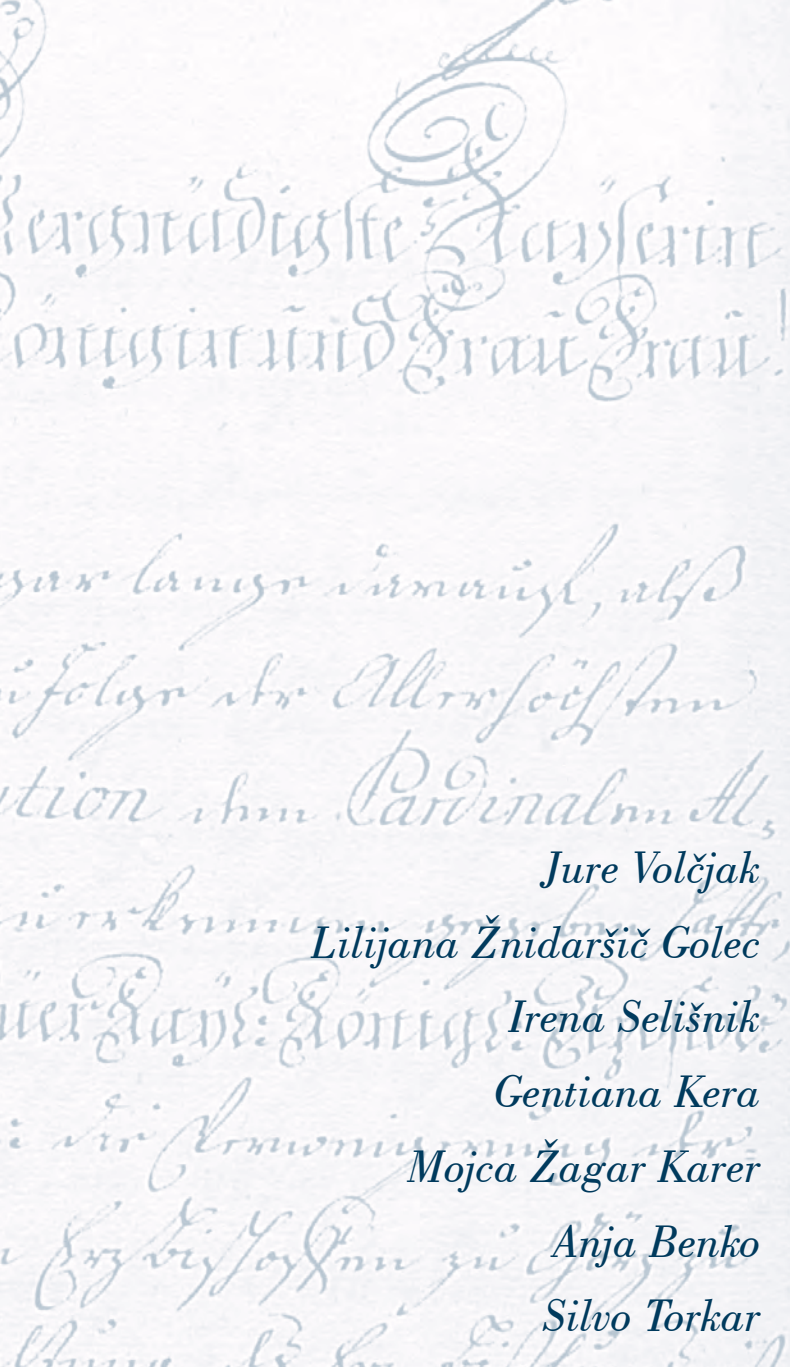

hs

12

HISTORIČNI SEMINAR

Jure Volčjak

Lilijana Žnidaršič Golec

Irena Selišnik

Gentiana Kera

Mojca Žagar Karer

Anja Benko

Silvo Torkar

HISTORIČNI SEMINAR 12

Uredili
Katarina Šter in Mojca Žagar Karer

Ljubljana 2016

HISTORIČNI SEMINAR 12

Uredniški odbor Katarina Keber, Katarina Šter, Luka Vidmar,
Mojca Žagar Karer

Znanstvena monografija je recenzirana.

Uredili Katarina Šter in Mojca Žagar Karer
Jezikovni pregled
slovenskih delov besedila Katarina Šter in Mojca Žagar Karer
Prevod in jezikovni pregled
angleških delov besedila Mitja Trojar
Oblikovanje in prelom Brane Vidmar

Založil Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Aleš Pogačnik

Tisk Collegium Graphicum, d. o. o.
Naklada 150

Knjiga je prosto dostopna tudi v elektronski obliki (pdf), ISBN 978-961-254-902-2, COBISS.SI ID=284384512.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.1(082)
930.85(082)

HISTORIČNI seminar 12 / uredili Katarina Šter in Mojca Žagar Karer ; [prevod Mitja Trojar]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016
Dostopno tudi na: <http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga/HS12.pdf>

<https://doi.org/10.3986/9789612549022>

ISBN 978-961-254-901-5
1. Šter, Katarina
284384000

© 2016, Založba ZRC, ZRC SAZU

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

Kazalo

Uvodnik	5
Introduction	7

JURE VOLČJAK

Preurejanje škofijskih meja na Kranjskem sredi 18. stoletja:

Predlog združitve goriške nadškofije in ljubljanske škofije iz leta 1758. . . . 9

LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC

Župljani Iga proti župnijski duhovščini v letu 1782:

Upor proti nujnim reformam ali proti »novi veri«? 41

IRENA SELIŠNIK

Vstop množic v polje političnega na prelomu 20. stoletja

na Slovenskem. 65

GENTIANA KERA

Household Structure in Urban Albania: The Case of Interwar Tirana. . . . 87

MOJCA ŽAGAR KARER

Zakladnice znanja – terminološki slovarji,

leksikoni in enciklopedije 107

ANJA BENKO

Slovensko narečno slovaropisje: razvoj, stanje in prihodnost. 123

SILVO TORKAR

Tvorba slovenskih zemljepisnih imen iz slovanskih antroponimov 143

Uvodnik

Monografija *Historični seminar 12* ostaja zvesta tradiciji objavljanja izvirnih dognanj raziskovalcev, ki so jih ti pred tem predstavili v ciklu vabljenih predavanj na ZRC SAZU. Čeprav je ime *Historični seminar* povezano z zgodovino in zgodovinopisjem, *Historični seminar* pod svoje okrilje velikodušno sprejema tudi raziskovalce drugih, zlasti humanističnih, ved. Nemalokrat so te z veliko »učiteljico življenja« povezane tako ali drugače, o čemer zgovorno pričajo številna v okviru *Historičnega seminarja* izvedena predavanja in nenazadnje tudi v tej monografiji objavljene razprave. Odprtost in interdisciplinarnost je ena največjih odlik *Historičnega seminarja*, saj z različnih vidikov osvetljuje stvarnost, v kateri živimo, ali pa so v njej živeli naši predniki.

Tako je *Historični seminar 12* združil sedem razprav, ki jih lahko uvrstimo v dve široki tematski polji: v zgodovino s kulturno zgodovino in jezikoslovje. Šest domačih predavateljev in predavateljica iz Albanije je svoja predavanja pripravilo za objavo in tako poskrbelo, da so njihova spoznanja na voljo tudi tistim, ki se predavanj niso mogli udeležiti, in seveda zvestim obiskovalcem predavanj, ki si o predstavljenih temah želijo tudi brati. Že nekaj let lahko prispevke berejo tako v knjižni kot tudi v elektronski obliki, ki je dostopna na spletnih straneh *Historičnega seminarja* (<http://hs.zrc-sazu.si/>).

Sklop prispevkov iz slovenske zgodovine se začanja z dvema razpravama s področja burne cerkvene zgodovine na naših tleh v 18. stoletju. Prispevek **Jureta Volčjaka** predstavlja intrige in procese, ki so se odvijali po smrti ljubljanskega škofa Ernesta Amadeja Tomaža grofa Attemsja sredi 18. stoletja in v katerih so poskusi Dunaja, da bi ob tej priložnosti ljubljansko škofijo in goriško nadškofijo združil v personalno unijo, spodleteli.

Prispevek **Lilijane Žnidaršič Golec** na podlagi pričevanj župljanov župnije Ig iz leta 1782 živo osvetljuje tedanjo cerkveno vernost, odnose med ljudmi in tudi problematiko t. i. poznega janzenizma v tem in drugih podobnih slovenskih krajih.

V tretjem prispevku **Irena Selišnik** osvetljuje nove politične prakse na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Zanje je značilen pojav množičnih političnih strank,

ki so zavzele javni prostor, prej rezerviran za prominentne posameznike, ter za vedno spremenile dojemanje politike.

Prispevek kulturne zgodovinarke **Gentiane Kera** na podlagi dveh popisov prebivalstva med svetovnjima vojnama analizira povezavo med porokami, vodenjem gospodinjstev in demografskimi težavami, ki so vplivale na oblikovanje in strukturo gospodinjstev v Tirani.

Drugi sklop prispevkov v *Historičnem seminarju 12*, ki združuje jezikoslovne teme, začena prispevek **Mojce Žagar Karer**. Avtorica analizira razlike med terminološkimi slovarji, leksikoni in enciklopedijami in pri tem opozarja, da je vsak od teh (tipov) priročnikov uporaben za različne namene. V času, ko je nepredstavljiva množica podatkov dosegljiva že s klikom miške, je zavedanje o tem, kaj nam prinašajo različni priročniki, zelo pomembno.

V šestem prispevku **Anja Benko** pregledno predstavi razvoj in stanje slovenske narečne leksikografije, pri čemer ugotavlja, da je slovenskih narečnih slovarjev kljub izjemni narečni razčlenjenosti relativno malo. Da bi zapolnili to vrzel, avtorica predlaga model za izdelavo narečnega (slikovnega) slovarja.

Monografijo zaključuje prispevek **Silva Torkarja** o slovenskih zemljepisnih imenih, ki so tvorjena iz slovanskih antroponimov. V raziskavo je vključenih okrog 1200 zemljepisnih imen, ki so razvrščena po priponskih obrazilih, naselbinska imena pa so tudi semantično razvrščena na patronimična, stanovniška, svojilna in manjšalna.

Historični seminar 12 torej ponuja raznolike prispevke s področja zgodovine, kulturne zgodovine in jezikoslovja in urednici upava, da bo radoveden bralec – pa naj bo laik ali strokovnjak – v njih našel kaj zanimivega, morda celo navdihujočega.

Urednici

Introduction

The *Historical Seminar 12* monograph honours the tradition of publishing original scientific findings that researchers have previously presented within the cycle of invited lectures at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts. Although the name of the *Historical Seminar* is associated with history and historiography, the Historical Seminar wholeheartedly welcomes researchers from other fields as well, especially those in the humanities. The humanities are quite often connected to the great “life’s teacher” in one way or another; the lectures delivered within the Historical Seminar and finally the papers published in this monograph are a strong testimony of this link. Being interdisciplinary and open to new ideas is one of the best qualities of the Historical Seminar for it casts light on the reality in which we live or the one our ancestors used to live in from different perspectives.

The *Historical Seminar 12* thus brings together seven articles that can be divided into two broad thematic clusters: history with cultural history and linguistics. Six lecturers from Slovenia and one from Albania have made their lectures ready for publication, thereby ensuring that their findings are now available also to those that could not attend the lectures and of course to the regular lecture attendees who also wish to read about the presented topics. For some years now, the papers can be read in both print and electronic formats, the latter being available on the Historical Seminar website (<http://hs.zrc-sazu.si/>).

The series of papers on Slovenian history begins with two discussions of the turbulent history of the Roman Catholic Church in 18th-century Slovenia. **Jure Volčjak**’s article describes the intrigues and processes which took place after the death of the Ljubljana bishop Ernst Amadeus Thomas Graf von Attems in the mid-18th century. These events caused the attempts with which the Viennese court tried to take advantage of the situation and join the Diocese of Ljubljana and the Archdiocese of Gorizia into a personal union to fail.

Lilijana Žnidaršič Golec’s article, which is based on testimonies of parishioners of the parish community of Ig from 1782, vividly illuminates the Church religiousness of the time, the social relations among people as well

as the phenomenon of the so-called Late Jansenism in Ig and in other similar towns in Slovenia.

The third article authored by **Irena Selišnik** sheds light on new political practices that appeared at the turn of the 20th century and were characterised by the emergence of mass political parties. These parties occupied the public space, which had been previously reserved only for prominent individuals, and thus permanently changed the perception of politics.

In her paper, based on the data from two population censuses between the First and the Second World Wars, cultural historian **Gentiana Kera** analyses the relationship between marriage, household headship and the demographic constraints that influenced household structure and formation in Tirana.

The second series of articles in the *Historical Seminar 12* monograph combines topics in linguistics and begins with **Mojca Žagar Karer**'s article. The author analyses differences between terminological dictionaries, lexicons and encyclopaedias and draws attention to the fact that each of these (types of) reference works is useful for different purposes. In the times when an unimaginable amount of data is available at a mere click of a mouse, the awareness of what different reference works offer is of great importance.

In the sixth paper, **Anja Benko** presents a clear overview of the evolution and current state of Slovene dialectal lexicography and concludes that despite the rich dialectal diversity of Slovene there are relatively few dialectal dictionaries. In order to fill a gap the author proposes a model for the compilation of a dialectal (picture) dictionary.

The monograph ends with **Silvo Torkar**'s paper on Slovenian toponyms derived from Slavic anthroponyms. The research included around 1,200 toponyms which are classified according to suffixal formants, whereas settlement names are also semantically divided into patronyms, ethnonyms, possessive names and diminutives.

The *Historical Seminar 12* thus offers diverse contributions from the fields of history, cultural history and linguistics. The editors hope that a curious reader – either a layman or an expert – will find something interesting in them, perhaps even a source of inspiration.

Editors

Preurejanje škofijskih meja na Kranjskem sredi 18. stoletja

*Predlog združitve goriške nadškofije
in ljubljanske škofije iz leta 1758*

JURE VOLČJAK*

IZVLEČEK

Petega decembra 1757 je na Dunaju nepričakovano umrl ljubljanski škof Ernest Amadej Tomaž grof Attems. Njegova smrt je dala dunajskemu dvoru povod, da predlaga združitev goriške nadškofije in ljubljanske škofije v personalno unijo. V neuspelem predlogu je mogoče prepoznati namero Dunaja, da prenovi cerkveno upravo v notranjeavstrijskih deželah.

KLJUČNE BESEDE

goriška nadškofija, ljubljanska škofija, Ernest Amadej Tomaž grof Attems, Karel Mihael grof Attems, personalna unija

ABSTRACT

On 5 December 1757, the Ljubljana bishop Ernst Amadeus Thomas Count Attems (Ernst Amadeus Thomas Graf von Attems) unexpectedly died in Vienna. His death encouraged the idea of joining the Archdiocese of Gorizia and the Diocese of Ljubljana into a personal union, a plan that was strongly advocated by the Viennese court. The proposition revealing Vienna's intention to reform church administration in Inner Austrian lands eventually failed.

KEY WORDS

Archdiocese of Gorizia, Diocese of Ljubljana, Ernst Amadeus Thomas Count Attems (Ernst Amadeus Thomas Graf von Attems), Karl Michael Count Attems (Karl Michael Graf von Attems), personal union

Uvod

Tema, o kateri bomo podrobneje spregovorili v nadaljevanju, je bila do sedaj bolj površno obdelana. Eden od glavnih razlogov je zagotovo ta, da je arhivsko gradivo, ki se nanaša nanjo, zelo razpršeno. Hranjeno je tako v Sloveniji kot tudi v tujini. V Ljubljani ga je razmeroma malo. Deloma ga je moč najti v Arhivu Republike Slovenije, deloma pa v Nadškofijskem arhivu. Velika večina se ga nahaja v tujih arhivih v Italiji, Avstriji in Vatikanu.

V Italiji je glavno nahajališče v Gorici, kjer je gradivo treba iskati v več

* Dr. Jure Volčjak, Arhiv Republike Slovenije, e-pošta: jure.volcjak@gov.si

ustanovah, in sicer v Nadškofijskem arhivu (Arcidiocesi di Gorizia/Archivio storico), Bogoslovnem semenišču (Seminario teologico di Gorizia), arhivu pri Pokrajinskem muzeju (Archivio storico – Musei provinciali di Gorizia) in v Mestni knjižnici (Biblioteca civica di Gorizia). Nekaj ga je tudi v privatni lasti pri grofu Attems v kraju Ločnik pri Gorici (Lucinico).

Enako velja tudi za Avstrijo. V Avstrijskem državnem arhivu (Österreichisches Staatsarchiv) na Dunaju mora biti raziskovalec pozoren tako na gradivo, ki se nahaja v centru mesta, kjer je sedež Hišnega, dvornega in državnega arhiva (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), kot tudi na gradivo, ki se hrani v centralni stavbi arhiva na obrobju Dunaja, kjer domuje Splošni upravni arhiv (Allgemeines Verwaltungsarchiv).

Izjemno bogato in premalo upoštevano nahajališče je seveda tudi Vatikanški tajni arhiv (Archivum secretum Vaticanum) pri Svetem sedežu.¹

Skupno vsem navedenim arhivom je, da naši raziskovalci žal tja zaidejo bolj poredko, kljub temu, da se v arhivih v tujini hrani izjemno veliko gradiva, ki se nanaša na zgodovino Slovencev in ozemlje Republike Slovenije. Zato je vsakoletno evidentiranje gradiva v tujini, ki ga opravljajo slovenski arhivisti (v Italiji, Vatikanu, Avstriji, Veliki Britaniji, Srbiji in drugod), kar je sicer zakonska obveznost,² še kako pomembno. Na ta način ne samo, da se dopolnjujejo obstoječe evidence in dokumentira dosedanje vedenje o zgodovinskih dogodkih in procesih, temveč se odkriva tudi novo gradivo, ki včasih določena zgodovinska dejstva prikaže v povsem drugačni, novi luči.

Pričujoči prispevek, ki je nastal na podlagi novoodkritega gradiva na Dunaju in Vatikanu, skuša dopolniti in nadgraditi dosedanje vedenje o enem ključnih predlogov s področja cerkvene zgodovine iz konca 50. let 18. stoletja. To priložnost obenem izkoriščamo za opozorilo na dve stvari, ki se kot jara kača vlečeta že dalj časa:

- ignoriranje gradiva v tujih arhivih, kar je žal največkrat povezano s stroški in tudi pomanjkanjem časa,
- zapostavljenost določenih fondov, ki jih pri raziskavi cerkvene zgodovine ne bi smeli spregledati.

Eden takih biserov je zagotovo gradivo avstrijskega veleposlaništva pri Svetem sedežu, ki nemo leži v dunajskem skladišču in čaka na zanesenjaka, da ga vzame v roke in uporabi.

Eden ključnih razlogov, zakaj še vedno zelo slabo oziroma samo površno poznamo obravnavano temo, pa je slabo poznavanje zgodovine goriške

¹ De Nicolo, Fain, Martina in Tavano, Goriški arhivski viri, str. 59–99.

² 53. člen ZVDAGA. Evidenco s poročili o opravljenem evidentiranju je najti na spletni strani ARS: http://www.arhiv.gov.si/si/javne_evidence/evidenca_arhivskega_gradiva_v_tujini/.

nadškofije. Dosedanje raziskave so bile posvečene bolj ali manj le zgodovini ljubljanske (nad)škofije. Vse do leta 1988, ko je bil v italijanski Gorici organiziran mednarodni simpozij o prvem goriškem nadškofu Karlu Mihaelu grofu Attems, ³ je preučevanje zgodovine goriške nadškofije pri nas ostajalo bolj na obrobju. Glavna dejstva smo sicer že poznali, kaj več pa ne. Po tem letu pa se je stanje raziskav počasi začelo izboljševati. ⁴ Res je sicer, da je bilo obdobje goriške nadškofije kratko – nadškofija je na našem ozemlju delovala le slabih 36 let –, in če dolžino njenega obstoja primerjamo s tisočletnim oglejskim patriarhatom, smemo reči, da je bila kratkega diha. Vendarle pa ne smemo pozabiti, da so se ravno v času goriške nadškofije odvile nekatere ključne cerkvenoupravne reforme, ki jih lahko opazimo še danes, npr. razpustitev samostanov, regulacija župnijskih meja. Opaznejša sprememba na področju škofijskih meja se je od tedaj na ozemlju ljubljanske nadškofije zgodila šele pred desetimi leti, ko je papež Benedikt XVI. ustanovil škofijo v Novem mestu.

Dandanes je obdobje goriške nadškofije na Slovenskem poznano precej bolje, k čemur so zagotovo prispevale objave vizitacijskih zapisnikov nadškofa Attemsa v okviru mednarodnega projekta, ki teče že od leta 1991 naprej, ⁵ njegovih pridig in korespondence s stiškim opatom Tauffererjem, ⁶ več doktoratov, ⁷ člankov ipd.

Cerkvene razmere na prostoru oglejskega patriarhata v okviru cesarstva sredi 18. stoletja

Ko so Benečani leta 1420 zasedli večji del Furlanije, je to pomenilo prelomnico v zgodovini obsežne oglejske nadškofije. Habsburžani so za vedno izgubili vpliv na imenovanje oglejskega patriarha, zasedba Furlanije pa je

³ Carlo Michele d'Attems *primo arcivescovo di Gorizia*.

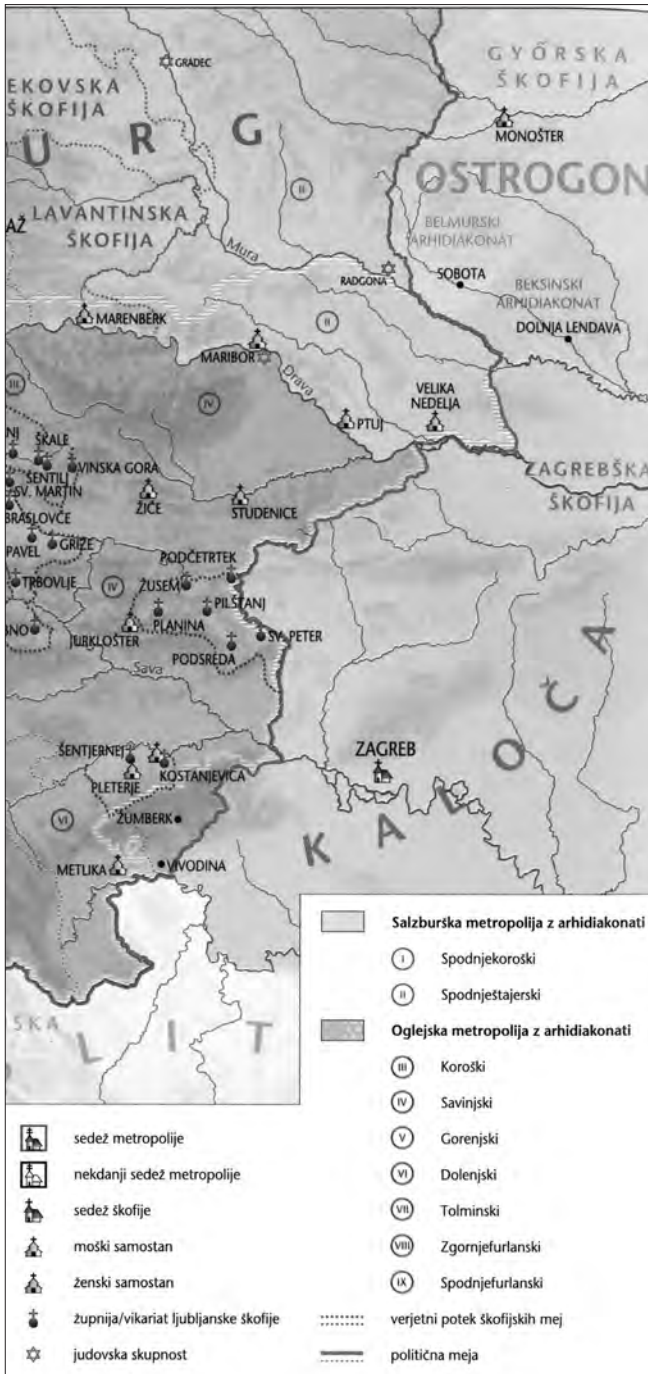
⁴ Spodnjo Štajersko oziroma savinjski arhidiakonot je podrobneje raziskal Anton Ožinger v svoji disertaciji *Cerkvene razmere* leta 1994, o goriški nadškofiji so pisali mdr. tudi Črnilogar, Klinec, Dolinar in Volčjak (glej seznam literature na koncu prispevka). Med tujimi avtorji, ki so zgodovini goriške nadškofije posvetili veliko časa, velja omeniti predvsem goriškega duhovnika Luigija Tavana (*Diocesi di Gorizia* in zbornik zgodovinskega simpozija o Karlu Mihaelu Attems *Carlo Michele d'Attems primo arcivescovo di Gorizia (1752–1774)*, knjigi 1 in 2).

⁵ Kralj in Tavano, *Atti delle visite pastorali 1750–1759*; Kralj in Tavano, *Atti delle visite pastorali 1762–1773*; Ožinger, *Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiakonata*; Tropper, *Berichte der Pastoralvisitationen*; Volčjak, *Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Attemsa*.

⁶ Attems, *Slovenske pridige*; Attems, *Lettere di Carlo Michele d'Attems*.

⁷ Ožinger, *Cerkvene razmere na slovenskem Štajerskem*; Cunja, *Aspetti di cultura*; Volčjak, *Cerkev na Kranjskem pod goriško nadškofijo*.

Slika 1: Cerkvenoupravna ureditev po letu 1461 (*Slovenski zgodovinski atlas*, str. 100).

pustila velik pečat ne samo na političnem, temveč tudi na cerkvenem področju. Večji del patriarhata je ostal na ozemlju, ki so ga nadzirali Habsburžani, dejanski sedež patriarhata – Videm (Udine) pa je ostal zunaj cesarstva. Vsi kasnejši poskusi Habsburžanov, da bi obnovili stanje, kakršno je bilo pred letom 1420, so se izjalovili.⁸

Z ustanovitvijo ljubljanske škofije leta 1461 se je ozemlje oglejskega patriarhata v okviru cesarstva začelo zmanjševati. Cesar Friderik III. (1452–1493) je z ustanovitvijo ljubljanske škofije želel oslabiti moč oglejskega patriarha na habsburških tleh, ne pa je dokončno oslabiti. Še vedno je namreč upal, da bo na sedež patriarhata lahko imenoval svojega človeka in si ponovno pridobil izgubljeno Furlanijo.

Kot beneški podaniki oglejski patriarhi v prihodnjih treh stoletjih skorajda niso imeli vstopa na tisto območje svoje škofije, ki je ostalo v mejah cesarstva. S tem jim je bilo onemogočeno osnovno škofovsko poslanstvo: biti redni dušni pastir na ozemlju svoje škofije.⁹ Razmere na verskem in cerkvenem področju so se tudi zaradi odsotnosti ordinarija slabšale, kar je bilo mogoče še posebej čutiti v času protestantizma. Deželni knezi so za protiutež od 15. stoletja naprej večkrat poskušali ustanoviti škofijo v Gorici (sedeži so bili predlagani tudi v drugih krajih: npr. Celovcu, Celju, Novem mestu itd.), ki bi zaobjela cesarsko ozemlje patriarhata, vendar so različne okoliščine ustanovitev škofije vedno preprečile.¹⁰ V večjem delu 17. in prvi polovici 18. stoletja so škofovska opravila po »nalogu«¹¹ dunajskega nuncija izvajali škofje sosednjih škofij z avstrijskega ozemlja, zelo veliko vlogo so odigrali tudi domači arhidiakoni.¹¹

Načrt – ustanovitev škofije v Gorici – je bil uresničen šele sredi 18. stoletja. Zasluge za to je imel duhovnik Vid Gullini, ki je že leta 1686 v svoji oporoki zapustil okoli 40.000 goldinarjev vredno premoženje za novo škofijo s sedežem v Gorici. S tem je poskrbel za njeno gmotno osnovo.¹²

⁸ Dolinar, Prizadevanje za cerkvenoupravno ureditev, str. 21 sl.; Rainer, Formazione delle diocesi nell'Austria interna, str. 35–36.

⁹ Kušej, *Cerkveno pravo*, str. 170 sl.

¹⁰ Volčjak, *Cerkev na Kranjskem pod goriško nadškofijo*, str. 14–22.

¹¹ Benedik, Protireformacija in katoliška prenova, str. 150.

¹² ÖStA, AVA, Alter Cultus, Ktn. 121, Elenchus actorum, str. 61–96 (originalna oporoka). Obstaja tudi več prepisov, npr. ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Fasz. 240, Korrespondenz Mellini 1751, 21. marec 1751, prepis z 2. oktobra 1751.

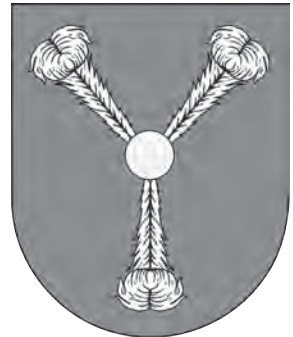
Ukinitvev oglejskega patriarhata (1749) in ustanovitev goriške nadškofije (1751)

Versko stanje sredi 18. stoletja na ozemlju patriarhata je bilo nevzdržno. To potrjuje tudi poročilo Johana Ernesta Emanuela Jožefa pl. Harracha (Johann Ernst Emanuel Joseph von Harrach), veleposlanika cesarja Karla VI. pri Svetem sedežu in škofa v Nitri (1737–1739), ko je leta 1737 ocenjeval versko stanje na ozemljih cesarstva, pripadajočih oglejskemu patriarhatu. Zapisal je stavek, ki ga je v utemeljitvah za ustanovitev goriške škofije mogoče opaziti tako rekoč nešteto krat. Pravi, da »ovce ne slišijo več glasu Pastirja, in ta jih ne more obiskati«. ¹³

Dunajskemu dvoru je bil poleg tega znan ne tako zanemarljiv problem pristanišča Goro v zalivu reke Pad, ki so ga prečkale ladje, ki so plule iz Tržaškega zaliva v Lombardijo, in ladje, ki so vozile iz avstrijskega Primorja cesarski vojski v Italiji proviant, municijo, posadko ipd. Ozemlje je na eni strani pripadalo papeški državi, na drugi strani pa Beneški republiki. Ta si je prizadevala dobiti ozemlje tudi na papeški strani, saj bi si s tem močno povečala dobiček. Zaradi tega so od tam vrsto let deložirali papežu naklonjene ljudi. To je spoznala tudi avstrijska stran, ki je papežu že leta 1733 ponudila zaščito pred Serenissimo. ¹⁴

Pravi trenutek za ustanovitev goriške škofije je sicer nastopil šele po začetku vladanja Marije Terezije leta 1740. Ta je po dolgotrajnih pritiskih na papeža Benedikta XIV. (1740–1758) le dosegla, da se je tudi Sveti sedež posvetil končni rešitvi težavnega vprašanja, ki je več stoletij obremenjevalo odnose med dvema katoliškima državama in obenem hudima političnima nasprotnikoma – habsburško monarhijo na eni strani in Beneško republiko na drugi strani. Sam postopek ustanavljanja nove škofije je bil zaradi načelno velike naklonjenosti Rima Benetkam sicer zelo počasen.

Marija Terezija (1740–1780) si je od leta 1742 dalje pridobila več mnenj o finančnih, gospodarskih in pravnih posledicah ustanovitve škofije v Gorici in začela močno in dolgotrajno pritiskati na papeža. Leta 1742 je predlagala, da

Slika 2: Grb veleposlanika in škofa Johana Ernesta Emanuela Jožefa pl. Harracha.

¹³ Tavano, Prvi goriški nadškof, str. 387; Tavano, *Diocesi di Gorizia*, str. 41, op. 1.

¹⁴ ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 124, 25/1750, 8. junij 1748; ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Fasz. 135, Korrespondenz Albani 1747 November–Dezember, 30. december 1747.

Slika 3: Augustinus Maria Neuronius (Cesare Filippo Bartolomeo), OFM Cap., škof v Comu (1746–1760).

bi na avstrijskem ozemlju oglejskega patriarhata ustanovili apostolski vikariat, vendar se je sprva zataknilo pri imenovanju apostolskega vikarja. Dunaj je namreč zahteval, da bi ga imenovala Marija Terezija kot deželna kneginja, v kar pa papež ni privolil. Ko je bilo to vprašanje končno rešeno, je papež leta 1743 izdal breve,¹⁵ s katerim je za apostolskega vikarja imenoval kapucina, p. Avgušтина Marijo Neuronija iz Lugana. Ker pa se nikakor niso mogli uskladiti glede finančnih sredstev, namenjenih vzdrževanju apostolskega vikarja, je vse skupaj ostalo samo mrtva črka na papirju, breve pa nikoli ni bil odposlan.¹⁶

Po nekajletnem zatišju zaradi avstrijske nasledstvene vojne je po zaslugi Avgušтина Codellija pl. Fahrenfelda, ki je zagotovil dodatna finančna sredstva,

¹⁵ Tavano, Personalità, str. 219–271.

¹⁶ ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 120, 24/1747, str. 167, 11. september 1742; str. 168 in 169–170, 8. september 1742; 21/1741, str. 218, 24. maj 1741; str. 219–220, str. 221–224 in str. 225, 24. maj 1741; Ktn. 121, 29 (Vikariat Aquileia), 16. februar 1743; Ktn. 123, 7/1742, 30. januar 1742; Ktn. 124, 25/1750, 1748, Conferentialvertrag; ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Fasz. 134a, Korrespondenz Albani 1747 Oktober–19. November, 4. november 1747.

Slika 4: Grb
Avgušтина Codellija
pl. Fahrenfelda (ARS,
SI AS 1071/34).

ustanovitev apostolskega vikariata zopet postala realnejša. Dunajski dvor je v pogajanjih z Rimom privolil v to, da bo apostolskega vikarja imenoval papež, pridobil pa je hkrati pravico, da vladarica predlaga ustreznega kandidata.

Novembra 1747 je Marija Terezija papežu predlagala, da za apostolskega vikarja imenuje baselskega stolnega kanonika Karla Mihaela grofa Attemsa.¹⁷ Benetke so ob prvih informacijah o spremembah v oglejskem patriarhatu zagnale preplah in so šle takoj v diplomatsko akcijo, saj so odločno nasprotovale vsakršnim posegom v strukturo oglejskega patriarhata.¹⁸ Križem rok pa niso ostali tudi na Dunaju, zato je bil papež leta 1748 prisiljen imenovati komisijo, ki je morala izdelati izvedensko mnenje o upravičenosti nove ustanove.¹⁹ Dunajska vlada je v Rim poslala dva predloga, in sicer: ustanovitev

¹⁷ ÖStA, AVA, Ktn. 124, 25/1750, 1748, Conferentialvertrag; ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Fasz. 135, Korrespondenz Albani 1747 November–Dezember, 16. december 1747.

¹⁸ ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Fasz. 135, Korrespondenz Albani 1747 November–Dezember, 30. december 1747.

¹⁹ ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 124, 25/1750, 6. julij 1748; ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I,

bodisi škofije bodisi apostolskega vikariata. Ozemlje oglejskega patriarhata v okviru cesarstva je imela za habsburški fevd, poleg tega je tudi politično nadzirala večji del patriarhatu pripadajočega ozemlja.²⁰ Ker je bil predlog za ustanovitev apostolskega vikariata bolj sprejemljiv tako za Rim kot za Benetke, je prodril predlog za ustanovitev apostolskega vikariata. Ponovno so bila sicer izpostavljena nezadostna sredstva za vzdrževanje apostolskega vikarja; težavo z dodatnim denarjem je zopet razrešil Avguštin Codelli, ki je za nagrado dobil baronski naziv.²¹

Kljub razjasnitvi vseh nejasnosti je Beneška republika ustanovitev apostolskega vikariata ovirala skoraj do konca leta 1749. 29. novembra 1749 je papež Benedikt XIV. le izdal breve *Omnium Ecclesiarum sollicitudinem* in v Gorici ustanovil apostolski vikariat.²² V brevu je določil, da ga bo vodil apostolski vikar s statusom naslovnega škofa in pravicami rezidencialnega škofa, podrejen pa bo oglejskemu patriarhu.²³ Vpliv Benetk na rimsko kurijo pa je bil tako velik, da je papež ustanovitev apostolskega vikariata opravičeval tudi v nagovoru na konzistoriju 1. decembra 1749. Še tri tedne pred imenovanjem apostolskega vikarja je deset kardinalov odločno protestiralo pri Benediktu XIV., naj vendarle ne stori usodne napake.²⁴ Papež pritiskom le ni podlegel in je 27. junija 1750 Karla Mihaela grofa Attensa imenoval za prvega in obenem tudi edinega apostolskega vikarja.²⁵

Po mnenju beneškega senata, kjer je po poročilih potekala zelo burna in

Rom–Korrespondenz, Berichte 1748 V.–XII., Fasz. 143 (alt 196, 197), Cardinal Mario Mellini an Ulfeld, 15. junij 1748, A.

²⁰ ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Rom–Korrespondenz, Berichte 1748 V.–XII., Fasz. 143 (alt 196, 197), Christoph Graf Migazzi an Ulfeld und Colloredo, 30. november 1748; ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Fasz. 138, Korrespondenz Albani 1748 August–Dezember, 21. september 1748.

²¹ Volčjak, *Cerkev na Kranjskem pod goriško nadškofijo*, str. 27.

²² Edelmayer, *Soppressione del patriarcato*, str. 399. Osnutek breva je bil sestavljen že v začetku septembra 1748. Prim. ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Rom–Korrespondenz, Berichte 1748 V.–XII., Fasz. 143 (alt 196, 197), Cardinal Mario Mellini an Ulfeld, 7. september 1748, C; ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 124, 26/1750, 12. julij 1750 (prepis); 25/1750, 15. julij 1750 (priloženi originalni breve z dne 29. novembra 1749); 12. november 1749 (prepis); Dolinar, *Slovenska cerkvena pokrajina*, št. 1, str. 43–46; Baraga, *Kapiteljski arhiv*, str. 214, št. 474. Prepis se hrani v NŠAL, NŠAL/KANM, šk. 5, f. 12/16.

²³ Volčjak, *Cerkev na Kranjskem pod goriško nadškofijo*, str. 29.

²⁴ ARS, SI AS 730, fasc. 179, Protest beneške republike proti ustanovitvi apostolskega vikariata (8. julij 1750, Oglej); ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Fasz. 143, Korrespondenz Albani 1750 April–Juni, 6. junij 1750.

²⁵ Volčjak, *Cerkev na Kranjskem pod goriško nadškofijo*, str. 30, op. 98–100.

večurna žolčna razprava, je bila Republika sv. Marka ponižana. Posledica tako velike sramote je bila prekinitev diplomatskih stikov z Rimom.²⁶

Dunaj se je po ustanovitvi apostolskega vikariata čutil dovolj močnega, da nadaljuje začeto ofenzivo, zato je kmalu od papeža zahteval dokončno ukinitvev oglejskega patriarhata in ustanovitev dveh škofij enakega ranga (ali na ravni škofije, nadškofije, patriarhata) v Gorici in Vidmu, torej ene za avstrijski del, druge za beneški del patriarhata. Benetke so nasprotno vztrajale le pri premestitvi formalnega sedeža patriarhata v Videm. V spor se je na prošnjo Benetk vmešala še Francija, a brez uspeha, za oboroženo pomoč pa je Republika prosila še Sardinijo, Prusijo in Anglijo.²⁷ Ko je beneški dož spoznal, da je politično kapituliral, hkrati pa je bila Serenissima izpostavljena še zunanjemu, mednarodnemu pritisku, je prišlo do popolnega preobrata v beneški strategiji. Januarja 1751 so Benetke ponovno navezale diplomatske stike z Rimom. Popustil je tudi Dunaj. Eksplicitno je bilo poudarjeno, da se dokončno odpovedujejo zahtevi, da bi goriški škof dobil naslov patriarha, odpovedali pa so se tudi prenosu sedeža patriarhata iz Ogleja v Gorico.

Februarja 1751 so na Dunaju potekala pogajanja med ministri dunajske vlade in odposlanci Beneške republike. Pogajanja sta vodila kancler in tajni svetnik Anton Corfiz grof Ulfeldt (1742–1753) ter beneški veleposlanik na Dunaju Andrea Tron. Kljub dolgoletnim sporom med Habsburžani in Benečani zaradi oglejskega patriarhata je bil sporazum dosežen izjemno hitro. Podpisali so ga namreč že po mesecu dni pogovorov 21. marca 1751.²⁸ Pogajalca sta se sporazumela, da bo oglejski patriarhat ukinjen, ustanovljeni pa dve škofiji ali nadškofiji, ena na ozemlju cesarstva (v Gorici), druga na beneškem ozemlju (v Vidmu), obe enakega ranga. Mejo med obema škofijama so potegnili po državni meji med Imperijem in Republiko. Poleg ukinitve patriarhata so morali biti ukinjeni tudi vse obveznosti in vsi nazivi, dostojanstva, kanonikati in beneficiji, poimenovani po Ogleju, ter na novo poimenovani po dejanskem sedežu; na ozemlju cesarstva po Gorici, na ozemlju Beneške republike pa po Vidmu. Dunaj se je strinjal, da zadnji oglejski patriarh (obenem tudi prvi videmski nadškof), kardinal Danijel Delfin (Daniele Dolfino, 1734–(1752)–1762), za časa življenja ohrani naslov in časti oglejskega patriarha. Po njegovi smrti pa naslova

²⁶ ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 124, 12. julij 1750; Edelmayer, *Soppressione del patriarcato*, str. 399–400; Klinec, *Zgodovina goriške nadškofije*, str. 35.

²⁷ ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Fasz. 146, Korrespondenz Albani 1751 Jänner–März, 16. januar 1751, 30. januar 1751; ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Fasz. 240, Korrespondenz Mellini 1751, več dokumentov iz januarja 1751; Klinec, *Zgodovina goriške nadškofije*, str. 35.

²⁸ ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Fasz. 240, Korrespondenz Mellini 1751, 21. marec 1751, št. 1 (kopija dogovora), enako tudi dva dokumenta z naslovom *Puncta*, s. l., v istem fasciklu.

Slika 5: Cerkenoupravna ureditev med letoma 1751 in 1788 (*Slovenski zgodovinski atlas*, str. 122).

Slika 6: Stolna cerkev sv. Hilarija in Tacijana, Gorica.

Slika 7: Stolna cerkev Marijinega oznanjenja, Videm.

oglejski patriarh v deželah nekdanjega oglejskega patriarhata ne bodo smeli več uporabljati. Doseženi sporazum je bil sprejemljiv tudi za Sveti sedež.²⁹

²⁹ Edelmayr, *Soppressione del patriarcato*, str. 399–401; Edelmayr, *Casa d'Austria*, str.

Tisočletna zgodovina oglejskega patriarhata je bila zapečatenata 6. julija 1751 z bulo *Iniuncta nobis*.³⁰ Papež je namesto ukinjenega patriarhata ustanovil dve nadškofiji, v Gorici in Vidmu, podrobnejšo upravno strukturo pa je določil kasneje, po razrešitvi medsebojnih finančnih obveznosti med novima nadškofijama. Cerkvoupravno strukturo goriške nadškofije je določila bula *Sacrosanctae Militantis Ecclesiae*, izdana 18. aprila 1752.³¹

Z ukinitvijo oglejskega patriarhata je bil končno rešen problem nadzora Habsburžanov nad Cerkvijo na ozemlju južno od reke Drave pa do državne meje z Beneško republiko na (jugo)zahodu, ki se je vlekel vse od leta 1420. Goriška nadškofija in metropolija je postala po obsegu ena največjih v tedanji Evropi. V njej je živelo okoli 600.000 vernikov, od teh tri četrtine slovensko govorečih, obsegala je 248 župnij in 152 vikariatov, razdeljenih na 15 arhidiakonotov.³²

Karel Mihael Attems

Karel Mihael Attems je bil rojen v Gorici leta 1711. V mladosti si je na različnih ustanovah pridobil solidno izobrazbo. Študij je končal leta 1735 v Rimu, na Sapienzi, z doktoratom iz rimskega in kanonskega prava. Tu si je pridobil odlične zveze in naklonjenost vplivnih ljudi, ki so bili blizu rimski kuriji, še posebej treh kardinalov. To mu je koristilo prav v poznejših letih, zlasti pri potegovanju za različna mesta v cerkveni hierarhiji. Leta 1735 je zasedel mesto prošta kolegiatne cerkve v Bettenbrunnu pri Bodenskem jezeru, leta 1737 je

555–580; Del Negro, Venezia e la fine del patriarcato, str. 31–60; Klinec, *Zgodovina goriške nadškofije*, str. 34 sl.; Trebbi, Alle origini dell'arcidiocesi di Gorizia, str. 1–25; Dolinar, *Slovenska cerkvena pokrajina*, št. 5, str. 63–65. Pogajanja so zelo dobro dokumentirana tudi v gradivu. Prim. ÖStA, AVA, Alter Cultus, Ktn. 82. Povzetke je moč najti v Franz, Gründung der Erzdiözese Görz, str. 153–182; AAG, Protocollus caesareo-regiorum rescriptorum de annis 1750–1760, N. 57, št. 180; AAG, Rescripta 1752, b. 2, št. 180 (9. november 1752, Ljubljana).

³⁰ ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 125, 37/1751 (tiskana verzija); ÖStA, HHStA, Rom–Vatikan I, Fasz. 238, Korrespondenz Mellini 1748/49; tiskan obrazec Eminentissime & reverendissime domine, s. d.; AAG, Protocollus caesareo-regiorum rescriptorum de annis 1750–1760, N. 57, št. 45; AAG, Rescripta 1751, b. 1, št. 45 (23. avgust 1751, Ljubljana); Dolinar, Jožefinizem in janzenizem, str. 155; Dolinar, Oglejski patriarhat in Slovenci, str. 80; Dolinar, *Slovenska cerkvena pokrajina*, št. 5, str. 61–73; Tavano, *Diocesi di Gorizia*, str. 45.

³¹ ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 125, 71/1752, 8. julij 1752; AAG, Protocollus caesareo-regiorum rescriptorum de annis 1750–1760, N. 57, št. 133; AAG, Rescripta 1752, b. 2, št. 133 (17. julij 1751, Ljubljana); Dolinar, *Slovenska cerkvena pokrajina*, št. 6, str. 73–100. Videmska nadškofija je podobno bulo (*Suprema dispositione*) dočakala 19. januarja 1753. Prim. Bergamini, Soppressione del patriarcato, str. 21–27; Tavano, Dal patriarcato a due arcidiocesi, str. 261; Tavano, *Da Aquileia a Gorizia*, zlasti str. 279–288.

³² Volčjak, *Cerkev na Kranjskem pod goriško nadškofijo*, str. 38–47.

Slika 8: Karel Mihael grof Attems, apostolski vikar za avstrijski del oglejskega patriarhata (1750–1752), goriški nadškof (1752–1774); (*Patriarchi: Quindici secoli*, str. 406).

bil imenovan za stolnega kanonika v Baslu. Naslednje leto ga je papež Klemen XII. (1730–1740) imenoval za častnega komornika, dobil pa je npr. tudi častno nalogo, da passavskemu škofu Jožefu Dominiku Lambergu (1723–1761) nese kardinalski klobuk. Attems je potoval prek Dunaja in se na dvoru seznanil s prihodnjo vladarico. Takrat se je med njima stakala vez in naklonjenost Marije Terezije je Attemsa spremljala do smrti. Attems je kmalu pokazal velike sposobnosti na pastoralnem področju, to pa dvoru ni ostalo skrito. Poleg tega si je tudi sam Attems prizadeval, da bi si zagotovil kako škofovsko mesto (npr. Dunajsko Novo mesto, Trst), vendar pri tem ni bil uspešen.

Ugoden trenutek zanj je prišel šele z ustanovitvijo apostolskega vikariata v Gorici in imenovanjem za apostolskega vikarja 27. junija 1750. Nastop škofovske službe v Gorici je bil za Attemsa naporen, saj je bilo treba v kratkem času vzpostaviti škofijske urade, denarja pa ni bilo v izobilju. Škofovsko posvečenje je Karel Mihael prejel 24. avgusta 1750 v Ljubljani, v škofa ga je posvetil njegov daljni sorodnik, ljubljanski škof Ernest Amadej Tomaž grof Attems (1742–1757).

Ko je papež Benedikt XIV. 6. julija 1751 ukinil oglejski patriarhat in

na njegovem ozemlju ustanovil nadškofiji v Gorici in Vidmu, je bil Attems hkrati imenovan za prvega goriškega nadškofa. Samo imenovanje sicer ni bilo samoumevno. Predlog zanj je prišel z Dunaja, v Rimu je bil opravljen običajen postopek. Po imenovanju in slovesni umestitvi za nadškofa 30. julija 1752 je Attems lahko nadaljeval delo, ki ga je začel že kot apostolski vikar. Razlika je bila ta, da je zdaj postal tudi metropolit škofom v Trstu, Pičnu, Comu in Tridentu; palij kot simbol metropolitnske oblasti je prejel 30. avgusta 1752.³³

Predlog združitve ljubljanske škofije in goriške nadškofije v personalno unijo (1758)

Petega decembra 1757 je na Dunaju nepričakovano umrl ljubljanski knezoškof Ernest Amadej Tomaž grof Attems.³⁴ Ljubljansko škofijo je vodil vse od leta 1742, se pravi 15 let. Marija Terezija, ki je kot deželna kneginja imela pravico do imenovanja ljubljanskega škofa, je imela v načrtu širšo prenovo cerkvene uprave. Na Dunaju so namreč pričeli razmišljati o združitvi ljubljanske škofije z goriško nadškofijo in prenosu knežjega naslova z ljubljanskega škofa na goriškega nadškofa. S tem bi nastala ozemeljsko velika nadškofija, končno pa bi se rešilo tudi vprašanje dohodkov goriškega nadškofa, ki so bili sporni (z drugimi besedami preskromni) že od imenovanja prvega goriškega nadškofa leta 1752. Upravičeno smemo domnevati, da je šlo dunajskemu dvoru pri tem za širšo prenovo cerkvene uprave v notranjeavstrijskih deželah, vendar čas temu očitno še ni bil naklonjen. Do sprememb je prišlo šele 30 let kasneje pod cesarjem Jožefom II. (1780–1790).³⁵

Goriški nadškof Karel Mihael grof Attems je bil z dvornim predlogom o preureditvi cerkvene uprave na svojem ozemlju seznanjen 14. januarja 1758.³⁶ Dunajska vlada je predlagala, da bi se ljubljanska škofija in goriška nadškofija združili v personalno unijo. To bi pomenilo, da se ljubljanska škofija ne bi ukinila. Goriški nadškof bi po novem imel dva naslova: goriški nadškof in

³³ Podrobneje glej Volčjak, *Cerkev na Kranjskem pod goriško nadškofijo*, str. 48–79.

³⁴ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 200; Dolinar, Prizadevanje za cerkvenoupravno ureditev, str. 26.

³⁵ Dolinar, Prizadevanje za cerkvenoupravno ureditev, str. 27.

³⁶ AAG, Protocollus caesareo-regiorum rescriptorum de annis 1750–1760, N. 57, št. 730, 732; AAG, Rescripta 1757–1758, b. 5, št. 730 (14. januar 1758, Dunaj), št. 732 (21. januar 1758, Dunaj); ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1758, 1759 I.; ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 126, 5/1758, 14. januar 1758; Ktn. 139 (škofija Ljubljana); Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 206. Precej gradiva je verjetno tudi v HHStA med gradivom veleposlaništva pri Svetem sedežu.

Ljubljanski škof. Novonastala tvorba bi bila ozemeljsko izjemno obsežna, saj bi obsegala Goriško, večino Kranjske, južno Štajersko, južni del Koroške in del Tirolske. Ker bi nadškof Attems tako veliko ozemlje sam težko upravljal, bi v Ljubljani imel pomožnega škofa s stolnim kapituljem, kot nadškof pa bi moral določen del leta bivati tudi v Ljubljani.

Marija Terezija je 20. februarja 1758 papežu Benediktu XIV. predlagala, da bi zaradi povečanja prihodkov goriške nadškofijske menze združil ljubljansko škofijo z goriško nadškofijo, zato je goriškega nadškofa Attemsa imenovala tudi za ljubljanskega škofa in prosila papeža, da ga potrdi.³⁷

Nadškof Attems je po nekajdnevem premišljevanju nastale situacije 1. marca 1758 pisal papežu Benediktu XIV., in sicer zato, ker ga je Marija Terezija že imenovala za ljubljanskega škofa, in prosila papeža, da ga potrdi ter mu obenem zadrži tudi naslov goriškega nadškofa. Nadškof se s cesaričinim predlogom ni strinjal. V pismu papežu je poudaril, da se ne čuti sposobnega upravljati dveh škofij hkrati. Izpostavil je tudi, da je slednje v nasprotju z osnovnimi cerkvenimi predpisi. Papeža je zato prosil, da za mesto ljubljanskega škofa najde drugo primerno osebo. Zapisal je: »[...] s ponižno zaupljivostjo klečeč ob nogah Vaše svetosti zavračam ta predlog, vanj ne morem in ne smem privoliti.«³⁸

Nadškof Attems je pisal tudi cesarici. V pismu je ponižno odklonil predlagano rešitev in predlagal, naj raje skrbno izbere primerne kandidata za ljubljanskega škofa, saj sta bili goriška nadškofija in ljubljanska škofija ozemeljsko zelo prepleteni in bo v prihodnje potrebno dobro sodelovanje obeh škofov. V mislih je Attems imel tudi še nekaj drugega – da bi ga novi ljubljanski škof priznal za svojega metropolita. Ljubljanska škofija je bila namreč vse od ustanovitve neposredno podrejena Svetemu sedežu.³⁹

Benedikt XIV. je Attemsu odgovoril že po slabih treh tednih, 18. marca 1758. Njegovo pismo je bilo zelo kratko, vsebovalo je le tri točke. Najpomembnejša je bila zadnja, v kateri je zapisal, da tudi sam nasprotuje predlogu cesarice.⁴⁰ V odgovoru je analiziral ljubljansko škofijo in zapisal, da je ta revna,

³⁷ AAG, Protocollus caesareo-regiorum rescriptorum de annis 1750–1760, N. 57, št. 744; AAG, Rescripta 1757–1758, b. 5, št. 744 (20. februar 1758, Dunaj); ARS, SI AS 6, RK 145, str. 47/XX (6. marec 1758). Glej skupaj RK 143, str. 95v, 33/XX (30. maj 1755); str. 28, 53/XX (20. januar 1756); RK 144, str. 199v, 1064/XX (7. oktober 1757) – kasneje preneseno v: SI AS 7, š. 255, 256 (Eccl., Lit. P Num. 2 Vol. 1, 2); ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 126, 6/1758.

³⁸ »Perciò io prendo l'umilissima confidenza di protestarmi genuflesso a piedi de la Santità vostra, ch'io non posso ne'debba prestare il mio assenso.« Prim. ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 201v, 208.

³⁹ Prim. Dolinar, Prizadevanje za cerkvenoupravno ureditev, str. 27.

⁴⁰ ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 202.

Slika 9: Ernest Amadej Tomaž grof Attems, generalni vikar v Passau in oficial za Avstrijo pod Anižo (1733–1742), naslovni trahonenski in passavski pomožni škof (1735–1742), ljubljanski knezoškof (1742–1757); (Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 193).

navedel je, da je pristojna kongregacija preučila stanje združevanja škofij na Ogrskem (kar je bila npr. posledica turške okupacije) ipd. Obljubil mu je, da bodo predlog Marije Terezije takoj vzeli v pretres.⁴¹ Dunajski dvor je omenjeno analizo leta 1760 sicer v celoti zavrnil kot zmotno.⁴²

Nadškof Attems je papežu ponovno pisal 12. aprila 1758.⁴³ Zapisal je: »Prosim Gospoda, da me osvobodi te nove službe, kajti moje šibke moči mi ne dovoljujejo niti, da bi zadovoljil polovico mojih obveznosti; niso le duhovni razlogi, ki me plašijo glede najboljšega opravljanja zadeve, temveč vzbujajo malodušje tudi majhen "svetni donos", ker slišim govoriti – česar pa nočem verjeti –, da bi Vaša visokost v primeru moje zavrnitve predloga dohodke opatije sv. Petra in Pavla v Topolski na Ogrskem, ki mi prinaša pet do šest

⁴¹ ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 195–197 (B), 212 in str. 202–207.

⁴² ÖStA, AVA, Ktn. 139, 11 v. J. 1760.

⁴³ ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 210–211v.

W. Diu am 7. 1760 gr.

10

K. K. Apostol. Majestät
 Kaiserliche Reichs-Kammer
 Hof- und Staats-Rath.

Durch Euer Kaiserliche Apostol. Majestät
 wird über die von dem Königl. Hofe
 dem h. Erzbischof zu Eger und der
 h. Bischof von Prag einigens br.
 willig Administration des h. Bischofs
 in Prag nach dem Ministerium
 der geistlichen Angelegenheiten
 durch die in demselben rühmlich
 zu Prag abgehaltenen Synode
 gehalten.

Dieß war lang in demselben, als
 man zu Eger ab. Allerschick
 Revolution dem Cardinalen
 dem zu erlauben geschickte
 in d. Durch Euer Kaiserliche Apostol.
 Majestät die Harmonisierung
 der dem Erzbischof zu Eger zu
 vorgefallenen h. Bischof
 dem h. Bischof in Prag
 dem Bulla Retentionis nicht
 gleich gültig anzusehen
 dem, und das in demselben
 by dem Königl. Hofe und
 dem h. Hofe einigens
 erfüllt worden. Später
 wurde die h. Bischof
 durch die Bulla an demselben
 dem dem h. Hofe einigens
 durch die h. Bischof

Slika 10: Mnenje dunajske Reprzentance in komore o predlogu združitve ljubljanske škofije in goriške nadškofije v personalno unijo (ÖStA, AVA, Ktn. 139, 11/1760).

tisoč goldinarjev, ki jih seveda ne prinaša goriška nadškofija, namenila v korist druge osebe.«⁴⁴

Kot vidimo, je nadškof izpostavil tudi svoje dohodke, ki so bili v primerjavi z dohodki drugih nadškofov razmeroma nizki. Na nezadostno financiranje je bilo opozorjeno že ob ustanavljanju apostolskega vikariata in tudi kasneje ob ustanovitvi goriške nadškofije leta 1752. Prav zaradi komaj zadostnih financ je Marija Terezija Attems leta 1755 podelila naslov opata opatije Topolska na Ogrskem, leta 1756 pa ga je imenovala še za prošta novomeškega kolegialnega kapitlja.⁴⁵

Živahna korespondenca med Dunajem in Rimom se je nadaljevala jeseni leta 1758. Šestega novembra 1758 je papežu pisala Marija Terezija. V pismu je predlagala čimprejšnji konec postopka imenovanja ljubljanskega škofa in združitev Ljubljane in Gorice v personalno unijo pod enim nadškofom, saj »nam je zelo pomembno, da bo ta naloga čim hitreje pripeljana do zelenega cilja«. ⁴⁶ Že pred tem, 31. oktobra 1758, pa je dvorna pisarna na Dunaju kardinalu Albaniju poslala noto z nominacijo nadškofa Attemsa za ljubljanskega škofa in spremno pismo.⁴⁷

Razplet

V Rimu je bila po prejetju predloga Marije Terezije, da bi združili ljubljansko škofijo z goriško nadškofijo, na pristojni kongregaciji 22. maja 1759 izoblikovana posebna relacija.⁴⁸ V njej je bilo poudarjeno, da je ustanavljanje, združevanje in razdruževanje škofij izključno v pristojnosti Svetega očeta. Združitev dveh škofij je možna zaradi več dejavnikov, kot so razdejanje katere izmed njiju, pomanjkanje duhovščine, zmanjšanje števila vernikov, majhnost škofije in skromnost dohodkov, ki ne ustreza dostojanstvu škofa. Združitev je možna tudi zaradi nujnih potreb, npr. duhovnih potreb vernikov ali povečanja verskega življenja. Relacija je posebej poudarila, da se morajo pred odločanjem

⁴⁴ ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 210v. O Attemsovem odgovoru so razpravljali tudi na Dunaju. Več v: ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 126, 7/1758, 15. april 1758.

⁴⁵ Volčjak, *Cerkev na Kranjskem pod goriško nadškofijo*, str. 64.

⁴⁶ ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 225–225v.

⁴⁷ ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 126, 8/1758, 31. oktober 1758. Glej tudi 21/1759, 13. januar 1759.

⁴⁸ ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 159–164.

pristojne kongregacije o združitvi dveh škofij izreči vsi vpleteni, šele potem je možno sprejeti končno odločitev.⁴⁹

V dokumentu je zapisano, da je bila ljubljanska škofija ob ustanovitvi izločena iz oglejskega patriarhata zaradi obsežnosti patriarhata in leta 1468 neposredno podrejena Svetemu sedežu. Enak razlog s prepovedjo vstopa oglejskih patriarhov na avstrijsko ozemlje je bil naveden tudi ob ustanovitvi goriške in videmske nadškofije in ukinitvi oglejskega patriarhata leta 1751. Zapisano je bilo še, da je goriška nadškofija kljub velikosti urejena, versko življenje napreduje, cerkve so lepe, škof ima na voljo lepo bivališče. Poudarjeno pa je bilo tudi, da enako velja za ljubljansko škofijo in da zato pristojna kongregacija ne prepozna potrebe po združitvi navedenih dveh škofij.⁵⁰ En sam škof v tako obsežni škofiji bo težko uresničeval pastoralne naloge. Ker je ljubljanska škofija vakantna, bi soglasje moral dati tudi stolni kapitelj. Z združitvijo obeh škofij bi zopet dobili velikansko škofijo, podobno nekdanjemu oglejskemu patriarhatu, s tem pa bi se vrnili v prvotno stanje.

Relacija se je dotaknila tudi slabega finančnega položaja goriške nadškofije, ki ga je izpostavil dunajski dvor ob predlogu združitve. Ugotavlja, da pomanjkanje dohodkov ni bilo tako veliko, da bi bila potrebna združitev dveh škofijskih menz.⁵¹ Goriški nadškof naj bi po pregledu ustanovne listine na leto prejemal dovolj veliko vsoto, primerno dostojanstvu nadškofa. Z združitvijo obeh škofij bi se poleg tega povečali izdatki, stroški bi nastali zaradi bivanja nadškofa v dveh mestih, svoje finančne potrebe pa bi imel tudi pomožni škof v Ljubljani. Problem bi predstavljali tudi patronati nad župnijami, saj veliko župnij v ljubljanski škofiji ni bilo pod patronatom škofa.

Zaradi vseh naštetih razlogov je relacija nasprotovala združitvi obeh škofij. Papežu Klemenu XIII. (1758–1769) so svetovali sklep: »Zavrženo, tudi v mislih.«⁵² To je bilo sprejeto tudi na konzistoriju pristojne kongregacije, ki se je odvijal 22. maja 1759 na rimskem Kvirinalu.⁵³ Odgovor s podrobno obrazložitvijo je bil nato poslan avstrijskemu veleposlaniku, kardinalu Albaniju,⁵⁴ 2. junija 1759 pa še dunajskemu nunciju.⁵⁵

⁴⁹ ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 159v.

⁵⁰ ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 161v–162v.

⁵¹ ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 159v.

⁵² ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 164.

⁵³ Sprejeti sklep je bil: »Dilata et ad mentem, mens est ut significantur difficultates«. Prim. ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 174, 178 in 188.

⁵⁴ V obrazložitvi je najti tudi poudarek, da je baron Codelli namenil sredstva za ustanovitev goriške škofije, združitev v ljubljansko pa bi bila v nasprotju z njegovo voljo. Prim. ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 189–192v; 217–221v. Glej tudi ÖStA, AVA, Alter Kultus, Ktn. 126, 22/1759, 6. oktober 1759.

⁵⁵ ASV, Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I, str. 228–229v.

Slika 11: Papež Klemen XIII. (1758–1769).

Po negativnem rimskem mnenju je cesarica nadškofa Attemsa poskušala pregovoriti, da bi ljubljansko škofijo sprejel vsaj v začasno upravo do konca vojne. Kot vemo, je v letih 1756–1763 potekala t. i. sedemletna vojna, ki je Marijo Terezijo izjemno zaposlovala. Dunajska vlada je nadškofu Attemsu celo predlagala, da bi poleg novih dohodkov ljubljanske škofije lahko obdržal tudi dohodke opatije Topolska. Attemsovega odklonilnega stališča na Dunaju sicer nikakor niso mogli razumeti, saj bi si pridobil knežji naslov, moč in višje dohodke.⁵⁶

Nadškof Attems je pri Mariji Tereziji kljub zavrtnitvi ponujenega mesta še naprej užival naklonjenost in zaupanje, kancler Vencelj Anton grof Kaunitz-Rietberg (Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg, 1753–1793) pa je bil ogorčen. V noti cesarici z dne 27. januarja 1760 je namreč zapisal, da je bil problem rimske zavrtnitve dunajskega predloga predvsem v osebi samega nadškofa. Ta je imel dobre stike in zveze v Rimu, naklonjen pa mu je bil tudi papež Benedikt XIV., kar da se je odražalo zlasti v njegovem dolgotrajnem molku na pisma, ki

⁵⁶ ÖStA, AVA, Ktn. 139, 11 v. J. 1760, 8. februar 1760.

Slika 12: Johann Franz Anton grof Khevenhüller (Diözesanmuseum St. Pölten).

so jih pošiljali z Dunaja. Kancler je še zapisal, da bi Attemsa morali enostavno prisiliti, da bi sprejel dunajski načrt!⁵⁷

Ko je bilo dokončno znano, da je načrt združitve obeh škofij propadel, je bilo vladarici svetovano (tudi s strani avstrijskega veleposlanika pri Svetem sedežu, kardinala Albanija), da je treba imenovanje novega ljubljanskega škofa izpeljati gladko, brez novih trenj in kolizij z Rimom.⁵⁸

Marija Terezija je sedaj mesto ljubljanskega škofa ponudila Johanu Francu Antonu grofu Khevenhüllerju (Johann Franz Anton von Khevenhüller), po rodu iz Celovca. Khevenhüller, od leta 1722 stolni kanonik v nemškem Augsburgu in moravskem Olomoucu ter od leta 1747 tudi v Salzburgu, je bil med letoma 1734 in 1740 že škof v Dunajskem Novem mestu (Wiener Neustadt). Ker pa v službi škofa ni imel veselja, se je škofiji leta 1740 odpovedal in se preselil v Augsburg, kjer je do smrti leta 1762 deloval kot stolni kanonik.⁵⁹ Cesarica je Khevenhüllerja 9. februarja 1760 papežu že predlagala v potrditev.⁶⁰ Kheven-

⁵⁷ ÖStA, AVA, Ktn. 139, 11 v. J. 1760, 27. januar 1760.

⁵⁸ ÖStA, AVA, Ktn. 139, 11 v. J. 1760, 8. februar 1760.

⁵⁹ Kolaska, Khevenhüller, Johann Franz Anton, str. 223.

⁶⁰ ÖStA, AVA, Ktn. 139, 11 v. J. 1760, 9. februar 1760. Nekaj gradiva o Khevenhüllerjevem

hüller se je cesarici 12. julija 1760 iz Augsburga ponižno zahvalil za ponujeno mesto, vendar mesta ljubljanskega škofa v nasprotju s pričakovanji dvora ni sprejel. V pismu Mariji Tereziji je zapisal, da mesto škofa zahteva človeka, polnega energije, sam pa da je že star in utrujen. Navedel je tudi, da preostale dni svojega življenja želi preživeti v miru in molitvi.⁶¹

Na Dunaju so po hladnem tušu na plano potegnili plan B. Marija Terezija je na predlog goriškega nadškofa Attemsa za novega ljubljanskega škofa papežu 23. avgusta 1760 predlagala goriškega sufragana, tržaškega škofa Leopolda Jožefa Hanibala grofa Petazzija, in sicer »zaradi njegovih zaslug za državo, učenosti in pobožnosti«, kot je bilo zapisano v predlogu za potrditev.⁶² Po opravljenem postopku je papež Klemen XIII. 15. decembra 1760 odobril premestitev Petazzija iz Trsta v Ljubljano.⁶³ S tem je bila triletna sedisvakanca v Ljubljani končana, prav tako pa tudi ugibanje, kdo bo novi ljubljanski knezoškof. Nadškof Attems se je pri predlogu cesarici sicer uštel, saj ga novi ljubljanski škof Petazzi po prisegi pred nadškofom Attemsom 7. januarja 1761 in po prevzemu ljubljanske škofije 25. januarja 1761 ni priznal za svojega metropolita, ampak je vztrajal pri neposredni podrejenosti ljubljanske škofije Svetemu sedežu.⁶⁴

Raziskave zadnjih desetih let in novo najdeno gradivo v tujini so teorijo o vrstnem redu opisanih dogodkov nekoliko spremenili. Doslej je veljalo, da je dunajski dvor o združitvi obeh škofij pričel razmišljati šele potem, ko grof Khevenhüller ni sprejel ponujenega mesta ljubljanskega škofa. Novoodkrito gradivo pa dokazuje ravno nasprotno: Khevenhüllerju je bilo mesto ljubljanskega škofa ponujeno šele potem, ko je propadel načrt združitve ljubljanske škofije in goriške nadškofije v personalno unijo.

Tudi po imenovanju Petazzija za ljubljanskega knezoškofa dunajska vlada ideje o združitvi obeh škofij ni popolnoma odpisala.⁶⁵ To je v pismu Martinu Jožefu Jabacinu, med letoma 1762 in 1774 dekanu in med letoma 1775 in 1789 proštu kolegiatnega kapitlja v Novem mestu, še leta 1768 ugotavljal ljubljanski stolni kanonik in gorenjski arhidiakon Jožef pl. Wolwitz. Pismo govori o boleznih ljubljanskega škofa Petazzija, v njem pa je Wolwitz na podlagi določenih

imenovanju za ljubljanskega škofa naj bi se nahajalo tudi v ARS v fondu SI AS 7 (Eccl. L-2-(1-3), vendar dokumentov zaenkrat nismo našli. Za pomoč pri iskanju gradiva se zahvaljujem dr. Lilijani Žnidaršič Golec.

⁶¹ »[...] die übrigen noch wenig tage meines lebens in inbrünstigsten gebett, und auflehendes himmels [...]«. Prim. ÖStA, AVA, Ktn. 139, 15 vom J. 1760, 12. julij 1760, Augsburg.

⁶² »[...] in erwegung seiner stattlichen vernunft, vortrefflichen gelehrtigkeit, auch fromm- und erbaulichen wandels [...]«. Prim. ÖStA, AVA, Ktn. 139, 17 vom J. 1760, 23. avgust 1760.

⁶³ NŠAL, NŠAL 101, 15. december 1760, Rim.

⁶⁴ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 208.

⁶⁵ AAG, Protocollus caesareo-regiorum rescriptorum de annis 1750–1760, N. 57, št. 893 (31. december 1759, Dunaj); AAG, Rescripta 1759–1760, b. 6, št. 893 (31. december 1759, Dunaj).

Slika 13: Leopold Jožef Hanibal grof Petazzi, tržaški škof (1740–1760), ljubljanski knezoškof (1760–1772); (Dolinar: Petazzi (Petaz, Petazi, Pettazzi) von Castel Nuovo, str. 339).

dejstev sklepal, da so bila v igri vnovična prizadevanja za združitev obeh episkopatov (goriškega in ljubljanskega). Kanonik Wolwitz je dekanu Jabacinu naročil, naj o tem raje molči.⁶⁶

VIRI

Arhivski viri

Archidiocesi di Gorizia – Archivi storici (= AAG)

- Protocollus caesareo-regiorum rescriptorum de annis 1750–1760, N. 57
- Rescripta 1750 (1751), b. 1
- Rescripta 1752, b. 2
- Rescripta 1757–1758, b. 5

Archivio Segreto Vaticano (= ASV)

- Arch. Concist., Acta Camerarii, b. 37
- Arch. Concist., Acta Congreg. Concist., 1759 I

Arhiv Republike Slovenije (= ARS)

- SI AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, RK 143, 144, 145, šk. 58

⁶⁶ V pripisu se Wolwitz poleg tega pritožuje nad težavami v svojem arhidiakonatu. Pravi, da goriški nadškof v svoji gorečnosti uredi veliko stvari, on sam kot arhidiakon pa zanje navadno izve šele pozneje, a vse to potrpežljivo prenaša. Zapisal je, da se vse preveč in prehitro spreminja. Prim. KANM, šk. 32, f. 34/3, št. 210 (5. julij 1768, Ljubljana). Regest v Baraga, *Kapiteljski arhiv*, str. 382. Ljubljanski škof Petazzi je kmalu potem zaprosil, da bi za pomožnega škofa koadjutorja imenovali Karla Janeza Herbersteina. Glej: ASV, Arch. Concist., Acta Camerarii, b. 37, str. 23.

- SI AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, šk. 255, 256

- SI AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 179

- SI AS 1071, Zbirka grbov

Diözesanmuseum St. Pölten

- Galerie der Bischöfe (Khevenhüller)

Kapiteljski arhiv Novo mesto (= KANM)

- KANM, Spisi, šk. 32, f. 34/3

Nadžkofijski arhiv Ljubljana (= NŠAL)

- NŠAL/KANM, Spisi in listine, šk. 5, f. 12

- NŠAL 101, Zbirka listin

- NŠAL 508, Maks Miklavčič, šk. 182: Črnilogar, *Priprava in ustanovitev goriške nadškofije*

Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA)

Allgemeines Verwaltungsarchiv (= AVA)

- Alter Cultus, Ktn. 82, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 139

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA)

- Rom–Vatikan I., Korrespondenz Albani 1743–1779, Ktn. 134a, 135, 138, 146

- Rom–Vatikan I., Korrespondenz Kardinal Mellini 1743–1779, Ktn. 238, 240

- Rom–Vatikan I., Rom – Korrespondenz, Berichte 1748 V.–XII., Fasz. 143 (alt 196, 197)

Objavljeni viri

Attems, Karel Mihael: *Lettere di Carlo Michele d'Attems a Franz Xaver Taufferer (1764–1773)* (ur. Vesna Cunja). Udine: Istituto Pio Paschini, 2003.

Attems, Karel Mihael: *Slovenske pridige*. Za prvo objavo pripravila in s spremnimi besedili opremila Lojzka Bratuž. Knjižna zbirka Kulturna dediščina. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1993.

Kralj, Franc in Luigi Tavano: *Atti delle visite pastorali negli arcidiaconati di Gorizia, Tolmino e Duino dell' arcidiocesi di Gorizia 1750–1759*. Atti delle visite pastorali di Carlo Michaelae d'Attems arcivesovo di Gorizia 1752–1774, 1. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, 1994.

Kralj, Franc – Tavano, Luigi: *Atti delle visite pastorali negli arcidiaconati di Gorizia, Tolmino e Duino dell' arcidiocesi di Gorizia 1762–1773*. Atti delle visite pastorali di Carlo Michaelae d'Attems arcivesovo di Gorizia 1752–1774, 4. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, 2000.

Ožinger, Anton: *Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751–1773*. Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774, 2. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991.

Tropper, Peter G.: *Die Berichte der Pastoralvisitationen des Görzer Erzbischofs Karl Michael von Attems in Kärnten von 1751 bis 1762*. Fontes rerum Austriacarum, Abt. 2: Diplomataria et acta, Bd. 87; Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774, Zv. 3. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993.

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). *Uradni list Republike Slovenije*, 30, 2006.

Neobjavljeni viri

Volčjak, Jure: *Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Attemsa za arhidiakonate na Kranjskem 1752–1771* (v pripravi za objavo).

Spletni viri

Evidenca arhivskega gradiva v tujini, ki se nanaša na Slovenijo in Slovence. Dostopno na <http://www.arhiv.gov.si/si/javne_evidence/evidenca_arhivskega_gradiva_v_tujini/>, dostop 13. 7. 2015.

Grb veleposlanika in škofa Harracha. Dostopno na <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:COA_bishop_SK_Harrach_Johann_Ernst.png#/media/File:COA_bishop_SK_Harrach_Johann_Ernst.png>, dostop 28. 6. 2015.

Stolna cerkev sv. Hilarija in Tacijana, Gorica. Dostopno na <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Duomo_di_Gorizia_-_Facciata_%283%29.jpg>, dostop 25. 9. 2014.

Stolna cerkev Marijinega oznanjenja, Videm. Dostopno na <https://commons.wikimedia.org/wiki/Cattedrale_di_Udine#/media/File:UdineDuomoLatodx.jpg>, dostop 25. 9. 2014.

Papež Klemen XIII. Dostopno na <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Clement_xii.jpg#/media/File:Clement_xii.jpg>, dostop 10. 4. 2015.

LITERATURA

Baraga, France: *Kapiteljski arhiv Novo mesto: Regesti listin in popis gradiva*. Acta Ecclesiastica Sloveniae 17. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani 1995.

Benedik, Metod: Protireformacija in katoliška prenova. *Zgodovina Cerkve na Sloven-skem* (ur. Metod Benedik). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 113–152.

Bergamini, Giuseppe: La soppressione del patriarcato di Aquileia in alcune opere d'arte friulane e in un dipinto di Placido Costanzi. *Vultus Ecclesiae*, 2, 2001, str. 21–27.

Cunja, Vesna: *Aspetti di cultura e di vita religiosa nelle lettere di Carlo Michele d'Attems, Arcivescovo di Gorizia, a Franz Xaver Taufferer, Abate di Sticna, 1764–1773*. Tesi di Laurea. Pavia: Università degli studi, Facoltà di lettere e filosofia, 1995.

De Nicolo, Chiara, Daniela Fain, Alessandra Martina, Alessandra in Luigi Tavano: Goriški arhivski viri o K. M. Attems. *Carlo Michele d' Attems primo arcivescovo di Gorizia (1752–1774), vol. 1: Studi introduttivi*. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa di Gorizia, Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei, 1988, str. 59–99.

Del Negro, Pietro: Venezia e la fine del patriarcato di Aquileia. *Carlo Michele d'Attems primo arcivescovo di Gorizia (1752–1774), vol. 2: Fra curia romana e stato asburgico, Atti del convegno* (ur. Luigi Tavano in France M. Dolinar). Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa di Gorizia, Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei, 1990, str. 31–60.

Dolinar, France Martin: Fiziognomija in struktura nove goriške nadškofije. *Carlo Michele d'Attems primo arcivescovo di Gorizia (1752–1774), vol. 2: Fra curia romana e stato asburgico, Atti del convegno* (ur. Luigi Tavano in France M. Dolinar). Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa di Gorizia, Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei, 1990, str. 183–198.

- Dolinar, France Martin: Jožefinizem in janzenizem. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 153–171.
- Dolinar, France Martin: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.
- Dolinar, France Martin: Od prazupnije do jožefinskih reform. *Več kot tisoč let: Kronika župnije sv. Jurija Stara Loka* (ur. Alojzij Pavel Florjančič). Stara Loka [i. e.], Ljubljana: Salve, 2005, str. 33–43.
- Dolinar, France Martin: Oglejski patriarhat in Slovenci do ustanovitve goriške nadškofije. *Goriški letnik*, 29, 2002, str. 67–81.
- Dolinar, France Martin: Petazzi (Petaz, Petazi, Pettazzi) von Castel Nuovo, Leopold Joseph Hannibal Graf (1703–1772). *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches: 1648 bis 1803: Ein biographisches Lexikon* (ur. Erwin Gatz). Berlin: Duncker und Humblot, 1990, str. 339–340.
- Dolinar, France Martin: Prizadevanje za cerkvenoupravno ureditev habsburškega dela oglejskega patriarhata do jožefinskih reform. *Barok na Goriškem* (ur. Ferdinand Šerbelj). Nova Gorica: Goriški muzej, Grad Kromberk; Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 21–28.
- Dolinar, France Martin: *Prošti novomeškega kapitlja: 1493–1993*. [Novo mesto]: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, 1993.
- Dolinar, France Martin: *Slovenska cerkvena pokrajina*. Acta Ecclesiastica Sloveniae 11. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani 1989.
- Edelmayer, Friedrich: La Casa d'Austria e la fine del patriarcato di Aquileia: Argomenti e polemiche. *Aquileia e il suo patriarcato: Memorie Storiche Forogiuliesi: Giornale della Deputazione di Storia Patria per il Friuli*, LXXX, 2000, str. 555–580.
- Edelmayer, Friedrich: La soppressione del patriarcato di Aquileia. *Patriarchi: Quindici secoli di civiltà fra l'Adriatico e l'Europa Centrale* (ur. Sergio Tavano in Giuseppe Bergamini). Milano: Skira, 2000, str. 399–401.
- Franz, Monika: Die Gründung der Erzdiözese Görz nach Wiener archivalischen Quellen. *Carlo Michele d'Attems primo arcivescovo di Gorizia (1752–1774), vol. 2: Fra curia romana e stato absburgico, Atti del convegno* (ur. Luigi Tavano in France M. Dolinar). Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa di Gorizia, Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei, 1990, str. 153–182.
- Klinec, Rudolf: *Zgodovina goriške nadškofije*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1951.
- Kolaska, Alfred: Khevenhüller, Johann Franz Anton. *Die Bischöfe des Heiligen römischen Reiches: 1648 bis 1803: Ein biographisches Lexikon* (ur. Erwin Gatz). Berlin: Duncker und Humblot, 1990, str. 223.
- Kušej, Rado: *Cerkveno pravo katoliške in pravoslavne cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Učbeniki Juridične fakultete v Ljubljani 2. Ljubljana: Juridična fakulteta, 1923.
- Ožinger, Anton: *Cerkvene razmere na slovenskem Štajerskem v času goriškega nadškofa Karla Mihaela Attems (1750–1774) v luči njegovih vizitacij*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1994.
- Patriarchi: Quindici secoli di civiltà fra l'Adriatico e l'Europa Centrale* (ur. Sergio Tavano in Giuseppe Bergamini). Milano: Skira, 2000.
- Rainer, Johann: La formazione delle diocesi nell'Austria interna. *Chiese di frontiera: Miscellanea di studi in onore di Luigi Tavano in occasione del suo*

- settantacinquesimo compleanno*. Fonti e studi di storia sociale e religiosa 14. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa di Gorizia, 1999, str. 33–48.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Tavano, Luigi: *La diocesi di Gorizia 1750–1947*. Mariano del Friuli (GO): Istituto di storia sociale e religiosa di Gorizia, Edizioni della Laguna, 2004.
- Tavano, Luigi: La personalità e l'azione pastorale di Carlo Michaelae d'Attems. *Carlo Michele d'Attems primo archivescovo di Gorizia (1752–1774)*, vol. 2: *Fra curia romana e stato absburgico*. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa di Gorizia, Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei, 1990, str. 219–271.
- Tavano, Luigi: Prvi goriški nadškof Karel Mihael grof Attems (1711–1774) in Slovenci. *Zgodovinski časopis*, 44/3, 1990, str. 387–392.
- Tavano, Sergio: *Da Aquileia a Gorizia: Scritti scelti*. Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia, Serie seconda: Studi 17. Trieste: Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia, 2008.
- Tavano, Sergio: Dal patriarcato a due arcidiocesi. *Memorie Storiche Forogiuliesi: Giornale della Deputazione di Storia Patria per il Friuli*, LXXXII, 2002, str. 257–265.
- Trebbi, Giuseppe: Alle origini dell'arcidiocesi di Gorizia: Il dibattito al tempo di Francesco Barbaro. *L'arcidiocesi di Gorizia dall'istituzione alla fine dell'Impero asburgico (1751–1918)*. [Atti del Convegno internazionale: Gorizia, 29 novembre–1 dicembre 2001.] [Udine]: Forum, 2002, str. 3–25.
- Volčjak, Jure: *Cerkev na Kranjskem pod goriško nadškofijo v času Karla Mihaela Attemsa (1750–1774)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2014.

Rearranging Diocesan Borders in Mid-18th Century Carniola

The 1758 Proposal to Unite the Gorizia Archdiocese and the Ljubljana Diocese

Summary

On 5 December 1757, the Ljubljana bishop Ernst Amadeus Thomas Count Attems (Ernst Amadeus Thomas Graf von Attems) unexpectedly died in Vienna. His death encouraged the idea of joining the Gorizia Archdiocese and the Ljubljana Diocese into a personal union, a plan that was strongly advocated by the Viennese court, and of transferring the princely title from the Bishop of Ljubljana to the Archbishop of Gorizia. The proposition revealing Vienna's intention to reform church administration in Inner Austrian lands eventually failed due to strong opposition from Rome and the Archbishop of Gorizia Karl Michael Count Attems (Karl Michael Graf von Attems).

Based on the records that the author has recently found at the archives in Austria, Italy and the Vatican, the article outlines the situation in the Patriarchate

of Aquileia after 1420, when the Habsburgs once and for all lost their influence in nominating the patriarchs of Aquileia. The paper also depicts the endeavours of Vienna to abolish the Patriarchate (1751) and to found the Archdiocese of Gorizia (1751). It sheds new light on the events in the Ljubljana Diocese and the Gorizia Archdiocese at the end of the 1750s and recounts the actual course of events at the occasion of the up to now relatively unknown nomination of the Augsburg Cathedral canon John Franz Count Khevenhüller (Johann Franz Graf von Khevenhüller) for the Bishop of Ljubljana, explaining the complex game played by the different “players” before the Bishop of Trieste Leopold Joseph Hannibal Count Petazzi (Leopold Joseph Hannibal Graf von Petazzi) was eventually appointed the bishop in Ljubljana.

Župljani Iga proti župnijski duhovščini v letu 1782

Upor proti nujnim reformam ali proti »novi veri«?

LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC*

IZVLEČEK

Prispevek namenja osrednjo pozornost zgovornejšim delom zaslišanj vernikov in duhovščine župnije Ig v maju 1782. Izpovedi petinštiridesetih moških in osmih žensk, starih od 15 do 80 let, ter šestih duhovnikov so v celoti zanimiv zgodovinski vir. Bralcu približajo tedanjo cerkveno vernost in odnose med ljudmi, osvetljujejo pa tudi problematiko t. i. poznega jansenizma.

KLJUČNE BESEDE

župnija Ig, versko življenje, katolištvo, luteranstvo, jansenizem

ABSTRACT

The article examines two revealing interrogation protocols containing the statements of 53 parishioners and six priests taken at Ig near Ljubljana in May 1782. The selected passages illustrate the background to the conflict between the parish community of Ig and its priests and shed light on the broader religious as well as social context. Special attention is paid to the phenomenon of (Late) Jansenism.

KEY WORDS

parish of Ig, religious life, Catholicism, Lutheranism, Jansenism

Februarja 1782, le osem mesecev po prihodu župnika Jožefa Gollmayerja na Ig, je Deželno glavarstvo za Kranjsko v Ljubljani prejelo pritožbo skupine izžanskih župljanov proti njihovi duhovščini.¹ Pritožbo je 6. februarja navedenega leta vložil zakupnik gospostva Ig (Zonek) Janez Krištof Glazbichler.² Odrejena je bila preiskava, ki sta jo vodila predstavnika svetne in cerkvene oblasti: Janez Nepomuk Ursini grof Blagaj in generalni vikar ljubljanske škofije

* Doc. dr. Lilijana Žnidaršič Golec, Arhiv Republike Slovenije, e-naslov: lilijana.znidarsic@gov.si

¹ Prim. kronološka seznama župnikov in kaplanov na Igu v Baraga, *Župnija Ig*, str. 111 in 119.

² Glazbichlerjevo »naznanilo« z dne 6. februarja 1782 v SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1. O gospostvu Ig (Zonek) prim. Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 190.

Jožef Mikolič (Mikollitsch).³ Na podlagi zaslišanj triinpetdesetih župljanov⁴ in šestih duhovnikov sta v prvi polovici maja 1782 nastala 168 strani dolga zapisnika.⁵ Ižance so motile predvsem spremembe v zakramentalni praksi, še zlasti strogost njihovih duhovnikov pri spovedovanju in delitvi obhajila; brez vseh zakramentov za umirajoče naj bi celo umrlo več župljanov. Precej strožje kot dotlej in prepočasi so po prepričanju Ižancev tekle tudi priprave na zakrament svetega zakona.⁶ Nekateri župljane so po drugi strani zmotile »novosti« v nauku, tako denimo glede zveličanja oziroma večnega pogubljenja zaradi neprave vere, glede češčenja svetnikov in romanj ali glede Marijinega brezmadežnega spočetja. Nekateri ižanski duhovniki naj bi imeli nesprejemljiva stališča o zgodovini Cerkve in delitvi pristojnosti med cerkvenimi in svetnimi oblastmi. Zapisnika izpričujeta razmeroma velik interes laikov za verska in cerkvena vprašanja ter pomembno vlogo tradicionalnega, »baročnega« katolištva v njihovem življenju. V nadaljevanju pobbliže predstavljena vsebina obeh zapisnikov odstira hkrati vpogled v odnose in stike med verniki ter med verniki in duhovniki. Odseva pa tudi dogajanje v širšem katoliškem prostoru, tisti čas zaznamovanem z napetostmi med privrženci razsvetljskega reformizma in njihovimi nasprotniki.⁷

Najprej si oglejmo nekaj reprezentativnih izjav zaslišanih vernikov in duhovščine v zvezi z zakramentoma pokore – spovedi in sv. Rešnjega telesa – obhajila. Triindvajsetletna Helena Švigelj (Schwiegl), poročena na Sarskem,⁸ je na zaslišanju na primer povedala, da je bila že dvakrat pri spovedi pri župniku, a da še ne sme k obhajilu. Za razlog ni vedela; pri spovedi ji je bilo zgolj rečeno, da mora »dan in noč delati pokoro in da bo prvič obhajana čez tri tedne«. Župnikova zavrnitev naj bi jo tako zelo prizadela, da se je jokajoč odpravila domov. Mož ji je nato prepovedal, da bi šla še kdaj k spovedi na Ig, saj naj bi

³ Dogajanje na Igu kratko povzema Golia, Škof Karel Herberstein, str. 110 sl. Na pomen gradiva, nastalega ob preiskavi – zlasti v povezavi s problematiko janzenizma – je pred nekaj leti opozoril France Baraga (Baraga, Župnija Ig, str. 80).

⁴ Upošteva, da je župnija v obravnavanem obdobju štela okoli 1500 oseb (ob štetju leta 1754–1335), predstavlja triinpetdeset zaslišanih vernikov približno sedem odstotkov vseh župljanov.

⁵ SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-I, zapisnik zaslišanj vernikov v obsegu 118 strani od 6. do 8. ter od 10. do 12. maja – v nadaljevanju okrajšano označen z I.; zapisnik zaslišanj duhovnikov v obsegu 50 strani 13. in 14. maja – v nadaljevanju okrajšano označen z II.

⁶ O zakramentih, o katerih je govor v tem prispevku – tj. zakramentih »evharistije«, »pokore in sprave«, »bolniškega maziljenja« in »svetega zakona« – ter o imenih za prvonavedena jedrnato *Katekizem Katoliške cerkve*, str. 331–401 in 418–433.

⁷ Širši okvir temu dogajanju daje dovolj pregledno *Zgodovina Cerkve*, zv. 4, str. 103–119.

⁸ Kraji (s podružnicami) na območju župnije Ig v času jožefinskih reform so predstavljeni v Dolinar, Razvoj ižanske župnije, str. 20–26.

se bal, da si bo začela kaj domišljati.⁹ Nekoliko drugače je odziv Heleninega moža opisal petdesetletni Jakob Šircelj (Schirzel) s Studenca. Matija Švigelj naj bi njemu in Mateju Ivancu (Ivanz) povedal, da je njegova žena postala zmedena potem, ko je bila na Igu (že) dvakrat pri spovedi. Zato da ji je rekel, naj se – če se bo šla še kdaj spovedat na Ig – ne vrača domov. Če bo želela k spovedi, jo bo peljal kam drugam.¹⁰ Jakobu Šircelju je o tem, da mu župnik niti po dveh spovedih ni dovolil prejeti obhajila, potožil tudi Andrej Šteh (Schtech?) iz Kota. Šteh se je znašel tako, da je odšel v Preserje, kjer ga je župnik izprašal iz krščanskega nauka, ga spovedal in nato pustil k obhajilu.¹¹ Prav tako v Preserje je k spovedi in obhajilu dvajsetletno, na Studencu poročeno Mico Zupič (Supitschin) poslala njena mati iz Matene vasi.¹² Da pri mašah v izžanski župniji še nikoli ni bilo tako malo obhajancev, je na zaslišanju poudarilo več oseb, med njimi šestdesetletna vdova Neža Kramar.¹³

Na tovrstne očitke je 14. maja odgovoril župnik Jožef Gollmayer¹⁴ rekoč, da »pravi prejem zakramentov, predvsem pokore in sv. Rešnjega telesa, zahteva notranjo pripravljenost, glede katere pa pritožnik nima niti pravice niti uvida, da bi [o njej] sodil«. Pogosto obhajanje po Gollmayerjevih besedah nikakor ni bilo zadostno znamenje potrebne (notranje) pripravljenosti. Da so nekateri hodili k zakramentoma v druge župnije, je bilo po njegovo prej posledica njihove trme in svojeglavosti kot resnične potrebe.¹⁵ Na vprašanje zasliševalcev, od kod črpa smernice pri podeljevanju zakramentov, je tedaj šestinštiridesetletni Gollmayer odgovoril, da v letih, ko se je sam šolal, zaradi »takratnih nesrečnih časov« do njega prava načela niti niso prišla. Starih principov se je zato držal vse dotlej, dokler mu niso teh, po katerih se zdaj ravna, posredovali škof [Karel Janez] Herberstein in delno njegovi dobri prijatelji. Ti so mu svetovali in mu tudi poslali dobre knjige, navedene na seznamu, ki ga je izročil komisiji.¹⁶ Na seznamu, ohranjenem skupaj s spiskoma knjig izžanskih kaplanov Jožefa Škrinjarja (Skriner) in Janeza Božiča (Wositsch),¹⁷ dejansko srečamo dela, ki se zavzemajo za strogost na področju spovedne in obhajilne prakse. Eno takšnih del je *Pastor Bonus (Dobri pastir)* leta 1720

⁹ SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 60–61.

¹⁰ Prav tam, I., str. 13–14.

¹¹ Prav tam, I., str. 9.

¹² Prav tam, I., str. 70.

¹³ Prav tam, I., str. 96–97.

¹⁴ Njegov biogram najdemo v Baraga, Župnija Ig, str. 86.

¹⁵ SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, II., str. 34–35.

¹⁶ Prav tam, II., str. 32–33.

¹⁷ O Jožefu (Joahimu) Škrinjarju in Janezu (Nepomuku) Božiču Baraga, Župnija Ig, str. 80 (Božič) in 113 (Škrinjar).

umrlega Jana Opstraeta, ki se je zaradi pretiranega rigorizma znašlo na *Indeksu prepovedanih knjig*.¹⁸ Na Slovenskem izdajo iz leta 1771 danes hrani Narodna in univerzitetna knjižnica, izdaji iz let 1776 in 1783 pa ljubljanska Semeniška knjižnica.¹⁹ Opstraetov *Dobri pastir* spovednikom med drugim nalaga, naj s pomočjo konkretnih vprašanj ugotovijo, ali spovedanec ljubi Boga bolj kot vse drugo.²⁰ V povezavi s pogostostjo obhajila avtor ločuje tri skupine vernikov. V najnižji so tisti, ki Boga ljubijo bolj ko svet, a se trudijo izogibati le večjim grehom; ti naj obhajilo prejmejo od enkrat do petkrat na leto. Sledijo verniki, katerih dejanja in dobra dela kažejo, da v božji ljubezni napredujejo; te se lahko obhaja enkrat mesečno. Enkrat na teden pa smejo k obhajilu tisti, ki si iskreno prizadevajo, da ne bi zagrešili niti manjših odpustljivih grehov. Več slabega kot dobrega naj bi prinašalo vsakodnevno obhajilo.²¹

Zdi se, da je župljane Iga še bolj kot v zgornjih primerih skrbelo, da bi sami ali njihovi bližnji obhajila ne prejeli pred smrtjo. V tej zvezi je zgovorno pričanje Janeza Fistra, šestdesetletnega cerkovnika cerkve sv. Jedrt v Iški. Njegovo zdaj že pokojno ženo Alenko, ki je bolehal približno tri leta, je v drugi polovici novembra 1781 spovedal in previdel kaplan Janez Božič. Alenki se je stanje najprej izboljšalo, ko pa se ji je znova poslabšalo, je Fister odšel po Božiča. Namesto njega je v hišo še isto popoldne prišel kaplan Jožef Škrinjar, ki je bolnico spovedal in ji dal poslednje olje (zakrament maziljenja), ne pa obhajila. Čeprav naj za obhajilo ne bi niti zaprosila, so ljudje po njeni smrti začeli govoriti, da je umrla, ne da bi se prej spovedala.²² Za večino vernikov sta bila spoved oziroma odveza pri spovedi in prejem obhajila pač neločljivo povezana: potem ko se je človek grehov spovedal in dobil odvezo, je šel še k obhajilu. Ljubljanski škof Karel Janez Herberstein (1769/1772–1787), pod pristojnost katerega je spadala ižanska župnija, je svojim duhovnikom sam naročal, naj zakramentov pokore in sv. Rešnjega telesa bolnikom ne delijo hkrati, ampak po daljšem ali krajšem časovnem presledku.²³ Toda večji del vernikov tega očitno ni razumel in/ali hotel sprejeti.

Podobno velja za priprave na zakon, ki so poroke menda lahko zavlekle

¹⁸ *Index librorum prohibitorum*, str. 222.

¹⁹ Prim. Vidmar, *Prepovedane knjige*, str. 233–236.

²⁰ Čebulj, *Janzenizem na Slovenskem*, str. 10 (z ustreznimi navedki iz dela *Pastor bonus v opombah*).

²¹ Prav tam, str. 11–12.

²² SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 32–33.

²³ Prim. Čebulj, *Janzenizem na Slovenskem*, str. 6. O škofu Herbersteinu Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 211–230. Različne interpretacije o škofovi vlogi in namenih srečamo v prispevkih zbornika *Herbersteinov simpozij v Rimu*. Pri tem je treba upoštevati, da Herbersteinova stališča niso bila statična. Do zdaj znani viri kažejo, da so z leti v marsičem postala radikalnejša.

Slika 2: Ljubljanski škof Karel Janez Herberstein (1769/1772–1787).

za več mesecev.²⁴ Kar devetkrat naj bi morala k pouku pred poroko zaročenca Helena Mavc (Mauz) s Planince in Jožef Kaplja (Kappel) iz Podkrajja.²⁵ Precej podrobno je predporočne težave svojega nečaka Jožefa Zupiča (Schupitsch) predstavil Jurij Rot (Roth) s Studenca. Njegov nečak Jožef da se je hotel leto prej v času pusta poročiti z Mico, hčerjo Matije Jankoviča (Jankouitsch) iz Matene. O nameravani poroki naj bi zaročenca že obvestila pristojno gospostvo Ig (Zonek), vendar naj bi jima župnik, h kateremu sta šla zaradi oklicev, rekel, da ju bo oklical le, če bosta dovolj dobro poznala krščanski nauk. Tako sta šla večkrat na pogovor k vikarju Nikolaju Gollmayerju, ki ju je izprašal in nevesto zatem napotil še k njenemu spovedniku. Toda njen spovednik, kaplan Škrinjar, je Mici naročil, naj se pri njem oglasi tudi naslednje jutro, to noč pa da naj moli, da ga bo Bog razsvetlil in ji bo lahko svetoval, ali naj se sploh poroči. Ko je šla Mica naslednji dan k Škrinjarju k spovedi, pa naj bi ji ta dejal, da bo, če se poroči z Zupičem, zapadla v velik greh. Rot se je zato obrnil na gospostvo in po okrog mesecu dni je nazadnje – potem ko sta šla zaročenca h katehezi k vikarju že osemkrat – le prišlo do poroke.²⁶ Da je Mici odsvetoval zakon z Jožefom Kapljo, češ da bi zaradi poroke z njim »zapadla v velik greh«, je moral izpraševalcema pojasnjevati tudi kaplan Škrinjar. Mica

²⁴ Prim. SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 12–13 (zaslišanje Jakoba Širelja).

²⁵ Tako na zaslišanju nevestin oče Matija Mavc (Mauz). SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 56.

²⁶ Prav tam, I., str. 20–21.

naj bi se hotela pri njem ne samo spovedati, temveč se tudi dodatno poučiti glede zakonskega življenja. Zato jo je seveda vprašal, kako to, da se o tem ni spraševala prej, saj je stan, v katerega se podaja, težak. Poleg tega je želel od nje izvedeti, kakšen je njen ženin. Ker je ugotovil, da ne ve, je izrazil začudenje, da se hoče »spustiti v tako tesno zvezo«. Rekel ji je, da lahko pride drugi dan zjutraj k spovedi, medtem pa prosi Boga, naj razsvetli njo in njega, da ji bo lahko dal pravi nasvet. Na očitek, da naj bi tudi ženinu dejal, da bo pogubljen, če se poroči z Mico, pa je kaplan Škrinjar odgovoril, da o tem z Jožefom Kapljo ni nikoli govoril.²⁷

Kar zadeva nezakramentalni segment nauka, je nekatere Ižance s svojimi izjavami vidno vznemiril vikar Nikolaj Gollmayer, župnikov ožji sorodnik, verjetno njegov nečak.²⁸ Na Igu poročeni Ljubljančanki Marijani Rot (Roth) naj bi na predvečer godu sv. Luke, tj. 17. oktobra 1781, v mežnariji, kjer je takrat še stanoval, dejal, da so bili prejšnji duhovniki vsi slepi in da so bili kot vsi drugi ljudje na Igu pogubljeni.²⁹ Vikar je na zaslišanju vztrajal, da ga je Rotova napačno razumela in da je tak sklep naredila sama. Ni ji rekel, da bodo dotedanji ižanski in drugi duhovniki pogubljeni, ker niso »prav učili«, pač pa: »Če so ljudje živeli po zapovedih in se držali evangelija, je to dobro zanje, če pa ne, jih bo sodil Bog.« Rotovi, ki je prva začela kritizirati ižanska kaplana, češ da učita drugače kot njuni predhodniki, je zgolj odvrnil, da učita prav. Da bi takrat tudi rekel, da so bili »vsi Ižanci od Kristusovega rojstva naprej pogubljeni«, se ni spomnil.³⁰ Ob neki drugi priložnosti naj bi vikar trdil nekoliko drugače, in sicer da se je »ob prejšnjem nauku zveličalo malo ljudi«. Dvomil da naj bi celo o zveličanju lastnih staršev, pa tudi zveličanju sv. Frančiška Ksaverija, saj naj bi ta ljudi silil h krščanski veri.³¹ Vikar se je branil, da se ne spomni, da bi kdaj govoril kaj takšnega. Ob omenjeni priložnosti naj bi dejal le, da je pot v nebesa ozka in da ne verjame, da bi bil kateri koli svetnik, ki bi ljudi silil k veri, v nebesih. O svojih starših pa da ne bi mogel sploh ničesar reči; njegova mati je namreč umrla, ko je bil še otrok, njegov oče pa je še živ.³² O pravilnosti »novega nauka« se je z župljani očitno pogovarjal tudi benefikat na Kureščku, Jožef Marn.³³ Marn naj bi Juriju Kališniku (Kallischneck,

²⁷ Prav tam, II., str. 26–28.

²⁸ Prim. Baraga, Župnija Ig, str. 86.

²⁹ SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 62. Prim. prav tam, str. 21 (pričanje Marijaninega moža Jurija Rota).

³⁰ Prav tam, II., str. 12–13.

³¹ Prim. prav tam, II., str. 16 in I., str. 77–78 (pričanje Jurija Kališnika (Kallischneck)).

³² Prav tam, II., str. 16–17.

³³ Jožef Marn je bil doma iz (Ljubljanske) Šiške, v času zaslišanja je bil star 46 let. SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, II., str. 1.

Kallscheck), stanujočemu na posesti gradu Namršelj v Želimpljem, rekel, da je »nauk, ki se zdaj začenja, obstajal pred petsto leti«. Beneficiat je takšno izjavo zanikal. Dejal naj bi, da je »ta nauk oznanjal Kristus in so ga pridigali apostoli. S časom, pretežno v 11. stoletju, so ga okrnili zli učitelji, vendar pa ga je Cerkev ohranjala ves čas.«³⁴ Dodajmo, da se 11. stoletje – resda v kontekstu pristojnosti škofov v t. i. zakonskih zadevah – pojavlja kot prelomnica tudi v znamenitem pastirskem pismu škofa Herbersteina iz leta 1782.³⁵

Da so bila verska vprašanja vsaj delu Ižancev še kako mar, dokazuje pričanje nekaj nad šestdeset let starega vdovca Gregorja Štembala (Stambou). Štembala je zmotila župnikova pridiga na praznik Marijinega brezmadežnega spočetja, 8. decembra 1781. Župnik Jožef Gollmayer naj bi pridigal takole: »Danes praznujemo, kot pravite, brezmadežno spočetje Marije. A ne verjemite tega, zakaj vse, kar je podvrženo smrti, je rojeno z izvirnim grehom (in der Erbsünd gebohren). Vendar pa je Bog – kakor pri sv. Janezu Krstniku – njeno [Marijino] dušo in telo prej na poseben način pripravil, da bi bila vredna postati Božja mati.« Na poti od maše domov naj bi se Štembal o pridigi pogovarjal s svojim sosedom Jožefom Modicem (Modez). Ni mu bilo všeč, da se v cerkvi navadno ne berejo svetopisemska besedila, določena za posamezne nedelje in praznike (Epistel). Ker je znal Jožef Modec brati, ga je Štembal prosil, naj mu jih prebere [za ta praznik], kar je Modec tudi storil. Potem je postal Štembal še bolj nejevoljen, še zlasti ker so praznik [Marijinega brezmadežnega spočetja] uvedli pobožni možje.³⁶ Drugače je svojo pridigo na zaslišanju predstavil župnik. Dejal naj bi: »Razlog našega češčenja in posnemanja so Marijine odlike. Nekateri na današnji dan Marijo hvalijo zaradi njenega brezmadežnega spočetja, sam pa ne bom tako ravnal, kajti ne gre za vprašanje vere. Tudi Sveto pismo pravi, da je vse, kar izhaja iz Adama na enak način, prizadeto z njegovim grehom (von seiner Sünde nicht frei sei) ter podvrženo časnim kaznim za grehe kot tudi smrti in drugim telesnim bolečinam. Kar zadeva osvoboditev [od teh stvari], je bilo Bogu všeč posvetiti sv. Janeza [Krstnika] v telesu njegove matere [Elizabete]. Zakaj bi torej dvomili o tem, da Bog svoje bodoče matere ni posvetil na še odličnejši način? Toda to so le mnenja, Cerkev o tem še ni nič odločila.« V pridigi naj bi zatem prešel na Marijine odlike, kot so materinstvo, nedolžnost in podobno. Ko je opazil, da so se nekateri ob to spotikali, mu je bilo zelo žal, pa čeprav izrečeno ni bilo v nasprotju s cerkvenim naukom.³⁷ Napako je skušal popraviti tako, da je pri naslednji pridigi prosil, naj

³⁴ Prav tam, II., str. 4–5.

³⁵ Dolinar, Herbersteinovo pastirsko pismo, str. 251.

³⁶ SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 89–90.

³⁷ Dejansko je bila dogma o Marijinem brezmadežnem spočetju razglašena več desetletij pozneje, 8. decembra 1854.

se v primeru dvoma ljudje obrnejo nanj. V zvezi s svetopisemskimi besedili je župnik pojasnil, da jih ljudstvu, če jih ne bi moglo razumeti, ne berejo.³⁸

V obeh zapisnikih izražene spremembe na področju dušnega pastirstva so v nekaterih duhovniških in laičkih krogih kmalu obveljale za luteranske.³⁹ Ko sta zasliševalca že omenjenega Jurija Rota na primer vprašala, zakaj ga ljudje »obkladajo z luteranom«, je ta odgovoril, da zato, ker na Igu duhovniki »drugače poučujejo kot prej in kot [poučujejo] še zdaj v sosednjih župnijah«. Pomemben razlog naj bi bilo tudi to, da ljudje niso smeli k obhajilu.⁴⁰ Da imajo Ižance za luterane prebivalci sosednjih župnij, je potrdil kaplan Škrinjar, a je pri tem poudaril, da Ižanci po eni strani »godrnjajo nad svojimi duhovniki, ker jih ti ne pustijo k obhajilu, po drugi strani pa zasmehujejo tiste sožupljane, ki k obhajilu smejo«. ⁴¹ Da je odpor njegovih vernikov nastal pod vplivom duhovščine sosednjih župnij, je bil prepričan župnik Gollmayer. V teh župnijah naj bi namreč »vso pobožnost in jedro krščanstva sestavljali zunanje pobožnosti in prejemanje zakramentov«. Za te duhovnike naj bi bil dober kristjan pač tisti, ki je šel velikokrat v cerkev, se vpisal v mnoge bratovščine, iskal odpustke, hodil pogosto k spovedi in obhajilu. Drugače da je v njegovi župniji, kjer vernike spodbujajo k spreobrnitvi srca.⁴² Z govorjenjem, da sta nauk in praksa duhovščine na Igu sumljiva, knjige, ki jih izžanski duhovniki pri tem uporabljajo, pa prepovedane, naj bi Ižance k odporu spodbujal tudi zastavni imetnik izžanskega (zoneškega) gospostva.⁴³ Spomnimo: pritožbo izžanskih župljanov proti njihovi duhovščini je na Deželno glavarstvo v Ljubljani vložil zastavni imetnik Janez Krištof Glazbichler. Ozadje Glazbichlerjeve podpore Ižancem vsaj delno razkriva pričanje triindvajsetletnega Valentina Špelaka (Spellack), ki je Glazbichlerja vozil v Ljubljano in nazaj. Zastavni imetnik naj bi mu med drugim rekel, da je »dal v začetku tudi sam veliko na tukajšnje [izžanske] duhovnike, potem ko se je nekoč spovedal pri frančiškanih v Ljubljani, pa je začel razmišljati drugače«. ⁴⁴ Kot je vidno iz do zdaj objavljenih razprav o tej tematiki,⁴⁵ so bili frančiškani province sv. Križa s sedežem v prestolnici Kranjske tedaj v resnici najglasnejši nasprotniki »novosti« v ljubljanski škofiji. Glede na to, da se je škof Herberstein s svojimi privrženci spustil v odločen

³⁸ SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, II., str. 44–46.

³⁹ Prim. Borgstedt, *Zeitalter der Aufklärung*, str. 43.

⁴⁰ SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 23.

⁴¹ Prav tam, II., str. 31–32.

⁴² Prav tam, II., str. 34–35.

⁴³ Prav tam, II., str. 35.

⁴⁴ Prav tam, I., 114.

⁴⁵ Prim. Papež, Škof Karel Janez Herberstein, str. 343–356; Dolinar, Herbersteinovo pastirsko pismo, str. 248, 250 in 254.

boj proti pobožnostim, s katerimi so zlasti frančiškani pritegovali številne vernike,⁴⁶ se temu niti ne gre čuditi. Prepad med frančiškani in ljubljanskim škofom je sicer rasel tudi iz drugih, načelno še pomembnejših razlogov. Sledeč vse radikalnejšim potezam Dunaja je postajal škof v očeh frančiškanov nosilec njihovemu redu in katoliški Cerkvi nasploh nevarne miselnosti. Premočno naj bi ogrožal avtonomijo reda in njegove, vse od ustanovitve v 13. stoletju obstoječe tesne vezi s papežem. 27. februarja 1782, dobra dva meseca pred zaslišanjem na Igu, pa je izšlo še Herbersteinovo pastirsko pismo, v katerem so frančiškanski (in drugi) redovniki lahko prebrali, da so samostani in redovi le človeška iznajdba, da Cerkvi niso nujno potrebni in da niti njihova popolna razpustitev ne bi pomenila nesreče za Cerkev.⁴⁷

Kljub nedvomno upravičenim korakom k poglobljeni, bolj z razumom kot s čustvi podprti veri in redu v duhu Tridentinskega koncila (1545–1563) in »katoliškega razsvetljenstva«,⁴⁸ pa zaslišanja iz prve polovice maja 1782 kažejo, da so izanski duhovniki pod Herbersteinovim okriljem neredko presegli tako tridentinske kot sodobne rimske (teološke) smernice. Da je šlo pri pastoralni na Igu za več kot za neki teološko neangažirani moralni rigorizem ali reformni katolicizem,⁴⁹ izpričujejo ne le nekatere izjave zaslišancev, ampak tudi med izansko duhovščino razširjene knjige (pozni) janzenistov,⁵⁰ na katere je uradna Cerkev gledala z velikim nezaupanjem, če že ne odkrito odklonilno. Čeprav je videti, da se Herbersteinov duhovniški krog pri svojem delovanju ni skliceval na nauk o milosti in opravičenju Corneliusa Janseniusa (u. 1638),⁵¹ ne moremo kar tako mimo dejstva, da je bilo med knjigami izanskega župnika in obeh kaplanov tudi delo *Le Nouveau Testament avec des réflexions morales* Pasquierja Quesnela (u. 1719), enega vodilnih janzenistov poznega 17. in začetka 18. stoletja. Eno takšnih »novih«, pretežno francoskih knjig, ki so na knjižne trge avstrijskih dežel prodrle po letu 1765,⁵² je od svojega spovednika, kaplana Božiča, prejel v branje takratni izanski učitelj in cerkovnik Jakob Jenčič (Jentschitsch).⁵³ Seveda govorjenje o pogubljenju zaradi neprave

⁴⁶ Prim. Mlinarič, *Frančiškanski samostan*, str. 135–140.

⁴⁷ Dolinar, *Herbersteinovo pastirsko pismo*, str. 251.

⁴⁸ O pojmu »katoliško razsvetljenje«, ki sicer še vedno vzbuja polemike, prim. Borgstedt, *Zeitalter der Aufklärung*, str. 42–43 in 47–48; Lehner, *What is Catholic Enlightenment*, spletni vir.

⁴⁹ Prim. Borgstedt, *Zeitalter der Aufklärung*, str. 44–45 (reformni katolicizem).

⁵⁰ O t. i. poznem (filo)janzenizmu v avstrijskih deželah izčrpno Hersche, *Spätjanenismus in Österreich*.

⁵¹ Prim. Dolinar, *Josephinismus oder Reformkatholizismus*, str. 218 (o vprašanju, ali je bil škof Herberstein janzenist).

⁵² Hersche, *Spätjanenismus in Österreich*, str. 234–241.

⁵³ SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-I, I., str. 52.

24.

Continuatum. Hrovoj, 1782 den 8ten Maj 1782.

Gmit vendar naslednja prošnja juramento venetico diende konfirmat.
auffgefundra Konstitut.

1.
 Ad generalia.

2.
 ob Konstitutu de unopace primari
 dronalique Konstitutu vizzuend 1777?

3.
 ob jemand, und von demals, als
 Konstitut drijob grundt, in dem Gaito
 des Jakob Spitzel Sabrij geworren?

4.
 ob und woid firant der Jakob Spitzel
 oder gewon Logitir gegogal siben?

Q: Jakob Spitzel ist zu Wien gebürtig
 dramal für als Schulmeister, und hieher
 bei der Hrovoj kirch zu 1777 angestelt
 konfirmiert, 46. Jahr alt, katolisch.

Q: Konstitut glaubt dierwegen, weil
 er ungefahr 14. Tag nach o. hieher sein
 in dem Gaito des Jakob Spitzel an
 angestelt, das der Koplan Propst hieher
 an o. hieher angestelt zu kommen
 gegengestelt, und unter andren gegogal
 ja die ja sind der Hrovoj zu dierfren
 gefal puzet das gitt nie.

Q: Jed wärem unangestelt luit da.
 umalt zu gewon geworren, Konstitut
 anjere hinwand zu. Konfirmat, alle die
 gewon Logitir hrovoj Hrovoj.

Q: Konstitut anjere nist dreyer nist
 angestelt zu sein, und die jet da.
 wärdt getrieben, und konfirmat.
 und grundet siben.

Slika 3: Zapisi z zaslišanja izanskega učitelja Jakoba Jenčiča, 8. maj 1782 (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 7, šk. 233).

vere, po katerem je očitno rad posegal vikar Nikolaj Gollmayer, pri Ižancih ni moglo ostati povsem brez odziva. Besede kaplana Škrinjarja Mici Zupič, da je storila smrtni greh, ker je romala na Svete Višarje kljub temu, da ji je to odsvetoval župnik,⁵⁴ so po stoletjih živahnih romanj zveneje tuje in grozeče. Ob tem moramo sicer upoštevati možnost, da so Zupičeva in njeni sožupljani v svojih izjavah tudi pretiravali. V mesecih, ki so sledila zaslišanjem, je skupina šestindvajsetih župljanov izrazila celo pisno podporo svoji duhovščini in uporne Ižance – bilo naj bi jih le sedem – označila za »sanjače in nemirne glave«. ⁵⁵ Kakor koli, v nekaj letih po izbruhu spora so bili z župnije premeščeni vsi trije redni dušni pastirji Iga, oba kaplana in kot zadnji leta 1786 župnik Jožef Gollmayer. Pomenljivo je, da nam o nadaljnji usodi župnikovega sorodnika in vikarja Nikolaja Gollmayerja doslej ni uspelo najti nobenih podatkov. ⁵⁶ Morda bi imeli več sreče pri podrobnejšem pregledu gradiva, ki ga v zvezi z dogajanjem na Igu v tistem času hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani. ⁵⁷

Dodatek: Deli v prispevku obravnavanih pričevanj⁵⁸

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 60–61

Helena Švigelj, rojena v Babni Gorici, zdaj poročena na Sarskem, podložnica graščine Fedransberg, stara 23 let, katoliške vere

1. *Generalia*. Hellena Schwieglin zu Babna Goriza gebürtig, nun zu Nassarsku in hiesiger Pfarr verehelicht unter den Fedransperg, bey 23. Jahr alt, katholisch.

2. *Ob Constitutae die Ursach ihrer dermaligen Constituirung wissend sey?* Glaube darum, weil sie zweymal hier bey H(ern) Pfarrern bey der Beicht gewesen, und zur Communion nicht gelassen wurde, sodann weinender nach Haus gekommen, der Mann aber beforchten, dass sie nicht in ein Fantasy verfallen möchte, somit er ihr ferrers hicher zur Beicht zu gehen verbothen.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 8, 9 in 13–14

Jakob Šircelj, rojen in stanujoč v Studencu (na Igu), podložnik (in župljan) župnije Ig, star 50 let, katoliške vere, poročen

1. *Ad generalia*. Jakob Schirzel, hier zu Brunndorf gebürtig, und wohnhafft

⁵⁴ Prav tam, I., str. 71.

⁵⁵ SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, priloga pismu škofa Herbersteina z dne 13. maja 1783.

⁵⁶ Prim. Baraga, Župnija Ig, str. 86.

⁵⁷ Nadškofijski arhiv Ljubljana, ŠAL/Ž Ig, (procesni) spisi iz let 1781–1784. Prim. Baraga, Župnija Ig, str. 86, op. 64.

⁵⁸ Navedki praviloma sledijo vrstnemu redu navedb v jedrnem delu prispevka.

unter hiesige Pfarr Sonnegg(ischen) Unterthan, bey 50. Jahr alt katholischer Religion, verehelicht.

3. *Was Constitut dann, und mit wem sich in Sachen unterredet habe?*

Es ware einmal ungefehr um Liechtmessen der Andree Schlech von Koth zu Constituto ins Haus gekommen, welcher von sich selbst zu erzehlen angefangen, dass er bey hiesigen H(ernn) Pfarrer bey der Beicht gewesen, welcher ihm die Bruderschafften zu betten verbothen, und zu der heil(igen) Communion nicht gelassen, er hätte auch durch einige Zeit die Bruderschafften zu betten unterlassen, sodann aber wieder, weil er gewohnt war, solche zu betten angefangen, und wieder anher zur Beicht gekommen, weil er aber zur heiligen. Communion abermals nicht gelassen worden, und andurch urdriessig geworden, so ist er nach Presserie zu dortigen H(ernn) Pfarrern gegangen, aldort aus der Christenlehre examinirt, dann gebeichtet aund zur heil(igen) Communion gelassen worden. [...]

7. *Ob, und was Constitut sonst anzugeben wisse?*

Nichts, als dass der Mathias Schwiogl von Nassarsku Fedranspergischer Unterthan heute zu Constituto in Beyseyen des Mathäus Ivan von Podreber Auersperg(ischen) Unterthan gesaget, dass sein Weib zweyenmal hier bey der Beicht, Constitut wisse nicht bey wem gewesen, und so verwiert worden ist, dass er zu ihr gesagt, wofern sie noch einmal hieher zur Beicht gehen werde, sie nicht mehr nach Haus kommen darf, sondern wenn sie beichten wolle, er sie wohin anders führen will.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 69, 71

Mica Zupič, rojena v Mateni vasi, živi v Studencu (na Igu), podložnica gospostva Ig (Zonek) in župljanka župnije Ig, poročena, stara 20 let, katoliške vere

1. *Generalia.* Miza Supitschin zu Mathena vass gebürtig, und dermal hier in dem Dorf Brundorf unter die Herrschafft und Pfarr Igg angeheurathet bey 20. Jahr alt, katholisch.

5. *Ob Constituta annoch weiss, was zu sagen?*

Nichts, als dass sie vor einem Jahr in der Bettwochen bey H(ernn) Pfarrern zu der Beicht gegangen, doch nicht gebeicht, sondern unterrichtet worden, dabey hätte sie gemeldet auf Luschariberg Kirchfahrten gehen zu wollen, worauf aber der H(ernn) Pfarrer gesagt, sie solle lieber zu Haus bleiben, und Gott ehren, dessen ungeacht hätte sie doch diese Kirchfahrt verrichtet, und wie sie nach Haus gekommen, hätte sie dieses ihren ordin(ari) Beichtvater Joseph Skriner erzehlt, welcher ihr gesagt, dass sie dadurch eine Todtsünde begangen.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 96–97

Neža Kramar, rojena in stanujoča v Studencu (na Igu), podložnica

gospostva Ig (Zonek) in župljanka župnije Ig, stara 60 let, vdova, katoliške vere

1. *Generalia*. Nescha Kramarza hier in Brundorf gebürtig, und wohnhaft unter die Herrschaft, und Pfarr Igg bey 60. Jahr alt, Wittib, kathol(isch).

2. *Ob Constituta die Ursach ihrer dermaligen Constituierung wisse?* Constituta glaubt dieserwegen, weil niemals was sie denkt hier also wäre gehalten worden, als jez, das so wenige zur Communion wären gelassen worden.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, II., str. 32–35 in 44–46

Jozef Gollmayer, rojen v župniji Radovljica, zdaj župnik na Igu v ljubljanski škofiji, star 46 let

1. *Ad Generalia*. Joseph Gollmayer in Radtmannsdorfer Pfarr gebürtig, nun Pfarrer allhier in der Laibacher Dioeces 46. Jahr alt.

2. *Wocher Constitut seine Grundsätze für die Seelsorge, und Austheilung der heil(igen) Sakramenten habe?* Weil Constit(ut) zur Zeit, da selber in den Schulen studirt keine wahre Grundsätze wegen Unglück der damaligen Zeiten überkommen, so sey er auch nach solchen Anfangs fůrgegangen, bis sodann theils durch die allgemeinen Ermahnungen seines gnädigsten H(ern) Ordinarii, theils auf Zuthuung seiner guten Freunden, welche ihm gute Bücher eingerathen, und geschickt, davon er die Verzeichniss sub No. 3 einreicht, die damalige Grundsätze angenohmen, nach welchen er alle seine Handlungen einrichte.

4. *Was H(ern) Const(itut) über sothane Beschwerden anzubringen habe?* Über diese Beschwerden, ausser dessen, dass einige ohne Genuss der heil(igen) Sakramenten sterben [...], beziehet sich Const(itut) auf die in den angezeigten Büchern enthaltene Grundsätze, und füget bei, dass die wirkliche Empfangung der Sakramenten besonders der Buse, und des Frohnleichnamhs eine gewisse innere Vorbereitung voraussetzet, von welcher der Beschwerführer weder das Recht, noch das Einsehen zu urtheilen hat, das oftmalige comuniciren allein ist gewiss kein hinlängliches Zeichen der nöthigen Vorbereitung, dass sich aber einige in fremde Pfarreyen die h(eiligen) Sacramenten zu empfangen begeben, ist ihr Halsstörigkeit, und Eigensinn mehr, als eine wahre Noth schuld daran, und ist für Constituten sehr schmerzlich, weil wider die von Gott festgesetzte Ordnung sich Führer nach ihrer Neugung wählen, und in der That ihre eigenen Führer werden mit grösster Gefahr ihres Seelenheils, besonders, da nach ihrer eigenen Geständnis in anderen Pfarren ein Unterschied in der Lehre, und Prax der Sakramenten bemerket wird, welches ihnen nothwendig anstössig seyn muss, dort sehen sie, dass man die ganze Frömigkeit, und das weesentliche Christenthum in den ausserlichen Übungen, und Empfangung der Sakramente bestellet, und dass wenn man einen recht guten Christen machen will, so macht man ihn recht oft Kirchen besuchen, in viele Bruderschaften

einschreiben, Ablass suchen, oft beichten, und communiciren, indessen lässt man sie eigensinnig stolz etc. Dieses geschieht freylich nicht in Constit(uti) Pfarr, wo man auf die Bekehrung des Herzens, wovon man sich durch die Werke versichern will, dringt, dazu kommen die Schmallereyen der umliegenden Geistlichen, die hiesige Lehr, und Prax als verdächtig austragen, und die Bücher als verbothen angeben, welches H(err) Bestandinnhaber selbst vor einigen Personen gesagt haben soll.

10. *Was hierauf Constitut erwiedere?* Constitut giebt den Inhalt seiner Predigt folgenden Gestalt an: die Vorzüge Mariä sind der Grund unserer Verehrung, und Nachahmung, einige pflegen an den heutigen Tag, das Lob Maria von ihrer unbefleckten Empfängniss herzuholen, er aber werde sich nach diesen nicht halten, weil dieses kein Glaubenspunkt ist, auch die Schrift sagt, dass alles, was von Adam auf eine gemeine Art herkommt, auch von seiner Sünde nicht frey sey, zu dem sie unterlag auch den zeitlichen Strafen der Sünde, als dem Tod, und andern leiblichen Muheseeligkeiten, die Befreyung deren betreffend, sagte Constitut, Gott hat es gefallen einen heiligen Johannes im Mutterleibe zu heiligen, warum sollen wir zweifeln, dass er seine künftige Mutter noch auf eine vorzüglichere Art geheiligt hat, dass sind aber nur Meinungen, die Kirche hat hievon nichts entschieden, dieses habe Constitut ohnehin gesagt, und sey auf ihre gewisse Vorzüge übergangen, als die Mutterschaft, Unschuld, und dergleichen, diese so erhabenen Tugenden, und Vorzüge machten Mariam nicht unnachahmlich, denn ihr äusserliches Leben schien ein ganz gemeines Leben zu seyn, aber ihre Handlungen, obschon gemein, wurden von ihren reinesten Absichten, und Beweggründen so erhoben; um also heilig zu leben, sey es nicht nötig scheinbare Handlungen ausser seinem Stande zu verrichten, sondern in seine Standspflichten sich einschrenken, und durch die Reinigkeit der Absichten, und Beweggründen die gemeinen Handlungen zu erheben trachten, dies sagte Constitut und als er wahrnahm, dass sich einige daran gestossen, war es ihm Constitut sehr leid, dieses obschon nichts wider die Lehre der Kirche ist, angebracht zu haben, und suchte den Fehler zu verbessern, da Constitut in folgender Predigte bath, dass sie sich im Fall eines Zweifels an Constitut selbst verwenden möchten. In betref der Epistel aber pflege Constitut solche, wenn sie dem Begriefe des Volks nicht angemessen sind, nicht vorzulesen.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 32–33

Janez Fister, rojen na Kremenici, zdaj živi kot cerkovnik pri cerkvi sv. Jedrt v Iški, podložnik in župljan župnije Ig, star 60 let, drugič poročen, katoliške vere

1. *Generalia.* Hansche Fister zu Kremenz gebürtig und dermal zu Ischka

bey St. Gertrud als Messner wohnhafft, unter Pfarrhof, und Pfarr Igg gehörig bey 60. Jahr alt, zum zweytemal Brautigam, katholischer Religion.

2. *Ob Constituto die Ursach seines dermaligen Constituti wissend?* Constitut glaubt wegen seinen verstorbenen Weib Alenka, als welche bey 3. Jahr krank gewesen, und vor einem Jahr, ein paar Tag von St. Andreas von Kaplan Johann Boschitsch gebeichtet, und versehen worden [...] wenn ihr aber überl seyhn sollte, so soll Constitut nur um ihn kommen, ungeachtet dessen kamm der Kaplan Joseph Skriner gleich den Nachmittag des nem(lichen) Tags, und hat sie Beicht gehört, und ihr die lezte Oelung, ohne der heiligen Communion gereicht, indem sie solche auch nicht begehret, den folgenden Quatember Sontag aber gestorben ist, und die Leute darauf aufgebracht haben, dass sie ohne der Beicht verschieden wäre.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 56

Matija Mavc, rojen na Planinci, živi na Igu kot podložnik tamkajšnjega gospostva in župljan župnije Ig, star 65 let, vdovec, katoliške vere

1. *Generalia.* Mathias Mauz zu Planinza gebürtig, und wohnhafft unter die Herrschafft und Pfarr Igg 65. Jahr alt, Wittwer, kathol(isch).

2. *Ob Constituto die Ursach seines dermaligen Constituti wissend sey?* Constitut glaubt wegen seiner Tochter Hellena, welche den Joseph Kappel Müller von Podkrei geehligt, und sagt, dass die Braut Leuthe 9mal von Samstag nach heil(igen) Drey König bis Montag nach Maria Lichtmess mit vieler Versaummnis zum Unterricht hier haben kommen müssen, bis endlich nach 5. Wochen als an Montag nach Maria Liechtmess dies Jahrs sie zur Copulation gelassen wurden.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 20–22 in 24

Jurij Rot, rojen in stanujoč v Studencu (na Igu), podložnik gospostva Ig (Zonek) in župljan župnije Ig, star 37 let, poročen, katoliške vere

1. *Ad generalia.* Georg Roth von Brunndorf gebürtig, und wohnhafft unter die Herrschafft und Pfarr Sonegg bey 37. Jahr alt, verheurathet, katholischer Religion.

2. *Ob Constituto die Ursache seiner dermaligen Constituirung wissend?* Darum, weil er seiner Schwester Sohn Joseph Schupitsch den verflossenen Fasching mit der Tochter des Mathia Jankouitsch von Mathena vass Namens Miza verheurathen wollen, auch die Sache bey der Herrschafft zu Stande gebracht hätte, da sie aber hierauf hieher zu H(ernn) Pfarrern wegen der Verkündung gekommen, hätte derselbe gesaget, dass, wenn die Brautleuthe die Christliche Lehre können werden, so wolle er sie verkünden, darauf sie zu dem Vicario öffters gegangen, der sie examiniret, und dann zur Braut gesagt, sie solle zu ihren Beicht-Vater gehen, welche dann zu dem Kaplan Joseph Skriner

gegangen, der sie auf den folgenden Morgen bestellet, und gesagt, sie solle bey der Nacht betten, damit ihm Gott erleuchten wolle ihr einen guten Rath zu geben, ob sie heurathen solle, oder nicht, wie sie sodann den andern Tag gekommen, und bey ihm gebeichtet, hat derselbe zu ihr gesagt, dass wofern sie den Schupitsch heurathen werde, sie in eine grosse Sünde verfallen würde, hierauf habe sich Constitut bey seiner Grundobrigkeit gemeldet, da dann nach ein abgeschickten Zetel die Verkündung geschehen, und nach ungefehr einen Monat, nachdem sie bis 8mal zu dem Vicario zum Unterricht gekommen, endlich die Heurath vor sich gegangen. Übrigens meldet er, dass sein Eheweib Marianna vor Weinachten einmal mit dem Vicario in der Messnerey mit einander zu disputiren angefangen, welcher Vicarius zu ihr gesagt, dass die vorigen Geistlichen nicht recht gelehret hätten, und seit Christi Geburt, bis jezt alle Igger verdamt worden wären, und wie sie sodann nach Haus gekommen, habe sie zu Constituto gesagt, dass wenn sie krank werden sollte, er ihr keinen von diesen Geistlichen zuführen solle, indem er Vicarius die Vorigen vernichte, sie aber auf die dermaligen kein Vertrauen habe. Constitut sezt sonst bey, dass der mehrere Theil von Volcke immer unter einander redete, dass sie mit der dermaligen Geistlichkeit von darum nicht zufrieden wären, weil sie nicht so lehren, wie die vorherigen gelehret haben, und hätte Constituto der Franz Pirnat an St. Stephans Tag alhier bey dem Jäger Marko in Beyseyn dessen Weib Lendl erzehlet, dass H(err) Pfarrer an Maria Empfängniss Tag gepredigt, dass unser liebe Frau nicht ohne Erbsünd, sondern so, wie alle Weibs-Personen gebohren worden wäre, und hätte dieser Pirnat Constitutum bereden wollen den H(ernn) Pfarrer zu S(einer) Fürstl(ichen) Gnaden klagen zu gehen, welches aber Constitut nicht thun wollen, indem er nicht für die ganze Pfarr reden wollte.

8. *Aus was Ursachen die Leute Constituten mit Lutheraner floppen?* Weil hier anderst gelehret wird als vorhin, und auch jezt noch in umliegenden Pfarren, und meistentheils darum, weil sie zur heil(igen) Communion nicht gelassen werden.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, II., str. 22 in 26–28

Jožef Škrinjar, rojen v Ljubljani, kaplan na Igu tretje leto

1. *Generalia.* Joseph Skriner zu Laibach gebürtig dermal hier als Kaplan im 3ten Jahre seines alters.

9. *Was also für eine Beschaffenheit dieser Verehlichung der Mitza Suppitschin hätte?* Mit der Suppitschin hätte es folgende Beschaffenheit, nach dem selbe sich wegen den Examen hier im Pfarrhof gemeldet, und von dem Substituto geprüft worden, wäre sie zum Constituto gekommen, und gesagt, sie hätte den Examen erstanden, und gieng ihr nur noch ab, dass Constitut als ihr Beichtvater, ihr ein Unterricht ertheilen möchte, und wann ihr Constitut

erlauben wolle zur Beicht zu kommen, auf welches Const(itut) geantwortet, wie doch dieses geschehe, dass sie sich vorher nichts abgefraget, mit dem Beysatz: es wäre ein beschwerlicher Stand, den sie antrette, mithin könne es nicht ohne vorgehende Überlegung geschehen, und befragte sie Const(itut) weiters, ob sie wisse, wie der angetragene Brautigam beschaffen sey, und da Constitut verstanden, dass sie es nicht wisse, wunderte sich Constitut, dass sie sich in eine so enge Verbündniss mit ihm einlassen wolle, und sagte ihr, sie könnte Morgen zur Beicht kommen, indessen aber Gott bitten, dass er sie, und Constitutum erleuchten wolle, um ihr einen wahren Unterricht geben zu können, sonst wisse Constitut von diesen nichts weiters.

10. *Es kommt vor: Constitut hätte zu sothaner Suppitschin gesagt: wofern sie diesen Brautigam heurathete, sie in eine grosse Sünde, und Verdammniss verfallen würde, was Constitut hierauf sage?* Das wüste Constitut nicht geredet zu haben.

12. *Es kommt vor: Constitut hätte den Joseph Kappel gesaget, dass, wenn er seine anvermeinte Braut Alenka heurathete, so wurde er verdammt werden, und er soll sich nachin bis nach Ostern begeben, und sodann bei ihm Constituto sich wieder melden? Was Constitut hierauf sage?* Constitut hätte ausser der Beicht mit sothannen Joseph Kappel nie geredet.

21. *Ob H(err) Constitut annoch was anzugeben habe?* Constitut habe noch dieses zu melden, dass die Leute über die Geistlichen murren, weil man sie nicht zur Comunion lasse, und über jene, so zur Komunion gelassen werden, spotten, dann dass die Leute aus den benachbarten Pfarren sie für Lutheraner ausrufen, auch so viel Constituto der Joseph Modez erzählet, dass der Bestandinnhaber zu selben gesaget, ob er nicht fürchte verdammt zu werden, wenn er itzt stürbe, woraus Constitut schliessen könne, als, wenn er einer fallschen Lehr beschuldigt werde.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 61–62

Marijana Rot, rojena v Ljubljani, poročena v Studencu (na Igu), podložnica gospostva Ig (Zonek) in župljanka župnije Ig, stara 37 let, katoliške vere

1. *Ad Generalia.* Marianna Rothin zu Laybach gebürtig alhier in Brunndorf angeheurathet, unter die Herrschaft und Pfarr Igg, bey 37. Jahr alt, katholisch.

2. *Ob Constitutae die Ursach ihrer dermaligen Constituierung wissend?* Constituta glaubt dieserwegen anhervorberufen zu seyn, weil sie kein Zutrauen zur hiesigen Geistlichkeit habe, und das aus Ursach, weil den Tag vor St. Lukas gegen Abend in der Messnerey, der hiesige Vicarius Niklas Gollmayer, als er sich noch als Gast hier aufgehalten, zu ihr gesagt, dass die vorherigen Geistlichen alle blind gewesen, und sowohl dieselben, als die übrige alle von

Igg verdammet, worüber sie zweifelhaft geworden, und nicht gewusst ob sie auf die vorigen, oder dermaligen Geistlichen glauben soll, darauf hätte sie, als sie nach Haus gekommen, zu ihrem Mann gesagt, wann sie erkranken würde, er ihr keine von diesen Geistlichen zuführen soll.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, II., str. 10, 12-13 in 16–17

Nikolaj Gollmayer, rojen v Radovljici, vikar v župniji Ig v ljubljanski škofiji, star 30 let

1. *Ad Generalia.* Niklaus Gollmayer von Radtmannsdorf gebürtig dermal Vicarius allhier in der Pfarr Igg in der Laibacher Diaeces, 30 Jahr alt.

6. *Ob Constitut, und wann allher in der Messnerey gewesen, und was geredet?* Constitut wäre einmal Anfangs Herbst von Laibach seinen H(ern) Vetern Pfarrern zu besuchen gekommen, da wäre er ungefehr zu Messner hineingerufen worden, allwo eben eine gewisse Rothin darinn gewesen, welche gleich über die hiesigen zwey Kaplänen zu schmälen angefangen, und gesaget, dass sie anders lehren als die vorigen, darauf Const(itut) erwiedert, die Kaplänen lehren recht, daraus dieselbe die Folge gemacht, dass also die vorherigen nicht recht gelehrt, mithin müsten alle die solche Lehre gehalten verdammt seyn, dagegen Constitut erwiedert, wenn sie Leute nach den Gebotten gelebt, und das Evangelium gehalten, so ist gut für sie, wenn aber nicht, wird die Gott urtheilen.

7. *Es kommt vor, dass Constitut damals gesaget, dass die vorigen Geistlichen alle blind gewesen, und alle Igger seit Christi Geburt verdammt wären?* Dessen wisse sich Constitut gar nicht zu erinnern.

14. *Es kommt vor, dass Constitut auch zu sithanen Jäger gesaget bisher wären wenig Leute bei voriger Lehre seelig, sondern die dermalige Lehre wäre der rechte Weeg zum Himmel, und Constitut zweifle an seinen eigenen Eltern, wie auch an heil(igen) Xaverio, weil dieser die Leute zum christlichen Glauben gezwungen hätte?* Constitut wisse sich nicht zu erinnern gesaget zu haben, dass bei vorigen Lehre wenig seelig worden, weil er die vorige Lehre nicht wisse, übrigens aber wisse nur gesaget zu haben, dass der Weeg zum Himmel eng sey, von dem Xaverio wisse Constitut ausdrücklich nicht, was gesaget zu haben, sondern nur überhaupt, dass er nicht glaube, dass ein solcher Heiliger im Himmel wäre, der die Leute zum Glauben gezwungen, wegen der Eltern könne er nichts gesaget haben, weil seine Mutter, wie Constitut noch ein Kind war, gestorben, der Vater aber annoch im Leben sey?

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 77–78

Jurij Kališnik, rojen v Tržiču?, živi pri graščini Namršlje, podložnik gospostva Turjak in župljan župnije Ig, star 40 let, poročen, katoliške vere

1. *Generalia*. Georg Kallischneck zu Neumarkt? gebürtig dermal zu Hammerstill sesshaft unter die Herrschafft Auersperg und Pfarr Igg gehörig bey 40. Jahr alt, verehligt, katholisch.

2. *Ob Constituto die Ursache seiner dermaligen Constituirung wissend?* Constitut wisse es nicht, ausser dass der hiesige Vicarius, wie derselbe vor-einjährige Advents Zeit wegen haltender Andacht bey Constituto in der Kost gewesen öfters zu ihm gesaget, dass bisher wenige Leute, bey voriger Lehre seelig worden wären, sondern die dermalige Lehre wäre der rechte Weeg zum Himmel, welches Constituto wunderlich geschienen, dass bishero so viele Leute sollten verdam(m)t worden seyn. Ferners hätte zu Constituto der Vicarius auch einmal gesagt, dass er zweifle ob der heil(ige) Franciscus Xaverius im Himmel wäre, weil er die Leute zum Christlichen Glauben gezwungen.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, II., str. 1 in 4–5

Jožef Marn, rojen v Šiški (pri Ljubljani), beneficiat podružnične cerkve Naše ljube gospe na Kureščku v župniji Ig, star 46 let, duhovnik ljubljanske škofije

1. *Ad Generalia*. Joseph Marn zu Schischka gebürtig dermalen Beneficiatus der Filialkirche Unser lieben Frauen zu Korescheck unter die hiesige Pfarr, 46 Jahr alt. Laybacher Dioeces.

7. *Es kommt vor, dass H(err) Constitut dem Georg Kallscheck erzählt, dass diese Lehre da itzt anfängt, vor 500 Jahren, gewesen, was er darauf sage?* Constitut habe zu demselben nur dieses geredet, dass diese Lehre Christus vorgetragen, und die Apostel geprediget, die aber mit der Zeit, und meist in 11 ten sa(e)culo durch böse Lehrer geschwächet, welche doch von der Kirche allezeit beibehalten worden.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 89–90

Gregor Štembal, rojen v Tomačevem, živi v Studencu (na Igu), podložnik gospostva Ig (Zonek) in župljan župnije Ig, star nad 60 let, vdovec, katoliške vere

1. *Generalia*. Gregor Stambou zu Thomatscheu gebürtig, dermal zu Brunndorf ansessig unter Herrschafft, und Pfarr Igg über 60. Jahr alt, Wittwer kath(olisch).

2. *Was Constitut anzubringen habe?* Constitut habe 3 Stuck anzubringen, welche ihm nicht anständig, und zwar I(m)o Weil H(err) Pfarrer vor einem Jahr in Advent an Maria Empfängnis Tag gepredigt, heute begehen wir das Fest wie ihr sagt der unbefleckten Empfangniss Mariä, aber das glaubet nicht, indem alles, was dem Tod unterworfen, auch in der Erbsünd gebohren, sondern Gott hätte vorher ihr Seel, und Leib auf eine besondere Art, wie dem heil(igen)

Johannes dem Taufer geeiniget, um würdig zu seyn, die Mutter Gottes zu werden, darauf sey Constitut mit seinem Nachbar Joseph Modez nach Haus gegangen, und unter weegs mit einander geredet, dass ihm nicht gefiele, weil auch die Epistel gewöhnlichermassen nicht gelesen worden, so habe Const(itut) denselben, weil er lesen könne, ersucht, die Epistel ihn vorzulesen, welcher es auch gethan, worauf er Constitut nochmehr unwillig geworden, zumalen auch jene frome Männer waren, die diesen Feyertag eingesezt haben. 2do Es gefiele ihm auch nicht, dass H(err) Pfarrer heuer einesmals wisse eigentlich nicht wann, geprediget, sie dermaligen lehren recht, die vorigen waren blind gewesen, und hätten auf das Evangelium vergessen, sie sollen diese dermalige Lehre annehmen, auf Kirchfahrten nicht gehen dann dortigen Geistlichen wären lauter Schreyer [...].

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 113–114

Valentin Špelak, rojen v Studencu (na Igu), podložnik gospostva Ig (Zonek) in župljan župnije Ig, star 23 let, samski, katoliške vere

1. *Generalia*. Valentin Spellack hier in Brundorf gebürtig, und wohnhafft, unter Herrschafft und Pfarr Igg, bey 23. Jahr alt ledig, kathol(isch).

3. *Ob Constitut den Bestandinnhaber auf dem Wasser und zurück zu führen pflege, und derselbe Constituto, und was erzehlet?* Affirmative und hätte verschiedenes erzehlet, unter andern dass er jenes was er sich vorgenommen, ausführen wolle, nachdem ihm die Leute wegen der Geistlichkeit überlaufen, es hätte anfangs selbst auf hiesige Geistlichen vieles gehalten, nachdem er aber einmal in Laybach bey den Franziskanern gebeichtet, fienge er anderst zu denken an.

SI AS 7, šk. 233, Eccl. I-26-1, I., str. 51–52

Jakob Jenčič, rojen v Kamniku, zdaj učitelj na Igu in cerkovnik ižanske župnijske cerkve, poročen, star 46 let, katoliške vere

1. *Ad generalia*. Jakob Jentschitsch zu Stein gebürtig dermal hier als Schulmeister, und Messner bey der Pfarr Kirche zu Igg wohnhafft, verheurathet, 46. Jahr alt, katholisch.

6. *Wie, und wasgestalten Constitut dieses aufgenommen, und verstanden habe?* Constitut hätte dieses also verstanden, dass die Pfarr-Kinder ausser der Pfarr zur Beicht nicht gehen sollen, gleichwie auch die neuen Bücher, von welchen eins ihm Constituto sein Beicht-Vater Kaplan Johann Woschitz gegeben, welches aus dem Französischen übersezt ist, und betitult wird Heilige Tags-ordnung des katholischen Christen, auf die Verordnung des Cardinals Novilles Erzbischofen zu Paris.

ARHIVSKI VIRI

SI AS 7 – Arhiv Republike Slovenije, fond Deželno glavarstvo za Kranjsko, šk. 233

LITERATURA

- Baraga, France: *Župnija Ig in njeni duhovniki. Župnija sv. Martina na Igu: Ob 300-letnici župnijske cerkve*. Ljubljana: Salve, 2011, str. 75–125.
- Borgstedt, Angela: *Das Zeitalter der Aufklärung: Kontroversen um die Geschichte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004.
- Čebulj, Regalat: *Janzenizem na Slovenskem in frančiškani*. Ljubljana: Frančiškanska provincija Slovenije, 1922.
- Dolinar, France Martin: Herbersteinovo pastirsko pismo iz leta 1782. *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2004, str. 247–255.
- Dolinar, France Martin: Josephinismus oder Reformkatholizismus in Innerösterreich: Die kirchlichen Reformen des Laibacher Fürstbischofs Karl Johann Graf von Herberstein. *Historisches Jahrbuch*, 134, 2014, str. 202–220.
- Dolinar, France Martin: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.
- Dolinar, France Martin: Razvoj izžanske župnije do jožefinskih reform. *Župnija sv. Martina na Igu: Ob 300-letnici župnijske cerkve*. Ljubljana: Salve, 2011, str. 18–27.
- Golia, Ludovik Modest: *Škof Karel Herberstein: Prispevki k problematiki jožefinizma na Slovenskem*. Tipkopis v Nadškofijskem arhivu Ljubljana. Ljubljana, 1946.
- Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2004.
- Hersche, Peter: *Spätjansenismus in Österreich*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1977.
- Index librorum prohibitorum Pii sexti jussu editus et sub Pio septimo ad annum usque mdccvii continuatus*. Romae, 1806. Dostopno na <<https://books.google.si/books?id=HmM7AAAACAAJ&pg>>, dostop 23. 8. 2015.
- Katekizem Katoliške cerkve*. Ljubljana: Družina, 2008.
- Lehner, Ulrich L.: What is Catholic Enlightenment. *History Compass*, 8/2, 2010, str. 166–178. Dostopno na <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/hico.2010.8.issue-2/issuetoc>>, dostop 22. 8. 2015.
- Mlinarič, Jože: Frančiškanski samostan od ustanovitve okoli leta 1240 do preselitve leta 1784. *Frančiškani v Ljubljani: Samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja*. Ljubljana: Samostan in župnija Marijinega oznanjenja, 2000, str. 81–148.
- Papež, Viktor: Škof Karel Janez Herberstein in frančiškani. *Herbersteinov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2004, str. 343–356.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Vidmar, Luka: Prepovedane knjige na Kranjskem od indeksa Pavla IV. (1559) do indeksa Pija VI. (1786): Libri prohibiti v Semeniški knjižnici. *Svetovne književnosti in obrobja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012, str. 233–262.
- Zgodovina Cerkve*, 4. zvezek: Cerkev v času razsvetljenstva, revolucije in restavracije 1715–1848. Ljubljana: Družina, 1999.

The Revolt of the Parishioners of Ig against their Priests in 1782

A Protest against Necessary Reforms or against "New" Pastoral and Doctrinal Teachings?

Summary

In February 1782, Johann Christoph Glazbichler lodged a complaint with the *Hauptmannschaft* of Carniola on behalf of the parish community of Ig near Ljubljana. The parishioners protested against the changes allegedly introduced by their parish priest, Joseph Gollmayer. Between 6 and 12 May, 45 male and eight female persons aged 15 to 80 were interrogated by Count Johann Nepomuk von Blagay and Joseph Mikolič (Mikolitsch), vicar general of the Ljubljana diocese. The interrogated men and women (constituting about 7% of parishioners) complained about the excessive severity of the parish priest and his curates in sacramental practice, particularly in administering the sacraments of penance and of the holy Eucharist. They claimed that the preparation for the sacrament of marriage had become too rigorous and expressed great concern over the fact that several parishioners had died without receiving the last rites. Quite a few parishioners were upset by doctrinal "novelties," mostly with regard to the doctrine of eternal punishment and the teachings concerning the cult of the saints, pilgrimage and Mary's immaculate conception. Some of the Ig clergymen were reproached for holding views contradictory to the traditional teaching of the Church regarding jurisdiction in "res ecclesiastica" and "res mixta." The minutes of the parishioners' interrogation reveal, among other things, a relatively vivid interest of laymen in issues of faith and the important role the so-called Baroque Catholicism played in their lives. The parish priest and five other priests serving at Ig at that time tried to refute the reproaches of their flock on 13 and 14 May. The analysis of their answers as recorded in a separate protocol shows that most of them belonged to the circle of the controversial Ljubljana bishop Karl Johann Herberstein (1769/1772–1787). Although there is no proof that Herberstein and his followers referred overtly to Cornelius Jansen's teachings on grace (often regarded as Lutheran/ Protestant), some of the priests' statements reflect the impact of (Late) Jansenism in a more strictly theological sense. The theological influence of Jansen (d. 1638) and his disciples is reflected, for example, in the catalogues of books belonging to the parish priest and two of his curates. The interrogation protocols, 118 and 50 pages long, are kept in the Archive of the Republic of Slovenia, some excerpts from the protocols being also held by the Archdiocesan Archive of Ljubljana. The protocols and other related documents deserve further attention from historians as well as researchers in other fields, especially ethnologists.

Vstop množic v polje političnega na prelomu 20. stoletja na Slovenskem

IRENA SELIŠNIK*

IZVLEČEK

Na prelomu v 20. stoletje so se oblikovale nove politične prakse, diskurzi in razumevanje politike. Tovrstne nove politične prakse množičnih političnih strank so predvidevale zasedbo javnega, urbanega prostora, večjo strankarsko disciplino, vzpostavitev prostorske infrastrukture in novih mrež zaupanja, novih načinov agitacije. Stranke so med drugim uporabile tudi nove politične diskurze, ki so jih novi politični akterji prilagodili lastni izkušnji.

KLJUČNE BESEDE

politična zgodovina, 19./20. stoletje, množične politične stranke, demokratizacija

ABSTRACT

At the turn of the 20th century new political practices, discourses and understanding of politics were formed. This new practices of mass political parties implied the occupation of public, urban spaces, greater party discipline, the establishment of new space infrastructure, new trust networks and new ways of agitation. Among other things, political parties started to use new political discourses, which were adopted by new political actors according to their own experience.

KEY WORDS

political history, 19th/20th century, mass political parties, democratization

Včeraj je bila namenjena poulična demonstracija. Mir se ni kalil, le enemu tramway–vozu, ki je hotel siloma skozi gruču so okno pobili. Iz mojega okna sem opazil mnogo ljudstva na prostoru med Mahrom in mestno hišo. Deževalo je, pa so dežniki pogled motili. Mnogo je bilo le gledalcev. Okoli 10 ³/₄ se je pričel obhod: na čeli voditelji socialdemokracije z rdečimi trakovi, reditelji isto tako; v trumi precejšnje število rdečih zastav, katere sem prvič videl, pa me je kar pretreslo. Bilo je mož, mladičev, žensk. Koj spredaj je bila precejšnja truma žensk, ki so jako bojevito nastopale. Bolj zadaj je bila druga truma bolj ponižnih in spodobnih (menda iz našega društva). Značaj vsega je bil socialno-demokratičen: in v tem so capljali naši krščanski socialci! Strašno me je srce bolelo.¹

* Dr. Irena Selišnik, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, e-pošta: irena.selisnik@ff.uni-lj.si

¹ Jeglič, *Dnevnik*, str. 504.

Zgornje besede ljubljanskega škofa Jegliča opisujejo t. i. rdeči terek na 28. november 1905, ko po vsej avstrijski polovici monarhije delavci demonstrativno niso prišli na delo. Dela prost dan so izkoristili, da so na ulicah organizirali velike demonstracije s sprevedi in peticijami za splošno in enako volilno pravico.² V Ljubljani pred Mestnim domom naj bi se zbralo 12.000 ljudi. Protestniki so s seboj prinesli prepovedane rdeče zastave. Delavci iz posameznih podjetij so razvili transparente, s katerih je bilo povsem razvidno, kateri poklicni skupini pripadajo (železničarjem, tiskarjem), kaj zahtevajo, na rokave so si ovili rdeče trakove z oznakami JSDS (Jugoslovanska socialdemokratska stranka). Po govoricah je manifestacijski spreved šel mimo deželne vlade do Narodnega doma. Odposlanci delavstva so zahteve s podpisi predali deželnemu predsedniku.³ Zborovanje je potekalo zelo disciplinirano, za kar so skrbeli redarji iz vrst JSDS, k temu pa je pozival tudi osrednji govornik v Ljubljani, Etbin Kristan. Ta je med svojim govorom večkrat poudaril, da se med zborovanjem ne smejo slišati vzkliki, pač pa mora zborovanje potekati v tišini.⁴ Podobno zborovanje je v miru in redu potekalo tudi v Trstu.⁵ Kljub obljubam organizatorjev, da bodo skrbeli za red, je bila oblast zaskrbljena, tudi zato, ker se demonstracije za splošno in enako volilno pravico, denimo dan poprej v Pragi, pa tudi v Brnu, niso končale mirno. Red je vzpostavilo šele orožništvo.⁶

Toda ne glede na izjeme je prevladala izkušnja discipliniranega, nenasilnega in enotnega nastopa delavstva, kar so v svojem članku poudarili tudi *Naši zapiski*, ki so z občudovanjem pisali o »čeških bratih«, o njihovem prednjačenju v organizaciji mirnih in nenasilnih demonstracij po ulicah Prage, kjer naj bi 2000 redarjev socialdemokratske stranke samo z migljaji usmerjalo množico.⁷ Nekako samoumevno se je zdelo, da bo izkušnja discipliniranega in nenasilnega nastopa delavcev obveljala tudi na rdeči terek. Ta je povsod po monarhiji potekal na približno isti način, začel se je z veliko manifestacijo z govori, nato je sledil organiziran spreved s transparenti in izročitev delavskih zahtev in peticije oblasti. Navodila, kako naj bodo demonstracije organizirane, so po vsej verjetnosti prišla z Dunaja in so se oblikovala na konferenci vseh avstrijskih socialnodemokratskih strank, oktobra 1905.⁸

² Petre, Ivan Cankar rudarski kandidat, str. 976.

³ Slovenec, 29. 11. 1905, *Manifestacija v Ljubljani*, str. 3.

⁴ Slovenski narod, 29. 11. 1905, *Manifestacija za splošno in enako volilno pravico v Ljubljani*, str. 3.

⁵ Edinost, 29. 11. 1905, *V Trstu*, str. 1.

⁶ Slovenec, 29. 11. 1905, *Včerašnji dogodki na Češkem*, str. 3; Edinost, 29. 11. 1905, *Drugod*, str. 1.

⁷ *Naši zapiski*, december 1905, *Pregled*, 3/12, str. 205.

⁸ Dobrila, 1867–1918, str. 26.

Omenjeni dogodek priča o tem, da so se na prelomu stoletja pojavile nove oblike političnega udejstvovanja kot posledica vstopa množic v politiko. Politizacija množic je tako proces, ki se je začel z nacionalizacijo politike in demokratizacijo političnih strank ter razbohotenjem kulturnega boja, vso to dogajanje pa je ustvarilo ugodna tla za politizacijo. Gre za proces, ki mu lahko sledimo od šestdesetih let 19. stoletja, ko so se organizirali tabori in organizirale prve volitve. Prelom stoletja sicer ni čas popolne politizacije, je pa politika na prelomu stoletja postala izjemno popularna, stvar spektakla, javna zabava. Marsikomu je odpirala možnost socialnega vzpona, vendar pa v svoje vrste ni pritegnila slehernika. Tako volilna udeležba na Kranjskem nikoli ni bila 100-odstotna, niti po uvedbi volilne dolžnosti za Kranjsko leta 1910. V najboljšem primeru se je približala 88 odstotkom.⁹

Politizacija javnega prostora in nove množične demonstracije

Poleg opisa organiziranih, nenasilnih demonstracij se v Jegličevem zapisu skriva še ena novost in sicer omemba, da je ljudstvo zasedlo javni, urbani prostor. Ta »organizirana vidnost« predstavlja novost v razumevanju političnih praks. Z zasedbo ulice je ljudstvo začelo delovati kot enoten politični subjekt, potencialno nevaren oblastem, še zlasti če je organizirano zasedlo javni prostor, ogrožalo urbane kanone »meščanske spodobnosti«, oziroma je preprečilo nemoten potek prometa.¹⁰ Pred tem so se organizirani politični dogodki dogajali v napol javni, skoraj zasebni sferi, v klubskih prostorih, zasebnih sobah gostiln in v kontekstu taborskega gibanja na podeželju oziroma na prostem v bližini kakega mesta ali vasi. Ulice in trge je pred letom 1900 redko zasedla jezna množica, so pa javne površine bile prostor procesij in manifestacij v podporo oblasti. Lahko trdimo, da se je v javnem prostoru reflektirala dominacija določene družbene skupine.¹¹ Poleg taborov lahko to organizirano zbiranje ljudstva navežemo tudi na katoliške shode, ki so se odvijali od devetdesetih let dalje. Prvi katoliški shod je bil prirejen na vrtu starega Strelišča, v kasnejšem Ljudskem domu, v stavbi, primerni za množične prireditve. Vstop na vse prireditve v njem je bil mogoč le z vstopnico. Oba naslednja katoliška shoda sta bila organizirana v Alojzevišču, kjer so se maše,

⁹ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 273.

¹⁰ Schwarzkopf, *The Social Condition of the Working Class*, str. 113; Canning, *The "Women Question"*, str. 195.

¹¹ Tilly in Wood, *Social Movements*, str. 83; Gemie, *Revolutions and Revolutionaries*, str. 135; Davis, *Reconsidering Habermas, Gender, and the Public Sphere*, str. 406; Gohenn, *Public space and the geography of the modern city*.

namenjene množici vernikov, odvijale na prostornem dvorišču.¹² Toda četrti slovensko-hrvaški katoliški shod se je med 24. in 27. avgustom 1913 zgodil že v središču mesta, na Kongresnem trgu oziroma v parku Zvezda. Tovrstni politični shodi kažejo na proces demokratizacije in politizacije, ki je povezana z novo rabo javnega prostora.

Spontane demonstracije nezadovoljnih prebivalcev, ki zasedejo javne prostore in tam nasilno »razgrajajo«, so bile sicer oblastem dobro znane že dolgo pred letom 1905, tak primer so recimo protinemške demonstracije pred Kazino leta 1903 in drugi še zgodnejši primeri. Nekaj novega pa so mirne, disciplinirane in organizirane demonstracije, ki izpostavljajo posamezne zahteve. Organizirane množice niso nič več skromno poslale zahteve ali peticije cesarju, pač pa so terjale nove pravice.¹³ Delavci so, na primer, zahtevali splošno in enako volilno pravico na osnovi novih vrednot. Niso več aludirali na tradicijo, izgubljeni status, na kar se je denimo še sklicevalo taborsko gibanje, kot ugotavlja Melik: »Zelo so poudarjali na taborih in v vabilih na tabore povezovalo s starodavnimi časi, ko so bili naši pradedje svobodni gospodarji na svoji zemlji ter so se zbirali pod milim nebom, pod košatimi lipami, se posvetovali in odločali o skupnih rečeh. Z izgubo svobode je bilo temu konec, zdaj pa se spet zbiramo, tako, kakor smo se pred tisoč leti.«¹⁴

Novi politični diskurz, usmerjen v prihodnost, je razviden s številnih razglednic, ki jih je izdala JSDS. Njihova ikonografija je upodabljala mladega moškega s simboli modernosti oziroma industrializirane prihodnosti. Moški z rdečo zastavo v roki kot simbolom delavskega razreda, vzhajajoče sonce za tovarno in simboli dela (nakovalo, kladivo, železna kolesa) so predstavljali prihodnost in zmago delavskega razreda. Posamezne razglednice so pozivale v boj za demokracijo, bodrile delavce z gesli kot »Vstaja zarja, razbij okove, prišla bo svoboda«.¹⁵

Na prelomu stoletja pa je v Ljubljani v javnem prostoru začela delovati še ena skupina prebivalcev, in sicer ženske. Mnogim ljubljanskim meščanom se je njihovo pojavljanje zdelo nespodobno, zato so imeli do njih ambivalenten odnos. Ženske naj bi sodile v zasebne sfere, v javni pa naj bi se pojavljale le pod posebnimi pogoji, predvsem tako, da ne bi bilo ogroženo tedanje razumevanje morale. Eden izmed takih opisov, ki zelo nazorno prikazuje pretres meščanskega sveta ob javnem nastopu mladih meščank, je nastal ob imenovanju župana Ivana Hribarja. Podrobneje pa dogodek tematizira tudi Marta

¹² Slovenski gospodar, 20. 9. 1900, II. Slovenski katoliški shod, str. 1; 30. 8. 1906, Tretji slovenski katoliški shod, str. 1.

¹³ Tilly in Wood, *Social Movements*, str. 19; Regent, *Spomini*, str. 43.

¹⁴ Melik, Slovenski tabori, str. 74.

¹⁵ Golouh, *Pol stoletja spominov*, str. 21.

Verginella.¹⁶ Udeleženka Pavla Hočevar ga je opisala: »[...] kar vrglo nas je iz razreda! Po Gosposki ulici prihaja mimo naše šole sprevod: volivci stoje na okrašenih vozovih in dijaki prepevajo domoljubne pesmi, vse je navdušeno. Klerikalci so premagani, Nemci tudi, pojdemo še me v sprevod! Takrat je slovenska dijakinja prvič javno stopila na cesto, skupaj z moškimi, z naprednim ljudstvom. V sprevodu je bilo tudi nekaj učiteljšnic. Korakali smo iz ulice v ulico in se ustavili pred župniščem v Trnovem [...]«¹⁷ Tega navdušenja s P. Hočevar ni delil avtor članka v *Slovenecu*, ki je sprevod označil takole: »[...] za vozovi prašičjih hlapcev [so] v vrstah maširale, hripavo se deroč – takozvane gospodične, med katerimi smo z grozo opazili gojenke C.Kr.Učiteljšča in višje dekleške šole. Kako so se ta dekleta obnašala-fej! Vpila so s prašičjimi hlapci, mahale z robci proti moškimi, s katerimi so očitno že preveč znana, se kretale kakor zrele ptice [...] Tako žensko mladino, ki peš caplja za vozovi, v katerih se pijano gugajo strežniki svinj, to naj je zastopnica narodovega ženstva? To naj bodo enkrat učiteljice? [...]«¹⁸

Neaklonjenost do ženskega vstopa v javni prostor je vidna tudi drugod po avstro-ogrski monarhiji. Parade za volilno pravico žensk, ki so bile v ZDA prvič organizirane na prelomu stoletja, pa so se vendarle v nekoliko spremenjeni obliki organizirale tudi v nemško-avstrijskem prostoru. Toda v sprevodih ženskega gibanja na Dunaju in tudi v Münchnu udeleženke niso pešale, pač pa so se prevažale v kočijah in avtomobilih. Peš so svoje sprevode organizirali le delavci in delavke.¹⁹

Strankarski politični prostori

Vprašanje politizacije slovenskega javnega prostora je odprlo še drugačne izzive. Vse tri politične stranke so začele na prelomu stoletja pospešeno iskati in vzpostavljati svojo lastno prostorsko infrastrukturo. Težave z njeno vzpostavitvijo je imela zlasti socialdemokratska stranka, ki se je kot *novum* na političnem zemljevidu Kranjske soočala z odklonilnim odnosom do delavskih shodov. Delavci v zasavskih revirjih so se recimo shajali kar na prostem, »pod hruško«.²⁰ Eden najvidnejših socialnih politikov Etbin Kristan pa je bil v okolici Trsta večkrat prisiljen govoriti na prostem, in to »kar z drevesa«.²¹ Predstav-

¹⁶ Verginella, Vstop žensk v slovensko politično areno, str. 4–5.

¹⁷ Hočevar, *Pot se vije*, str. 37.

¹⁸ Slovenec, 24. 5. 1907, *Hribar-Buffalo Bill*, str. 1.

¹⁹ Bader Zaar, Politische Partizipation als Grundrecht in Europa und Nordamerika, str. 203–256.

²⁰ Liška, Ustanovitev Vzajemnosti, str. 52.

²¹ Regent, *Spomini*, str. 260.

nikom najbolj revnih slojev namreč gostilničarji niso radi odstopali svojih prostorov, njihovi radikalni nazori so se jim preprosto zdeli preveč sumljivi.

Toda na prelomu stoletja se je začela zmanjševati razdalja med elito in ljudstvom. V JSDS je že pred letom 1900 deloval njen najbolj znani intelektualec Etbin Kristan, kasneje sta se mu pridružila še Karel Linhart in Anton Dermota, ki je kandidiral na volitvah v letu 1907. Med socialdemokrate sta vstopila tudi odvetnika Josip Ferfolja in Henrik Tuma.²² Delovanje izobraženih in statusno pomembnih politikov v socialdemokratskih vrstah ni ostalo brez sledov. Če je bil kandidat doktor, je zlahka dobil tudi lokal za shod.²³ Vzporedno s težnjo po politizaciji javnega prostora se je torej krepila tudi potreba političnih strank po lastnih prostorih delovanja. Glavni prostor političnih diskusij so seveda že omenjene gostilne, tradicionalni prostori srečevanj, katerih število je poraslo po vsej Evropi.²⁴ Gostilne so tako kot v preteklosti tudi na prelomu stoletja predstavljale najbolj živahen center družabnih aktivnosti, zato so tudi (p)ostale glavni forumi za politične diskusije.²⁵ O tem, kako samoumeven politični prostor so bile, pričajo tudi obrazci, ki jih je za svoja društva v posebni publikaciji, kako v skladu s pravili prijaviti politični shod, objavila Slovenska krščanska socialna zveza. Obrazci kot kraj naznanila povsod navajajo gostilno in puščajo prosto, da se poleg dopiše njeno ime.²⁶ Ni zanemarljivo tudi dejstvo, da so vse politične stranke začele pospešeno graditi lastne zadružne prostore/gostilne, narodne domove in vlagati v gostinske objekte, ki so postali sedeži njihovega delovanja. Slovenska ljudska stranka (SLS) je tako imela pomemben delež delnic v hotelu Union,²⁷ v njem je tudi organizirala večino shodov in manifestacij. Sestanke so zdaj začeli sistematično organizirati najmanj enkrat na teden.

Gostilne so bile kot epicenter političnih diskusij in sestankov tudi ustrezno označene, glede na politično opredelitev klientele, torej klerikalna, liberalna, delavska, sokolska, socialdemokratska gostilna.²⁸ Te oznake služijo za osnovno orientacijo ob prihodu v nov kraj in mapirajo prostor na »naše in vaše«, na primer: »Med trgovci je en sam Slovenec. Obrtniki skoraj vsi nemškutarji. Tako tudi gostilničarji. Tu je naša edina krčma. Naš narodni dom.«²⁹ V času

²² Regent, *Spomini*, str. 261.

²³ Podobna stališča in prezir med različnimi socialnimi razredi, kot npr. med kmeti in »doktorji«, bi našli zlasti v sedemdesetih in osemdesetih letih. Še v začetku osemdesetih let se tako pojavljajo predlogi, celo v mestih, da naj bi »dohtarji« ne smeli kandidirati kot slovenski kandidati. Hribar, *Moji spomini*, str. 94; Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 263.

²⁴ Farr, *Disappearance of the Traditional Artisan*, str. 105–106.

²⁵ Weber, *Peasants into Frenchmen*, str. 268.

²⁶ Schweitzer, *Naš društveni in shodni zakon*, str. 49.

²⁷ Hribar, *Moji spomini*, str. 279.

²⁸ Tomažič, *Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo*, str. 3–38.

²⁹ Kraigher, *Kontrolor Škrobar*, str. 20.

ostrejših strankarskih bojev je prišlo v večjih naseljih z večjim številom razdeljenega prebivalstva do prave interesne delitve prostora. Zbirališčni prostor je bil razdeljen, somišljeniki so se lahko srečevali in agitirali, ne da bi se bili prisiljeni srečevati s političnimi zoprniki, vsak je zasedel svoje ozemlje.³⁰ K soustvarjanju politike pa je posledično pritegnjena vsa klientela gostilne.

K vstopu množic v politiko pa je seveda močno pripomogla tudi demokratizacija institucionalnih političnih okvirov. Politične pravice so se širile vse od šestdesetih let 19. stoletja dalje, ko se je uveljavila pravica do zborovanj, ustanavljanja društev in pa seveda najpomembnejša – splošna in enaka volilna pravica. Ta se je pravzaprav še najbolj celostno udeležila za poslansko zbornico oziroma spodnji dom parlamenta. Kot za deželni zbor je tudi tu volilna pravica sprva temeljila na kurijah, volilnih razredih, ki so bili oblikovani na osnovi okrajev in zastopanosti interesov. Sestavljali so jih: kmečka, mestna in veleposestniška kurija, trgovsko-obrtna zbornica in virilisti. Prva velika reforma spodnjega doma parlamenta se je zgodila leta 1873, ko so bile uvedene neposredne volitve v parlament, pred tem so poslance izbirali deželni zbori. V naslednjih desetletjih se je cenzus spuščal, 1896 je bila ustvarjena nova splošna kurija. V njej so lahko volili vsi pismeni moški, stari nad 24 let, ki so že šest mesecev bivali v posameznem kraju. Zadnja reforma za spodnji dom parlamenta se je zgodila 1906, ko je odpadel sistem kurij, volivci pa so neposredno volili poslance, ki niso več zastopali posameznih interesnih skupin. Kranjski deželni zbor v volilnih reformah ni bil tako demokratičen, kurije so ostale. Tu je volilna pravica še naprej temeljila na plačevanju davka, z edino novostjo leta 1908 uvedeno splošno kurijo s podobnimi pogoji, kot so veljali za poslansko zbornico. Za občinske volitve so bili davkoplačevalci skupaj z davkoplačevalkami razdeljeni v tri davčne razrede, davkoplačevalke pa so lahko glasovale preko pooblaščenec. Preko pooblaščenec so od 1884 lahko glasovale kot edine ženske tudi davkoplačevalke iz veleposestniške kurije za Kranjski deželni zbor. Ljubljana je kot glavno deželno mesto leta 1850 dobila lastno »ustavo« (*Verfassungen*) oziroma volilni red. Poleg davkoplačevalcev in davkoplačevalk so na občinskih volitvah lahko volili tudi tisti volilni upravičenci, ki so volilno pravico dobili zaradi svojega posebnega statusa (služba, izobrazba). Mandat za občinski svet je trajal tri leta, volitve vanj pa so pravzaprav potekale vsako leto, saj je bila tretjina svetnikov nadomeščena z novimi izvoljenci. Nasprotno so mandati za deželni in državni zbor trajali dlje, od štiri do šest let.³¹

³⁰ Tomažič, Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo, str. 3–38.

³¹ Več: Melik, *Volitve na Slovenskem*.

Nastanek množičnih strank

Množične politične stranke so torej nastale kot posledica širitve volilne pravice in sproščanja zakonodaje, povezane s svobodo združevanja, govora, tiska. Za mobilizacijo kar najširše množice so morale stranke uporabiti drugačne načine delovanja, ki so se razlikovali od tistih že uveljavljenih. V avstrijskem delu monarhije so v osemdesetih letih obstajali le neformalni klubi poslancev, ki so povezovali liberalce in konservativce ter poslance, ki so zastopali interese narodnosti. Pred letom 1880 denimo candidature za volitve na Slovenskem sploh niso bile javno objavljene, namesto političnih strank so bili oblikovani volilni odbori, prava agitacija pa se je pričela šele med volilnimi možmi/elektorji. Sistem volitev je ohranjal elektorje vse do leta 1898 za kmečko kurijo v Kranjski deželni zbor. Na volitvah so v glavnem kandidirali lokalni veljaki. Kandidati, ki so jih volilni odbori prezrli, pa imajo v osemdesetih letih še vedno možnosti za uspeh, agitacija je preprosta in povezana z nizkimi stroški. Še vedno se je v tem obdobju tudi zgodilo, da si posamezna politična struja še na dan volitev ni bila na jasnem, kdo naj bi pravzaprav bil njen kandidat.³² Temu primerna je bila tudi predvolilna agitacija.³³

V devetdesetih letih so se na Slovenskem začele pojavljati množične politične stranke. Njihova idejna profiliranost in organizacija je bila odvisna od stopnje modernizacije dežele (stopnja industrializacije ipd.) in njenih kulturnih značilnosti (prevladujoča religija, jezik, etnična razdrobljenost).³⁴ V evropskem kontekstu je bila prva množična stranka, ki jo je prevevala strankarska disciplina, hkrati pa je imela množično članstvo s centralnim vodstvom, ki je odločalo o nominaciji kandidatov, nemška socialdemokratska stranka. Vse to je bilo nekaj precedenčnega v evropski izkušnji.³⁵ Od nemških socialdemokratov so se učili tudi avstrijski socialisti, potem ko je Adler združil delavske frakcije v poznih osemdesetih letih 19. stoletja. Nemška socialdemokratska stranka je služila kot model organiziranja socialdemokratskim strankam po vsej Evropi. Navdihnila je celo svojo konkurenco, nemško katoliško stranko, ki si je sposodila način dela socialdemokratske stranke ter sama postala model organizacije

³² Kersnik, *Zbrana dela*, str. 330.

³³ Če je pred dobo enake in splošne volilne pravice v osemdesetih letih I. Hribar odšel na štirinajst dni prijetnega popotovanja po ljubljanski okolici v spremstvu prijetnega zakonskega para, na katerem je obiskoval volilne može (elektorje), je bila tovrstna agitacija zdaj precej drugačna, družba pa precej manj izborna (Hribar, *Moji spomini*, str. 124). Glej tudi: Šuklje, *Sodobniki, mali in veliki*, str. 158.

³⁴ Caramani, *End of Silent Elections*, str. 144 in 426.

³⁵ Hanagan, *Social Movements*, str. 13.

političnega katolicizma.³⁶ V Nemčiji je bilo lansirano tudi socialno krščansko gibanje, ki se je v Avstriji spremenilo v moderno množično politično stranko.³⁷ Na Slovenskem je v svoji preobrazbi v množično stranko prednjačila SLS, za petami pa ji je sledila JSDS. Stranke so se v novem stoletju soočile z novimi izzivi, predvsem so morale zbrati precej večje število glasov kot v desetletjih pred tem. Za izpolnitev te naloge je bilo zato treba vzpostaviti povsem drugačen aparat, torej takšen, ki je segal v vsako oddaljeno vas. Stranke so polotile še bolj neusmiljene propagande, še bolj pomembna je postala strankarska disciplina. Nastale so centralizirane stranke, ki so agitatorje poslej zaposlovale in jih tudi plačale. Nastopila je doba organizacije. Tako kot drugod po Evropi so tudi na Slovenskem začele izginjati občine, kjer so ob volitvah kandidirali le predstavniki ene same politične stranke.³⁸ Na ljubljanskih občinskih volitvah v letu 1900 SLS denimo ni imenovala svojih kandidatov v nobenem volilnem razredu. V letu 1905 je svoje kandidate že postavila v III. razredu z najnižjim cenzusom. Leta 1907 so bili katoliški kandidati na kandidatnih listah že v vseh treh volilnih razredih. V tem smislu so se spremenila tudi navodila za volitve: »Treba gledati na to, da gredo vsi do zadnjega moža volit, če tudi npr. ni v domači občini nič nasprotstva, ali če tudi je v občini večina sigurno nasprotna.«³⁹ Volivce se je sedaj pozivalo, da namesto osebe volijo stranko.⁴⁰

Množične politične stranke so učinkovito nadomestile »stare« politične stranke, ki so jih poosebljali liberalci in konservativci, ter navezale nase tisti del volilnega telesa, ki je komaj dobro prejel volilno pravico.⁴¹ Nasprotno so liberalci izražali bistveno manjše zanimanje za ljudstvo in ustrezno temu pred nastopom novega stoletja uporabljali drugačne, bolj arhaične metode dela, ki so se kazale v delovanju parlamentarnih klubov in čitalnic oziroma narodnih domov.⁴² Pri razvoju strankarske organizacije so liberalci znatno zaostajali za SLS, ki je že leta 1902 sprejela načrt svoje politične organizacije. Stranka naj bi se organizirala po sodnih okrajih, za kritje stroškov njene dejavnosti pa naj bi poskrbel ljudski sklad. Leta 1908 je tudi prvič nastavila stalnega tajnika Valentina Rožiča.⁴³ Narodno napredna stranka (NNS) je namestila tajnika v letu 1907, šele v letu 1909 pa se je odločila za pobiranje članarine in

³⁶ Tarrow, *Power in Movement*, str. 139.

³⁷ Barany, *Political Culture in the Lands of the Former Habsburg Empire*, str. 218.

³⁸ Caramani, *End of Silent Elections*, str. 428.

³⁹ Šuštaršič, *Poduk za državnozbornske volitve v vojvodini Kranjski*, str. 4.

⁴⁰ Prepeluh, *Politični spisi*, str. 30.

⁴¹ Caramani, *Nationalization of Politics*, str. 78 in 164.

⁴² Prijatelj, *Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina*, str. 343.

⁴³ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, str. 240.

organizacijo po sodnih okrajih.⁴⁴ I. Hribar se spominja organizacije stranke kot skrajno pomanjkljive:

V narodnonapredni stranki je tistokrat vse podrobno delovanje slonelo na mojih ramah. Sredstev za uredbo strančne pisarne ni bilo. Zato sem moral vso delo opravljati sam. Pomagalo mi je le uradništvo banke Slavije in v izrednih slučajih, kadar je šlo za kako važno in nujno stvar, pisarna dr. Tavčarja. Šele kasneje je stranka spravila s prostovoljnimi prispevki, kjer pa sva morala pa – kakor ponavadi midva z dr. Tavčarjem najgloblje segati v žepe, toliko denarja skupaj, da je bilo mogoče za malo nagrado najemati vseučiliščne dijake za takozvane »tajnike«. In je to službo opravljal najdlje pravnik Ivan Bole. Ob takih razmerah mi z najboljšo voljo ni bilo mogoče, ker sem imel svoje stanovske in kasnejše županske dolžnosti in sem strančni organizaciji posvečal le svoj prosti čas, postaviti to organizacijo na višino časovnih zahtev.⁴⁵

Socialdemokrati so svoje strokovno tajništvo ustanovili v Ljubljani leta 1907, ko so tudi zaposlili plačanega strokovnega tajnika. Funkcijo je prevzel Anton Kristan, nato pa se mu je pridružil še Ivan Tokan. Že od leta 1905 je strokovno tajništvo delovalo v Trstu, kjer je bil tajnik Josip Kopač in kjer je bilo članstvo najštevilnejše. Člani socialdemokratske stranke so članarino plačevali od leta 1893, sprva avstrijski socialdemokratski stranki, nato pa jugoslovanski. Po zgledu avstrijskih in nemških socialdemokratov se je stranka financirala tudi iz prodaje strankinih kolekov, razglednic in vžigalic, ki so sploh postale glavni vir dohodka. Stranka je v duhu dobe tudi že zaposlovala poklicne organizatorje, in sicer Josipa Petejana, Ivana Regenta in Rudolfa Golouha, ki so vzdrževali neposredne stike z delavci in bili aktivni v sindikalnih organizacijah.⁴⁶

Na prelomu stoletja je torej politika postala poklic. Že v sedemdesetih letih so bile uvedene »potnine« in »dnine« za poslance tako za deželni kot državni zbor, proces profesionalizacije politike pa se je dokončal z zadnjo volilno reformo za spodnji dom parlamenta leta 1906.⁴⁷ Profesionalizacija politike se je najbolje odražala v poklicni strukturi poslancev dunajskega parlamenta. Leta 1861 je bilo med člani poslanske zbornice 25 odstotkov veleposestnikov, 20 odstotkov odvetnikov in 25 odstotkov uslužbencev v javni upravi. Čeprav strukture parlamenta ni spremenila uvedba neposrednih volitev leta 1873, pa je na njeno drugačno sestavo zelo vplivala uvedba splošne kurije. Okrog leta 1900 je upadel delež veleposestnikov in porasel delež neodvisnih kmetov

⁴⁴ Slovenski narod, 4. 2. 1909, *Shod zaupnikov narodno napredne stranke*, str. 1–2.

⁴⁵ Hribar, *Moji spomini*, str. 405.

⁴⁶ Selišnik, *Prihod žensk na oder slovenske politike*, str. 24.

⁴⁷ *House of Commons Debate; Uradni list*, 1875, str. 61; *Uradni list*, 1876, str. 249; Slovenski gospodar, 8. 11. 1877, *Proračun za l. 1878 ali koliko državnih stroškov bo drugo leto*, str. 1.

med poslanci, pojavila se je povsem nova kategorija poslancev, to so bili profesionalni politiki, ki so bili zaposleni pri političnih strankah kot tajniki ali uredniki strankarskih časopisov. Leta 1907 se je sestava poslanske zbornice še bolj spremenila. Delež veleposestnikov med poslanci je znašal le še 5 odstotkov, odvetniki in predstavniki svobodnih akademskih poklicev (zdravniki, inženirji) so predstavljali 13 odstotkov, zelo pa se je povečal delež kmetov in uslužbencev strank, delež vsake izmed skupin je presegel 20 odstotkov.⁴⁸

Nova agitacija

SLS in JSDS, ki sta najboljše poosebljali množično politično stranko, ni primanjkovalo načrtov, kaj storiti z usposobljenimi kadri in s svojimi materialnimi viri ter kako v svoje vrste privabiti še več novih somišljenikov. Janez Krek je npr. za SLS načrtoval, da bodo »[...] v vseh krajih socijalno politični klubi, nekaj mož naj se zbira, da se uči o pravnih in socijalnih zadevah in v politiških. Vsak volilni odbor naj ima svoj agitacijski odbor, ki naj se shaja vsake dva meseca, predmet razgovora – ustanovitev društev, posojilnic, taktika in kandidati [...]«. ⁴⁹ Ob volitvah pa so bila pripravljena še bolj natančna navodila. Jeglič je tako v svojem dnevniku zapisal: »Že se snuje priprave na volitve. Ljubljana je točno razdeljena posameznim zaupnikom; vse se deloma ve, deloma pa se bo poizvedlo, kdo stanuje v raznih ulicah, kdo je zanesljiv, kdo vmakljiv, kdo nasproten, pa se bo agitiralo, da se Ljubljano osvoji. Tudi po deželi se bodo niti razpredle ...«. ⁵⁰ Pri izbiranju zaupnikov stranka ni bila preveč izbirčna in že leta 1906 je aktivirala kar nekaj žensk, da so poizvedovale, kdo stanuje v določeni ulici, kdo je zanesljiv, kdo nasproten. Ker so ženske svojo nalogo zelo uspešno opravile, so bila naslednje leto na shodu zaupnikov sprejeta posebna navodila, ki so odborom SLS naročila, naj se ti pri politični agitaciji poleg moških poslužujejo tudi žensk. ⁵¹

V »zaspanih mestih«⁵² so volitve postale glavni dogodek. Stopile so v središče družabnega življenja. Kot piše Kersnik: »Nekoliko dni pozneje je kazalo prebivalstvo našega trga vse drugačno lice. Vsi so bili čudno izpremenjeni. Doma in v krčmi se je govorilo le o volitvah, o kandidatih, o shodih; družbe so se ločile po političnem izpovedovanju in prejšnji prijatelji se niti pozdravljali niso, srečevajoč se v svojih opravkih.« ⁵² Politika je postala spektakel, zabava

⁴⁸ Adlgasser, *Austrian Parliament before 1918*.

⁴⁹ Jeglič, *Dnevnik*, str. 73.

⁵⁰ Jeglič, *Dnevnik*, str. 549.

⁵¹ Selišnik, *Zborovanja na Kranjskem v letih 1900–1913 in razmerja moči*, str. 105.

⁵² Kersnik, *Zbrana dela*, str. 196.

v dolgočasnem vsakdanu, ki ga razburijo govori kandidatov. Kot vemo iz spominov slovenskih politikov, je vse najboljše govornike odlikovala uporaba humorja. Po mnenju Regenta in Golouha je bil tako najboljši in tipičen predstavnik ljudskih agitatorjev tistega časa Kopač, ki so ga ljudje radi poslušali, ker je svoje govore rad »popoprak« z žgočimi dovtipi. »Na poti so mu bili bogataši, bankirji, škofi in prelati, nune, slovenska klerikalna stranka, militaristi [...] narodnjaki, žandarji, železniške direkcije, cesarji in kralji, dunajska vlada in sploh Avstrija, ki jo je v svojih govorih neusmiljeno mrcvaril...«. ⁵³ Podobno je veljalo v času taborov za zelo uspešnega govorca, Valentina Zarnika. Junak »taboritov« naj bi bil prežet z dovtipno žilico. Politike ni razumel le kot resno delo, »zahtevajoč duševne napetosti, temveč golo zabavo«. V deželnozborskih razpravah namreč ni govoril za stvar, temveč za to, da bi se galerija smejala njegovim včasih dokaj robotim šalam. ⁵⁴ Dve desetletji pozneje so vzgibi za mobilizacijo množice ostajali enaki, radovednost in zabava. V tem razgretem ozračju so bili k volitvam pritegnjeni tudi tisti, ki volilne pravice sploh niso imeli. O tem priča množična udeležba na predvolilnih shodih, o katerih poročajo časniki. Kljub prepovedi udeležbe se namreč shodov začno na prelomu stoletja udeleževati tudi nevolilci. Poseben predvolilni ženski shod ob občinskih volitvah za mesto Ljubljana je denimo privabil k udeležbi kar 2000-glavo množico, medtem ko je takrat lahko volilo le 1549 žensk. ⁵⁵ V Hotedršici naj bi se po pisanju časnikov zbralo na predvolilnem shodu 362 moških in 100 žensk. ⁵⁶ Samo naselje pa je v letu 1900 štelo 538 prebivalcev. V Vipavi se je zbralo 500 ljudi, ⁵⁷ skoraj polovica vseh prebivalcev Vipave (1081 oseb). V Stari Loki je zborovalo 300 ljudi, tudi »pastirjev in hlapcev«, ⁵⁸ v njej je takrat živelo 485 prebivalcev. Politika je postala zabava za radovedneže. Volilni boj, v katerega se je vključila vsa skupnost, je bil priložnost za pijančevanje ali vsaj za poslušanje zanimivih prigod.

Neizobraženo občinstvo je terjalo spremembe v retoriki. Nekdanje dolge govore in učene traktate, ki so prepričevali z argumenti, so nadomestila udarna gesla, v diskurz je vstopila demagogija, tako na shodih kot v pisani besedi. Kopač se razlogov za svojo vključitev v JSDS spominja takole: »Najprej so nam čisto logično povedali: 'Vi delavci živite slabše kot žvina. Nimate dovolj

⁵³ Regent, *Spomini*, str. 51; Golouh, *Pol stoletja spominov*, str. 22.

⁵⁴ Šuklje, *Iz mojih spominov*, str. 101.

⁵⁵ Slovenec, 20. 4. 1911, *Krščanskim ženskam*, str. 1.

⁵⁶ Slovenski narod, 29. 9. 1902, *Shod v Hotedršici*, str. 1–2; Slovenec, 2. 10. 1902, *Dr. Tavčar v Hotedršici*, str. 2.

⁵⁷ Slovenski narod, 2. 9. 1902, *Klerikalni shod v Vipavi*, str. 1.

⁵⁸ Slovenski narod, 1. 4. 1904, *Shod neodvisne svobodomiselné kmetske stranke v Stari loki*, str. 2–3; 31. 3. 1904, *Volilno gibanje na Gorenjskem*, str. 3.

plače, da zadostite potrebam svoje družine. Vaša stanovanja so slaba. Vas noben nikjer ne upošteva. V vasi ne smete med gruntrarje, še v gostilni smete le ponižno za vrati sedeti, če so bogati v nji. Celo v cerkvi ne smete naprej, niti v klopi ne, ker te so bogati zase kupili.«⁵⁹

Predvsem pa se v desetletju pred letom 1900 spremeni razumevanje volilne pravice. Kmečko in mestno prebivalstvo je bilo po vsej Evropi še v sredini 19. stoletja do učinka volilne pravice skrajno skeptično. Še posebej preprosto ljudstvo se je raje odločalo za proteste in spontane nemire, kmetje za punt.⁶⁰ Šele v drugi polovici se je začel povsod po Evropi projekt osveščanja množic o demokraciji, svobodi, volilni pravici. Pri tem so sodelovale tudi *Kmetijske in rokodelske novice*, ki so npr. odgovarjale na vprašanje,⁶¹ kdo so zastopniki oziroma predstavniki ljudstva: »Mi imamo s ponižnim poterpiljenjem med ljudstvom dobrega imena in veljave iskati. Mož se spozna, kdor več zopernost med ljudmi poterpeti zna.«⁶² Ljudstvu so *Novice* razlagale, da prava svoboda nastopi šele z volilno pravico. Svoboda še zdaleč ne pomeni punta, pač pa pomeni:

[...] mislil bi, da takrat, kadar ljudstvo, kakor svoboden mož in svobodna občina, za svoj prid samo skrbi, in svoja opravila samo opravlja. [...] Da se vse to zgodi, voli ljudstvo zmožne in domoljubne poslance v postavodajavni zbor. Ti dajejo postave, sklepajo, koliko denarja je potreba, pazijo, da gre vse po redu, in imajo tiste pravice, ktere jim ljudstvo odloči. [...] Ljudstvo imenuje in voli tudi nižje uradnike po okrajih, dalje porotnike ali tiste prisežene može, ki sodijo v porotnih sodnijah, kadar gre za večja hudodelstva. — Vse to se zapiše v pismo in vsi prisežejo, da bodo po teh glavnih postavah ravnali. — Tako je, akoravno težko, vendar pa mogoče, da ljudstvo vse te imenitne opravke izvršuje po izvoljenih možeh, in to ljudstvo je svoje, to je svobodno, kakor posamesni odrasli človek ali občina, ktera sama za-se skrbita.⁶³

Demokratska retorika se v naslednjih desetletjih stopnjuje in Krek tako poziva: »Naš kmet se mora zavedati, da spada na Kranjskem vlada v deželi po vsej pravici v njegove roke in na jasnem mora biti, da po splošni in enaki volilni pravici pripada kmetu v celi državi vodstvo.«⁶⁴ Toda ljudje niso bili le pasivni prejemniki političnih sporočil, sedaj so postali aktivni akterji. Kot taki, so si gesla in učene besede razlagali »na svoj način«. Novi diskurz je opolnomočil nove sloje, da so sebe razumeli kot legitimne politične subjekte, »razumevanje« demokracije, po meri elite, pa ni bilo samoumevno sprejeto,

⁵⁹ Kopač, *O preteklih dneh*, str. 127.

⁶⁰ Hobsbawm, *Primitive Rebels*, str. 116.

⁶¹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 30. 1. 1861, *Mlačnim rojakom v prevdarek*, str. 37.

⁶² Pazler, *Besedica o srenjskih volitvah*, str. 94.

⁶³ *Kmetijske in rokodelske novice*, 16. 5. 1866, *Kaj je svoboda?*, str. 159–160.

⁶⁴ Krek, *Zbrani spisi*, str. 244.

pač pa so ga prejemniki interpretirali v skladu s svojim razumevanjem sveta. Nekateri so tako volilno pravico razumeli v kontekstu imaginarija tedanje hierarhije: »O kako hitro se ljudstvo razburi! V Košani je neki kmet poslancu Žitniku zakričal: Vi ste naš hlapec! Nih bog to je posledica ljudske volje.«⁶⁵

Drugi so v skladu s svojimi bolj radikalnimi nagnjenji demokracijo razumeli kot utopični ali radikalni projekt.

Bilo je tudi nekaj intelektualcev in žensk. Delavci so se zanimali predvsem za Fourierove falanstere, za Ovnove komune, Morovo »Utopijo«, za Cabetovo Potovanje v obljubljeni deželo Ikarijo in podobno, kako napeto so me poslušali... Njihove misli so se najraje vrtele v tem začaranem krogu in nekateri so se celo ukvarjali z zamisljivo, da se preselijo v Združene države in si tam uredijo svojo sodobno komuno po zgledu somišljenikov v Italiji, ki se je proti koncu prejšnjega stoletja naselila na jugu Amerike. ... Vsi smo živeli v nekem odmaknjenem, idealnem svetu ter v stalnem pričakovanju revolucije.⁶⁶

Nov diskurz pa je pri ljudstvu in celo pri najbolj lojalnih, na novo novačenih članih stranke sprožal tudi nelagodje. »Zdelo se mi je, da sem zašel v nek šolski samostan, kjer patri razlagajo novincem vedno znova določene odstavke iz svetega pisma, za zaključek pa prepevajo psalme, ker se je vsak govor končal s približno istimi besedami.«⁶⁷ Toda elita je večino ljudstva le uspešno popeljala v svet novega političnega diskurza in uspešno uveljavila izrazoslovje ter svoje razumevanje parlamentarne demokracije. V ta namen je bilo v ljudskih šolah nekaj učnih ur namenjeno tudi posebnemu predmetu ustavoznanstvu.⁶⁸

Mreže zaupanja – ekonomija in solidarnost

V ozadju preporoda vrednot pa so bili tudi povsem novi gospodarski pogoji. Po vsej Evropi so politična razhajanja, ki so izvirala tudi iz nacionalnih in ideoloških sporov, prispevala k ukinjanju starih solidarnosti, ki so obstajale še posebej na podeželju. Pojavljati so se začele nove podporne mreže, ki so zelo učinkovito nadomeščale stare. Vzporedno s tem so v procesu industrializacije in urbanizacije začele izginjati samozadostne, ruralne avtarkije. Izkazalo se je, da tudi za reševanje velikih lokalnih vprašanj vaške skupnosti niso bile več primeren naslovnik, temveč se je bilo potrebno ozreti daleč stran, na državo.⁶⁹ Na Slovenskem so se ti procesi še pospešili z Mahničevim nastopom in razmahom

⁶⁵ Jeglič, *Dnevnik*, str. 671.

⁶⁶ Golouh, *Pol stoletja spominov*, str. 12.

⁶⁷ Golouh, *Pol stoletja spominov*, str. 20.

⁶⁸ Kelc(a), *Ustavoznanstvo*, str. 1–2.

⁶⁹ Weber, *Peasants into Frenchmen*, str. 276.

kulturnega boja. Ko se je avstrijski politični katolicizem prilagodil politični areni in vzpostavil sintezo med versko ideologijo in zahtevami modernizacije, se je vzpostavilo to, kar Boyer imenuje – politika stanovske moderne.⁷⁰

S kulturnim bojem se je začela pilarizacija oziroma stebričenje slovenske družbe. Vsaka politična stranka, podobno kot v Belgiji, kjer je prav tako obstajal model treh političnih taborov, in še kje po Evropi, je začela vzpostavljati lastno strankarsko infrastrukturo, ki je pomenila ločitev duhov na vseh poljih družbenega življenja. Vse tri politične družine so kot trije stebri povzročile »delitev družbek«. Vsa (politična) društva, časopisi, gospodarski obrati (zadruge, konzumi, posojilnice) so sestavljali vzporedne in vendar ločene družbe znotraj nacionalne skupnosti. Pri stebričenju družbe pa so pomembno vlogo igrala zlasti društva. Ta so po potrebi izvajala tudi politično mobilizacijo ob volitvah in zagotavljala tesno povezavo s politično stranko. Politizacija množic se je tako pravzaprav izvajala izven organiziranih struktur političnih strank (političnih društev) in v okviru formalno nepolitičnih društev. Leta 1910 je samo v Cislajtaniji obstajalo 100.000 društev. Večina med njimi ni bila politična, pač pa so to bila športna, ekonomska in kulturna društva, skoraj vsa strankarsko in narodnostno opredeljena.⁷¹ V društvih je večina ljudi dobila svojo prvo izkušnjo političnega udejstvovanja.

Toda osnove za uspeh katoliške stranke so bile vendarle ekonomske.⁷² Da bi KNS pridobila za svoje cilje v deželi prevladujoče kmečko prebivalstvo, je sprožila velikopotezno akcijo organiziranja kmetijskih društev, posojilnic in zadrug. Leta 1893 je Šušteršič ustanovil Vzajemno podporno društvo, dve leti pozneje pa Ljudsko posojilnico. Istočasno sta bili pod pokroviteljstvom KNS ustanovljeni tudi Zveza kranjskih posojilnic in Gospodarsko društvo, ki sta se leta 1899 združili v Gospodarsko zvezo v Ljubljani. Ivanu Šušteršiču je uspelo ob volilni bitki 1895 pod vodstvom duhovščine privedi pred volilne skrinjice množice volivcev, ki prej navadno niso glasovali, zlasti iz vrst srednjih in malih kmetov. Ti so pred tem predstavljali rezervno volilno silo veljakov, od katerih so bili odvisni. Zdaj pa se je zgodil prelom, saj so bile ustanovljene gospodarske katoliške organizacije in »nekdaj odvisniki« so lahko glasovali proti liberalcem.⁷³ Prav te t. i. rajfajznovke naj bi iztrgale kmete iz rok oderuhov in izničile uspehe liberalne stranke. Poleg tega pa je tudi volilno telo postajalo enostavno preveliko, da bi se vse podkupilo.

Pristaš krščanskosocialnega gibanja Fran Ziller⁷⁴ se tako spominja, kakšno

⁷⁰ Boyer, *Catholics, Christians and the Challenges of Democracy*, str. 23–59.

⁷¹ Hiebl, *Instrumentalization of Bürgerlichkeit*, str. 64.

⁷² Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo*, str. 155.

⁷³ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 265 in 267.

⁷⁴ Ziller, *Moji spomini na prva leta krščanskega socializma*, str. 112.

revolucionarno spremembo so prinesle te nove institucije: »Ljudje so zdaj po posojilnici poplačali svoje dolgove raznim trgovcem in gostilničarjem, ti so se pa za odpadli oderuški dobiček maščevali s tem, da so kmetiča, če je prišel k njim kaj kupit, podili v posojilnico in h kaplanu po blago [...]«. Ziller v slednjem opisu zagotovo ni edini. Jeglič zapiše: »Po deželi naše posojilnice dobro stoje, več liberalnih je v zadregi. Iz radovljiške liberalnih so gorenjski posestniki v malo dneh dvignili 80.000 K in jih vložili v našo, isto se je dogodilo v Moravčah liberalnih Tomovih; v enem dnevu so kmetje vzeli iz nje nad 20.000 K in jih vložili v našo.«⁷⁵ Na ta način se je prekinil stari klientelistični odnos med veljaki in revnejšimi volivci, zamajali so se temelji tradicionalne skupnosti. Pričakovane koristi in podpore s strani veljakov ljudstvo ni več potrebovalo, s tem pa je izginilo tradicionalno strahospoštovanje do tedaj pomembnih posvetnih avtoritet. Individualno iskanje zaščite, ki je temeljilo na strahu in koristi, se je umikalo institucionalnemu zaupanju, ki ga ni ponudila država, temveč nastajajoči kompleks katoliških organizacij. Okrepila se je posvetna vloga cerkve. Ti procesi so oblikovali vzporedne mreže zaupanja, ki so ob državnih obstajale še celo medvojno obdobje.

Razmerje med volilno pravico in razkrojem starih mrež zaupanja med vaškimi veljaki in njihovo klientelo razkrivajo tudi zapisi iz Koroške, ki so ugotavljali za isto obdobje, da stari načini še niso izumrli.

Da hočejo malim davkopllačevalcem in kočarjem (bajtarjem) volilno pravico dati, tega ne storijo iz svobodoljubja (liberalnosti), ampak zato, ker so taki ljudje odvisni od graščakov in fužinarjev in glasujejo, kakor se jim ukaže. Kdor tega ne verjame, naj gre vprašat v Vetrinje, ali na Bistrico pri Svečah, ali pa Prevalje in Guštanj, ali pa v Črno, Kaplo, na Rudo, v Ovbre itd. Od teh revnih ljudij pričakujejo liberalci pomoči, zato jim hočejo dati volilno pravico tudi za deželni zbor, ker so se pri občinskih volitvah tako pridno in ubogljivo obnašali.⁷⁶

Prodaja ali dajanje glasu gospodarju je bila videna kot pravična trgovina, zamenjava prazne pravice za konkretno korist.

Kmetje, ki so nekoč lahko izbirali le med odličnimi možmi, npr. veleposestniki in uradniki, so v novi dobi lahko izbirali tudi med seboj enakimi. Toda javno mnenje je v vaški skupnosti še vedno v veliki meri oblikovala majhna skupina mož, ki je ostalim tolmačila »visoki politični jezik«. Pri tem je uspešnost sprejema njihove interpretacije političnih dogodkov bila še vedno precej odvisna od njihove praktične uspešnosti v gospodarskih in društvenih podvigih. Pripadnost posameznika enemu izmed taborov (stebrov) je s

⁷⁵ Jeglič, *Dnevnik*, str. 757.

⁷⁶ Novice, 31. 1. 1896, *Nov volilni red za koroški deželni zbor*, str. 41–42.

časom postala praktična in za nekatere nujna, predvsem zaradi zagotavljanja »socialne pomoči«. Druga plat le-te je bila možnost izvajanja socialne kontrole. Sicer tudi tajno glasovanje ni zagotavljalo anonimnosti in podobno tudi oddaja prazne glasovnice, ki so jo časopisi svetovali tistim, ki so se znašli pod »političnim« pritiskom, ni bila uspešna.⁷⁷ Na malem volišču je volilna kalkulacija hitro razkrila, kdo je bil tisti »dvoličnež«, ki se ni držal dogovora. Mnoge posameznike je volilna pravica spravila v veliko dilemo, med načelno držo in socialno ter celo materialno koristjo. Nameščeni uradniki so se pogosto preprosto pokorili pravilu, da podpirajo vladno politiko. Cela vrsta volivcev pa je zaradi svoje odvisnosti od pokrovitelja oziroma »botra« glasovala v skladu z njegovimi navodili ali pa vsaj s svojo volilno neudeležbo niso neposredno glasovali proti njemu.⁷⁸

Zaključek

Na prelomu 19. stoletja se je torej slovensko prebivalstvo začelo množično vključevati v politično življenje, politične stranke pa so se začele posluževati novih metod dela in praks. Stranke so ustanovljale različna društva, izdajale ob času volitev nove časnike in prirejale politične shode, zborovanja, predavanja, ki so bila namenjena najširšemu krogu ljudi, tudi nevolivcem. Novi pristopi v politiki in političnem delovanju so bili odraz demokratične, volilne in zakonodajne reforme pa tudi razširitve politične svobode (združevanja, ustanavljanja društev). V novem političnem ozračju so se množične politične stranke posluževale populističnih parol, poskušale so disciplinirati svoje potencialne volivce, predvsem pa so si prizadevale zasesti urbani javni prostor. Pred množico poslušalcev in poslušalk so govorniki ustvarjali enkratno politično izkušnjo, ki je zahtevala poslušnost in lojalnost. V popularizaciji politike se je na prelomu stoletja reflektirala in naznanjala nova moderna urbana politična kultura, ki je politiko približala vsem slojem prebivalstva. Vzpon in uspeh množičnih strank potrjuje fazo intenzivne politizacije, ki je promovirala tudi nove oblike družbene integracije, kar je pomenilo, da politična stranka ni skrbela le za politično predstavništvo ali za ekonomsko podporo svojih privržencev, pač pa je vdiralna v družabnost, socialne mreže, intimnost in vplivala na osmišljanje sveta.⁷⁹

⁷⁷ Kelc(b), *Ustavoznanstvo*, str. 2.

⁷⁸ Vse te fragmente lahko srečamo marsikje, med drugim tudi v literarnem delu A. Kraigherja, *Kontrolorju Škrobarju*.

⁷⁹ Pavla Hočevar, ko je kot dijakinja zagledala pri svoji novi gospodinji na mizi *Slovenski narod*: »[...] Na mizi v kuhinji je bil včasih Slovenski narod. List mi ni bil tuj, še v Laščah

LITERATURA

- Adlgasser, Franz: *The Austrian Parliament before 1918: A Multinational Political Elite in Transition*. Dostopno na <<https://esshc.socialhistory.org/esshc-user/programm/e/2014?day=12&time=19&paper=1225>>, dostop 10. 6. 2014.
- Bader Zaar, Birgitta: Politische Partizipation als Grundrecht in Europa und Nordamerika. *Grund- und Menschenrechte: Historische Perspektiven – Aktuelle Problematiken* (ur. Margarete Grandner, Wolfgang Schmale in Michael Weinzierl). Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 2002, str. 203–256.
- Barany, George: Political Culture in the Lands of the Former Habsburg Empire: Authoritarian and Parliamentary Traditions. *Austrian History Yearbook*, 29, 1998, str. 195–248.
- Boyer, John W.: Catholics, Christians and the Challenges of Democracy: The Heritage of the Nineteenth Century. *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert* (ur. Michael Gehler, Wolfram Kaiser in Helmut Wohnout). Wien: Böhlau, 2001, str. 23–59.
- Canning, Kathleen: The “Women Question”. *A Companion to Nineteenth-Century Europe 1789–1914* (ur. Stefan Berger). Oxford: Blackwell Publishing, 2006, str. 193–208.
- Caramani, Daniele: The End of Silent Elections: The Birth of Electoral Competition, 1832–1915. *Party Politics*, 9/4, 2003, str. 411–443.
- Caramani, Daniele: *The Nationalization of Politics: The Formation of National Electorates and Party System in Western Europe*. Cambridge: University Press, 2004.
- Davis, Belinda: Reconsidering Habermas, Gender, and the Public Sphere: The Case of Wilhelmine Germany. *Society, Culture and the State in Germany, 1870–1930* (ur. Geoff Eley). Michigan: University of Michigan Press, 1997, str. 397–426.
- Dobriča, Pavel: 1867–1918. *Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867–1968*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1969, str. 11–36.
- Erjavec, Fran: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928.
- Farr, James R.: The Disappearance of the Traditional Artisan. *A Companion to Nineteenth-Century Europe 1789–1914* (ur. Stefan Berger). Oxford: Blackwell Publishing, 2006, str. 98–108.
- Gemie, Sharif: Revolutions and Revolutionaries: Histories, Concepts, and Myths. *A Companion to Nineteenth-Century Europe 1789–1914* (ur. Stefan Berger). Oxford: Blackwell Publishing, 2006, str. 125–136.
- Gohenn, Peter G.: Public space and the geography of the modern city. *Progress in Human Geography*, 22/4, 1998, str. 479–496.

sem slišala s prižnice, kakšen brezverski list da je. Gospodinja, pri kateri sem v Ljubljani stanovala me je večkrat pošiljala po meso; nekoč se je zgrozila. Za božjo voljo, v kakšen papir ti je pa mesar danes zavil? Slovenski narod! Da mi ne boš nikdar več nosila mesa v takem papirju!« Pa je izpirala meso v eni, v dveh, v treh vodah: »da se ne bi greh držal mesa!« Teta pa mi zdaj pravi: No, le beri, če hočeš, saj so ga že prebrali!« Roka se mi je tresla, ko sem ga razgrinjala [...]« Hočevar, *Pot se vije*, str. 25.

- Grdina, Igor: *Slovinci med tradicijo in perspektivo: Politični mozaik 1860–1918*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Hanagan, Michael: *Social Movements: Incorporation, Disengagement, and Opportunities. From Contention to Democracy* (ur. Marco G. Giugni, Doug McAdam in Charles Tilly). Oxford: Rowman&Littlefield, 1998, str. 3–30.
- Hiebl, Ewald: *The Instrumentalization of Bürgerlichkeit: Associations and the Middle Class in Hallein, Austria from the Nineteenth to the Beginning of the Twentieth Century. Civil Society, Associations and Urban Places: Class, Nation and Culture in Nineteenth-Century Europe* (ur. Graeme Morton, Boudien de Vries in R. J. Morris). Hampshire, Burlington: Ashgate, 2006, str. 55–76.
- Hobsbawm, Eric: *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. New York in London: W.W.Norton & Company, 1965.
- Liška, Janko: *Ustanovitev Vzajemnosti 1909. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 14/1–2, 1974, str. 51–59.
- Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem, 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Melik, Vasilij: *Slovenski tabori. Kronika*, 16/2, 1968, str. 65–76.
- Petre, Fran: *Ivan Cankar rudarski kandidat. Novi svet*, 4/10, 1949, str. 966–979.
- Prijatelj, Ivan: *Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina*. Peta knjiga. Ljubljana: DZS, 1966.
- Schwarzkopf, Jutta: *The Social Condition of the Working Class. A Companion to Nineteenth-Century Europe 1789–1914* (ur. Stefan Berger). Oxford: Blackwell Publishing, 2006, str. 109–122.
- Selišnik, Irena: *Zborovanja na Kranjskem v letih 1900–1913 in razmerja moči: »Ako hočemo biti zmagovavci moramo poučevati ljudstvo po shodih«*. *Zgodovinski časopis*, 67/1–2, 2013, str. 86–109.
- Selišnik, Irena: *Prihod žensk na oder slovenske politike*. Ljubljana: Sophia, 2008.
- Tarrow, Sidney: *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge: University Press, 1996.
- Tilly, Charles in Lesley J. Wood: *Social Movements, 1768–2008*. London: Paradigm Publisher, 2009.
- Tomažič, Tanja: *Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo. Slovenski etnograf*, 29, 1976, str. 3–38.
- Verginella, Marta: *Vstop žensk v slovensko politično arena: Ženske na robovih politike* (ur. Milica Antić Gaber). Ljubljana: Sophia, 2011, str. 3–20.
- Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870–1914*. Stanford: Stanford University Press, 1976.

VIRI

Časopisni viri

Edinost

Kmetijske in rokodelske novice

Naši zapiski

Slovenec

Slovenski gospodar

Slovenski narod

Objavljeni viri

Golouh, Rudolf: *Pol stoletja spominov: Panorama političnih bojev slovenskega naroda*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1966.

Hočevnar, Pavla: *Pot se vije*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1969.

House of Commons Debate. Dostopno na <<http://hansard.millbanksystems.com/commons/1870/apr/05/members-of-parliament-payment-leave>>, dostop 10. 6. 2014.

Hribar, Ivan: *Moji spomini*. I. del. Ljubljana: Slovenska matica, 1983.

Jeglič, Anton Bonaventura: *Dnevnik*. 1899–1937.

Kelc (a), Ivan: Ustavoznanstvo. *Učiteljski tovariš*, 17. 4. 1914, str. 1–2.

Kelc (b), Ivan: Ustavoznanstvo. *Učiteljski tovariš*, 1. 5. 1914, str. 2.

Kersnik, Janko: *Zbrana dela: Ciklamen; Agitator; Humoreske*. 2. knjiga. Ljubljana: DZS, 1986.

Kopač, Josip: O preteklih dneh. *Pod lipo*, 15. 8. 1925, str. 126–127.

Kraigher, Alojz: *Kontrolor Škrobar*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1950.

Krek, Janez: *Zbrani spisi: Življenje in delo v letih 1900 do 1907*. Zvezek V. Celje: Mohorjeva družba, 1993.

Pazler, Anton: Besedica o srenjskih volitvah. *Kmetijske in rokodelske novice*, 20. 3. 1861, str. 94–95.

Prepeluh, Albin: *Politični spisi*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1984.

Regent, Ivan: *Spomini*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1967.

Schweitzer, Viljem: *Naš društveni in shodni zakon*. Ljubljana: Slovensko krščanska socialna zveza, 1902.

Šuklje, Franjo: *Iz mojih spominov*. I. del. Ljubljana: Katoliško tiskovno društvo, 1926.

Šuklje, Fran: *Sodobniki, mali in veliki*. III. del spominov. Ljubljana: Slovenska matica, 2010.

Šuštaršič, Ivan: *Poduk za državnozbornske volitve v vojvodini Kranjski*. Ljubljana: Katoliško politično društvo, 1900.

Uradni list v slovenščini, Reichsgesetzblatt, Ukaz Pravosodnega ministrstva od 17. marca 1974. Dostopno na <http://alex.onb.ac.at/tab_rsl.htm>, dostop 10. 6. 2014.

Ziller, Fran: *Moji spomini na prva leta krščanskega socializma*. *Socialna misel*, 3/5, 1924, str. 111–115.

The Entrance of Masses in the Field of the Political at the Turn of the Twentieth Century in Slovene Lands

Summary

At the turn of the 20th century masses entered into politics as a consequence of nationalization of politics, its democratization and expansion of cultural wars. Potential voters as well as political parties' partisans and supporters including those who were not enfranchised filled in the public spaces and became interested in political parties. They entered into the political life which was previously reserved only for prominent individuals and first and foremost for voters. With new political discourses new political spaces were formed and thereby new political practices and rituals. The article sheds new light on those new political experiences, changes of social networks and principles of work of political parties which announced new understanding of politics and political practices.

Household Structure in Urban Albania

The Case of Interwar Tirana

GENTIANA KERA*

ABSTRACT

This article aims to analyse the relationship between marriage and household headship, the demographic constraints that influenced household structure and formation in Tirana. The main sources are the census of 1918, carried out by the Austrian-Hungarian military occupation, and the population census of 1930, taken by the Albanian state structures.

KEY WORDS

urban Albania, Tirana, household structure, household formation system, interwar period

IZVLEČEK

Prispevek analizira povezave med porokami, vodenjem gospodinjstev in demografskimi težavami, ki so vplivale na nastanek in strukturo gospodinjstev v Tirani. Predstavljeni podatki temeljijo na popisu prebivalstva iz leta 1918, ki je bil izveden v času avstroogrške okupacije tega območja, in popisu prebivalstva iz leta 1930, opravljenega v okviru albanskih državnih institucij.

KLJUČNE BESEDE

urbana Albanija, Tirana, struktura gospodinjstva, sistem oblikovanja gospodinjstev, obdobje med obema vojnama

In 1983, Hajnal argued that household formation systems in pre-industrial northwestern Europe shared certain common features that distinguished them from other pre-industrial populations. Hajnal compared two kinds of pre-industrial household formation systems. The northwestern European simple household system produced very few joint households and the majority of

* Dr. Gentiana Kera, University of Tirana, Department of History, e-mail: gentiana.kera@unitir.edu.al

This article is a result of my work in two research projects: “The 1918 Albanian Population Census: Data Entry and Basic Analyses” (2000–2003) and “Tirana and Shkodra: Demographic and historical-anthropological trends in two Albanian cities (1928–1938)” (2003–2006), both conducted at the Centre for Southeast European History, University of Graz, and funded by the Austrian Science Fund (Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung).

persons were never members of a joint household. The joint household system did not normally produce a situation where the majority of households were joint at any one time, but the majority of people were members of a joint household at some stage in their lives.¹ The formation rules in the northwestern simple household system were late marriage for both sexes (over 26 for men and over 23 for women), foundation of a separate household by the new couple, and the circulation of young people between households as servants before marriage. The formation rules of the joint household system were earlier marriage for men and women (under 26 for men and under 21 for women) and the young married couple often started life together in a household of an older couple or with several married couples to later split to form two or more households.²

The proportion of joint households in northwestern European communities was less than six percent, while in most joint household systems 15 to 30% of households were joint households.³ The household formation rules described by Hajnal referred to rural areas and he admitted that by the end of the nineteenth century the European pattern of late marriage certainly “extended beyond the boundaries of north-west Europe.”⁴ Hajnal recognised that there was much variation within both kinds of household formation system, between different areas and also over time in the way in which the same rules were carried out. But despite much variation within each of the two basic kinds of system, for Hajnal the basic distinction was a valid one.⁵

Laslett, who developed four sets of tendencies in domestic group organisation in traditional Europe: West, West-central or Middle, Mediterranean and East, suggested that the Balkan peninsula reflected features of the Mediterranean set.⁶ The analyses of marriage behaviour in Albania at the beginning of the 20th century showed that the marriage pattern in urban Albania was similar to Laslett’s Mediterranean set, while rural areas displayed an age at marriage for both men and women that was characteristic of the marriage pattern east of the Hajnal line. Albanian cities showed a higher age at marriage for both men and women than villages did.⁷

The classification of household formation systems proposed by Hajnal and the set of tendencies developed by Laslett will serve as a starting point to analyse the patterns of household structure in Tirana. The aim of this article

¹ Hajnal, *Two Kinds*, pp. 65–69.

² *Ibid.*, p. 69.

³ *Ibid.*, pp. 78 and 89.

⁴ *Ibid.*, p. 67.

⁵ *Ibid.*, pp. 69–71.

⁶ Laslett, *Family and Household*, p. 526.

⁷ Kera and Pandelejmoni, *Marriage in Urban Albania*, pp. 126–137.

is to analyse household formation and structure in Tirana in interwar period comparing the data of two population censuses of 1918 and 1930. I analyse the relationship between marriage and household headship, the demographic constraints that influenced household structure and household formation in Tirana and residence patterns of the urban population.

Most of the research on household structures in Eastern and Southeastern Europe has concentrated on rural areas. Mitterauer has stressed the exceptionalism of the Balkans and parts of Eastern Europe to the “European rule” in respect to the existence of social phenomena, such as endogamy and exogamy, and levirate.⁸ Local endogamy, endogamy within an occupational group or estate, which were common in Europe, were different from rules based on kinship. The notion of kinship did not dominate the individual to such an extent as it was common in non-European societies.⁹

Mitterauer agreed with Hajnal’s assumption that the ‘European marriage pattern’ did not apply to the whole of Europe to then demonstrate that it was the Balkans where the marriage pattern was most clearly opposed to the common ‘European’ one. Strict rules governed the choice of partner from within or without groups of kin and complex systems of kinship ensured solidarity. There were rules governing with whom the newly-weds had to reside, and marriage patterns ensured the continuity of agnatic groups.¹⁰

Kaser has identified a ‘Balkan family pattern’ characterised by early and universal marriage, whose main features are: extended family household units, a structure influenced by initial high fertility and high mortality; members of the household act as a corporate economic unit; patrilineal and patrilocal structures; and mountainous and pastoral environment.¹¹ Kaser also distinguished four traditional household formation patterns in Southeastern Europe and placed Albania within the patrilocal-life cycle complexity household formation system, characterised by patrilocal marriage arrangements and the tendency to split the household after the death of the household head.¹² Todorova has argued that the major distinction between the ideal type of the Western European family and the Southeastern European (or Balkan) one lies not so much in the quantitative differences, but rather in the fact that in the Balkans the extended and multiple family type was more often and for a longer period a developmental stage of the individual family lifecycle.¹³

⁸ The custom that a widow should marry her deceased husband’s brother.

⁹ Mitterauer, A ‘European Family,’ pp. 144–145.

¹⁰ *Ibid.*, p. 146.

¹¹ Halpern et al., *Patriarchy in the Balkans*, p. 436.

¹² Kaser, *Introduction*, pp. 381–383; Kaser, *Power and Inheritance*, pp. 387–389.

¹³ Todorova, *Balkan Family Structure*, p. 170.

Sources

My work relies to a large extent on unpublished archival material from the Central State Archive in Tirana and the Civil Office of Tirana Municipality. The main sources for the analyses presented in this work are the population census of 1918, which was carried out by the Austrian-Hungarian Military occupation during World War I, and the population census of 1930, taken by the Albanian state structures. The database of the Census of 1918 includes 124,133 persons living in 254 settlements. The database of Tirana includes 10,416 persons. The 1930 census served as the basis for the population registers of the civil offices. The registers for Tirana stored at the Civil Office of Tirana municipality contain information on all births, deaths, marriages, and divorces in registered households from 1930 until 1945. The data from the census of Tirana of 1930 was computerised during archival work at the Civil Office of Tirana municipality in 2006. To create the database of the census of 1930, only data on persons registered on census day were entered, excluding all those who entered or left households after census day. These registers include only permanent residents of Tirana, omitting temporary residents who must have been recorded in census enumeration lists on census day.

According to archival data, Tirana had, in 1930, a total of 30,806 inhabitants,¹⁴ but only 19,801 inhabitants were recorded in the registers at the Civil Office. This explains the discrepancy between the number of inhabitants according to the published census statistics, and those included in the database. Statistics of the population in Tirana in 1936 published in a daily newspaper show that Tirana had 22,049 permanent residents and 14,000 temporary residents, therefore a total population of 36,049 inhabitants.¹⁵ Official statistics on the population of Tirana give a number of 24,603 residents in 1937, without including provisory inhabitants.¹⁶

Both censuses contain information on first name, family name, relation to household head, sex, age, religious affiliation, birthplace, literacy, and profession. The census of 1918 also includes data on ethnic affiliation of the population, whereas in the census of 1930, this information is missing, except for a few cases of registered Roma.

¹⁴ AQSH, Teki Selenica (441), F. 590, p. 2.

¹⁵ *Popullsija e Tiranës*, 1936, 3.

¹⁶ AQSH, Bashkia Tiranë (380), 1938, F. 35, p. 2.

Household size and structure in Albania

Peasants and townsmen alike, Roman Catholic, Mohammedan, and Orthodox Albanians all live in communal households, each governed by the wisest of the older men in it.¹⁷

This description of Albanian households written by Hasluck in the 1930s is just one example of the most widespread view on household organisation in Albania, at least until the end of World War II. Households including several generations were presented as being the norm, especially in the north. Demographic data from the first half of the twentieth century indicate that households were much more moderate not only in size but also in structure.

Albania experienced important social and political changes in interwar period. After the proclamation of independence in 1912 there were efforts made to approve new legislation to replace the previous laws of the Ottoman Period. Nevertheless, it was not until 1920s that the Albanian state administration could consolidate its power over the whole country. In the 1920s, first efforts at passing regulations on marriage, divorce, inheritance and other civil issues were made by parliament. The attempts to approve secular laws proved sometimes difficult in practice due to the resistance of the clergy. While religious communities made concessions regarding marriage in the civil offices as a prerequisite for religious marriage, divorce was considered a competence of religious institutions of each religious community. The Civil Code of 1929 recognised the right of married women to file for divorce. However, the real challenge was the implementation of these laws, which posed a break with traditional norms and customs, especially in a country with a dominant rural and illiterate population.

In 1923, only 15.9% of the population was urban. An indicator for the slow urbanisation was the slight increase in the absolute numbers, while the percentage of the urban population among the total population dropped in 1938 (15.4%).¹⁸ The reasons need to be sought in the slow industrialisation and eventually higher fertility rates in villages, which resulted in a higher increase in rural population. Albania had no large industrial sector and industries were concentrated in a few towns.

The data of the population census of 1918 show that mean household size was 5.6 persons. The mean household size in the six cities included in the population census was 4.49 persons, while the mean household size in rural areas was 5.81 persons. Statistics for the whole country until World War II

¹⁷ Hasluck, *Bride-Price in Albania*, p. 191.

¹⁸ Breu, *Wachstum der Städte*, p. 310.

show approximately the same mean household size (Table 1). Households in urban areas were smaller than those in rural areas during the whole interwar period and the figures show no significant changes until the end of World War II.

Table 1: Mean household size in Albania.

Year	All	Urban	Rural
1923	5.6	4.9	5.8
1945	5.7	4.9	6.0

Source: Vjetari statistikor, p. 71.

The analysis of household typology in 1918 shows a high proportion of multiple family households (27.5%). Only 42.7% of households were simple family households. There were obvious differences between urban and rural areas regarding household structures. Only 33.3% of the households in the cities were extended or multiple family households, while in rural areas this percentage was much higher (53.4%). The difference is most evident when comparing the percentage of multiple family households. Only 12.7% of urban households were multiple family households, while in rural areas 30.4% of households were multiple family households (Table 2).

Table 2: Type of households in Albania according to the rural/urban division (%).

Type of household	Rural areas	Urban areas	All
Solitaires	3.3	6.3	3.8
No family	3.3	4.1	3.4
Simple family household ^{a)}	40.0	56.3	42.7
Extended family household ^{b)}	23.0	20.6	22.6
Multiple family household ^{c)}	30.4	12.7	27.5
All	100.0	100.0	100.0

Source: Albanian population census of 1918 (calculated by author according to Laslett household typology).¹⁹

- ^{a)} The simple family consists of a married couple, a married couple with offspring, or a widowed person with offspring. Whenever a conjugal family unit is found on its own, it is taken to be a household, and such a coresident domestic group is called a simple family household.
- ^{b)} An extended family household consists of a conjugal family unit with the addition of one or more relatives other than offspring, the whole group living together on its own or with servants.
- ^{c)} Multiple family households comprise all forms of domestic group that include two or more conjugal family units connected by kinship or by marriage. The expression “joint family” is also used to refer to all the forms of multiple family household.

¹⁹ Laslett, *Household and Family*, pp. 28–31.

These percentages of multiple family households clearly locate Albania within the joint household formation system described by Hajnal. One of the factors that influenced the higher complexity of households in rural areas must have been the need for labour. The limited role of servants in Albanian society influenced the early age at marriage, since the most usual way to secure new labourers for the household was through early marriage. Employment as servant was not preferred and as Hasluck puts it:

Except in the towns, no Albanian woman ever went into domestic service. On the other hand, men servants were mainly farm workers or herdsmen. No Albanian ever stooped to become a servant except from dire necessity. Most commonly he wanted to marry, and having no spare cash, must earn enough to pay for his bride. He was usually engaged for six months, or most commonly for one year.²⁰

The census of 1918 shows a mean age at marriage of 18.3 years for women. There was a difference of about two years between the age at marriage in urban and in rural areas, with women in cities marrying at the age of 19.8 years, and those in villages at the age of 18.1 years. For men, the mean age at marriage was 27.0 years and men living in cities married about three years later than those living in villages. The age at marriage was 30.2 and 26.6 years, respectively.²¹ Earlier marriage in villages increased the chances for the formation of multiple family households because it was more likely that men would be living with their father or married brothers in the same household. Peasant households with only one man in them were rare, since for economic reasons it was customary for several brothers or even several first cousins to live together until their children were of marriageable age. Then pressure of population compelled the household to split up into smaller units.²²

Half of all multiple family households in cities comprised two couples of the same generation. The numbers of solitaires and households with no families in cities were almost the same as multiple family households. Solitary individuals were twice as common in urban areas than in rural settings. Although the percentage of multiple family households in urban Albania was relatively low, a high percentage of people lived in multiple family households. The formation of multiple family households was affected by several demographic constraints. High mortality rates decreased the years a son would co-reside with his father, especially considering the high age at marriage of the urban population. High infant mortality also reduced the number of brothers with

²⁰ Hasluck, *Unwritten Law*, pp. 43–44.

²¹ Kera, *Age at Marriage*, p. 42.

²² Hasluck, *Unwritten Law*, p. 27.

whom men could possibly co-reside. The high male age at marriage resulted in many women being widowed at quite a young age: in the age group 40–44 years a third of all women had been widowed.²³

In addition to the influence of demographic constraints, and nuptiality on household size and structure, neolocality can also play an important role. Laslett considered as the outstanding point of differentiation among regional tendencies he developed the extent of neo-localism, which required each newly married couple to set up their own household. In the north and west this disposition was stronger than in the south and east. This tendency was almost entirely absent from the eastern pattern, where marriage practically never led to the formation of a new household. Households came into being by partition or by fusion.²⁴ The existence of neolocality as a prerequisite to marriage would limit both nuptiality and size and complexity of household structures. The absence of neolocality would encourage high nuptiality and the establishment of complex and large households. Ethnographic evidence indicates that neolocality was not a prerequisite to marriage in Albania, even in urban areas.

Household structure in Tirana

The proclamation of Tirana as the capital of Albania in 1920 played a decisive role in the further development of the city and the population increased rapidly from 10,416 in 1918 to 30,806 inhabitants in 1930. 91.7% of the population of Tirana in 1918 were Moslem, 7.9% Orthodox, 0.3% Catholic, and 0.1% Jewish. The data of 1930 show an increase in the percentage of Catholics living in Tirana (4.1%) and a slight decrease in the number of Orthodox (7.4%). 87.7% of the population were Moslem in 1930. The increase of the number of Catholic inhabitants should be related to in-migration from other regions.²⁵ The demand for the construction of social amenities and administration buildings increased, which influenced a rapid increase in population.

Age at marriage for women in Tirana in 1918 was slightly higher than the country average (18.6 years). In 1930, women married at the age of 19.9 years. For men, the mean age at marriage in 1918 was 28.0 years, while in 1930 it had declined to 27.2 years.²⁶ Households were slightly larger than the overall mean household size for the six cities included in the census of 1918. The mean

²³ Gruber, *Household Structures*, pp. 143–144.

²⁴ Laslett, *Family and Household*, p. 531.

²⁵ Kera, *Age at Marriage*, p. 39.

²⁶ *Ibid.*, pp. 42–43.

household size in Tirana was 4.76 persons. Archival data on the number of inhabitants and houses in 1922 show an average of 4.5 persons per households.²⁷ The mean household size decreased to 4.30 persons in 1930. Despite the low mean household size, a considerable percentage of households had seven or more persons in both censuses (18.9% in 1918 and 17.5% in 1930).

One reason for the lower mean household size in 1930 should be related to the higher proportion of solitaries in 1930. The figures for solitaries and no family households is underrepresented because our data for 1930 includes only permanent residents in Tirana, omitting individuals who were living and working in the city but were not recorded as permanent residents. Considering the differences between the published census data and the data from the registers of the municipal civil office, there were approximately 10,000 temporary residents in Tirana in 1930, and it can be assumed that the majority of these persons were living alone or in no family households. In 1918, the majority of solitaries were born in Tirana (79.8%), while in 1930 this percentage had decreased to 23.3%. The percentage of heads of no family households born in Tirana also decreased from 91.4% in 1918 to 46.5% in 1930. These figures show that in-migration was an important factor that influenced household typology in Tirana.

In addition to the increase in the percentage of solitaries, another influencing factor was the decrease in the mean household size of multiple family households. The mean household size varied significantly according to the types of households and multiple family households were almost twice as large as simple and extended family households. The mean household size of multiple family households was 9.32 persons in 1918 and 8.18 persons in 1930. The mean household size of simple family households did not significantly change until 1930, while the mean size of extended family households increased slightly (Table 3).

Table 3: Absolute numbers and proportion of household types and mean household size.

Household type	Number		Percentage		Mean household size	
	1918	1930	1918	1930	1918	1930
Solitaries	168	785	7.7	17.0	1.0	1.0
No family	70	142	3.2	3.1	2.87	2.65
Simple family	1073	2102	49.2	45.6	3.86	3.85
Extended family	495	759	22.7	16.5	4.81	5.05
Multiple family	374	820	17.2	17.8	9.32	8.18
All households	2180	4608	100.0	100.0	4.76	4.30

Source: Albanian population census of 1918 and population census for Tirana 1930 (calculated by author).

²⁷ AQSH, Ministria e Punëve të Brendshme (152), 1922, F. 473, p. 51.

The mean household size of households headed by women was lower than the mean size of male-headed households. In 1918, the mean household size of female-headed households was 2.46, while that of male-headed households was 5.02. In 1930, mean size of female-headed households was 2.57 persons in comparison to 4.48 persons in male-headed households. Women were more likely to be heading simple or extended family households, which on average had fewer members.

The percentage of household heads born in Tirana either living alone or in no family households was only 9.7% in 1918 and 10.6% in 1930. In 1918, 17.4% of household heads born in Tirana were heading multiple family households. In 1930 the percentage had increased to 25%. Household heads born outside Tirana were more likely to be living alone (Table 4).

Table 4: Household typology according to birthplace of household heads.

Household type	In Tirana		Other	
	1918	1930	1918	1930
Solitarities	6.6	7.8	23.8	26.7
No family	3.1	2.8	4.2	3.4
Simple family household	49.6	45.0	43.4	46.2
Extended family household	23.3	19.4	14.7	13.5
Multiple family household	17.4	25.0	14.0	10.2
Total	100.0	100.0	100.0	100.0

Source: Albanian population census of 1918 and population census for Tirana 1930 (calculated by author).

Approximately 40.0% of households in 1918 were extended and multiple households. Despite the fact that almost half of all households in Tirana were simple family households, the majority of persons lived in extended or multiple family households. Only 39.9% of persons were living in simple family households, while 22.9% lived in extended and 33.6% in multiple family households. Less than four percent of the population was living alone or in no family households.

A detailed analysis of household types shows differences between the two censuses (Table 5). One of the most obvious changes in household structure in Tirana is the growing proportion of people living alone, which should be related to in-migration. The argument is strengthened by the demographic features of persons living alone or in no family households. In 1918, 59.5% of solitarities were widowed and 36.3% were unmarried. In 1930 the majority of solitarities were unmarried (71.6%), while the percentage of widowed solitarities had decreased to 18.6%. The percentage of married persons living alone also increased from 4.2% to 9.8%.

Table 5: Household typology in Tirana.

Type of household	1918		1930	
	% households	% persons	% households	% persons
Solitaries	7.7	1.6	17.0	4.0
No family	3.2	1.9	3.1	1.9
Simple family household	49.2	39.9	45.6	40.9
Extended family household	22.7	22.9	16.5	19.3
Multiple family household	17.2	33.6	17.8	33.9

Source: Albanian population census of 1918 and population census for Tirana 1930 (calculated by author).

The majority of simple family households were comprised of a married couple with or without children (71% in 1918 and 76.5% in 1930). The percentage of widowed mothers living with children was much higher than the percentage of widowed fathers living with children. In 1918, only four percent of households were composed of fathers and their children, while 24.9% of households were composed of mothers and their children. Interestingly, in 18.2% of simple family households composed of mothers and their children, one of the children was recorded as being the head of the household. The same phenomenon is observed in 1930. Only 3.2% of simple family households comprised fathers and their children, in comparison to 20.1% composed of mothers and their children. Even in 1930, 11.7% of simple family households were recorded to be headed by children living with their widowed mothers.

The majority of extended family households in 1918 were extended upwards (56.4%). In 12.9% of extended family households the extension was sideways and the household was composed of a conjugal family unit and unmarried siblings. In 6.9% of cases, extended family households were extended downwards. The rest of extended family households were composed of conjugal units living with relatives of the same or of different generations. In 1930, the percentage of extended family households extended upwards had increased to 58.0%. There were also a higher percentage of conjugal units living with unmarried siblings (19.2%). The percentage of downwards extended family households had decreased to only 1.7%.

The majority of multiple family households in 1918 were composed of *frères*²⁸ (41.2%), followed by a conjugal unit with married offspring (34.2%). Only 2.7% of multiple family households were households with a secondary unit disposed upwards from the head (conjugal unit living with both parents).

²⁸ Multiple family households containing several conjugal family units of brothers or sisters, but no parental conjugal family unit.

In 1930, the percentage of *frërëches* had decreased to 24.1%, while the percentage of multiple family households composed of a conjugal unit and their married offspring had increased to 43.7 percent. These figures indicate that the importance of *frërëches* declined in interwar Tirana. The percentage of multiple family households composed of a conjugal unit living with both parents increased to 17.4%. This is an indication of a moderately reduced mortality, as there were more parents living long enough to experience the marriage of their children. Despite the fact that mortality continued to be high, there are indications that a reduction in mortality rates had already started in the 1930s. The reasons were varied and probably foremost related to the consolidation of the Albanian state and the role played by government. With an increasingly active government came public services that reduced mortality, such as the provision of pure water, vaccination, control of epidemics, and other public health measures. The establishment of public order reduced violence and increased public safety. The decrease in mortality should also be related to better medical service in the 1930s, especially in cities where most of the newly established health facilities were concentrated.

Multiple family households composed of two conjugal units comprised the majority of multiple family household in both censuses, and there were a considerable percentage of multiple households which comprised three conjugal units (Table 6). The percentage of multiple family households comprising three and more conjugal family units was lower in 1930.

Table 6: Number and percentage of conjugal units in multiple family households.

Number of conjugal units	1918		1930	
	%	Number of households	%	Number of households
2	67.9	254	75.1	616
3	22.5	84	19.9	163
4	7.5	28	3.7	30
5	1.3	5	1.1	9
6	/	/	0.2	2
7	0.8	3	/	/
Total	100.0	374	100.0	820

Source: Albanian population census of 1918 and population census for Tirana 1930 (calculated by author).

The analysis of married couples living in multiple family households shows that multiple family households composed of two couples constituted the majority of multiple family households in both censuses, although their proportion had decreased in 1930. Also the proportion of multiple family

households composed of one couple increased from 18.7% in 1918 to 32.7% in 1930. In 1918, 76.8% of multiple family households comprised two or more couples. In 1930, the share of such multiple family households had decreased to 65.5% (Table 7).

Table 7: Proportion of households by number of couples in multiple family households (%).

Number of couples	1918	1930
No couple	4.5	1.8
1 couple	18.7	32.7
2 couples	56.4	49.9
3 couples	15.3	12.6
4 couples	3.7	2.4
5 or more couples	1.4	0.6
Total	100.0	100.0

Source: Albanian population census of 1918 and population census for Tirana 1930 (calculated by author).

When analysing all households in Tirana, the proportion of joint households composed of two and more couples was 13.4% in 1918 and it decreased to 11.7% in 1930. These figures show a relatively low proportion of joint households in Tirana, although this percentage fits to the proportion of joint households generally expected in a joint household formation system. The analysis of kin composition of households shows that in 1918, 11.0% of household heads were living with persons not related to them by kinship. In 1930, the percentage had declined to 5.4%. Nevertheless, another aspect of in-migration that is difficult to examine on the basis of the available data is co-residence in households of officially unrecorded relatives. It might be possible that at least a part of in-migrants were temporarily living in households headed by their relatives, but not recorded as permanent residents in the household. Therefore, the figures of co-residing relatives in the households, at least for certain periods, could be higher than the registers of civil offices reflect.

Becoming household head

Hajnal considered the way in which household headship is attained as an important difference between the two kinds of household formation system. The age at which headship is attained is relevant to the size of households and if men become heads of households later in life, there will be fewer household heads and therefore fewer households. Under the joint household system, marriage is not, in most cases, the point of time at which headship of the household

is attained. Two other routes to headship predominate: succession to headship when the head dies, and becoming head upon fission.²⁹

For the analyses of the way in which married men were distributed among households, the proportions of married men by relationship to the household head were examined. In 1918 only 74.7% of married men were heads of household. The percentage was slightly higher in 1930 (78.5%), which is an indication that married men did not necessarily become heads of their own household upon marriage. The percentage of married sons was also higher in 1930 (12.9% in comparison to 10.6% in 1918), while the percentage of other married relatives living in the household decreased. The very low percentage of fathers of household heads in both censuses (0.3%) and the considerable percentage of married sons living with fathers as household heads show that as a rule, married sons became household heads after the death of their fathers. In 1918, 9.8% of married men were recorded as brothers of household heads, while in 1930 this percentage had decreased to 6.2%.

The relationship between the proportions of married men and those heading households is an indicator of the connection between marriage and independent household formation. Table 8 shows that there was no direct relationship between marriage and headship in Tirana in interwar period. The analysis includes only men because the majority of household heads were male both in 1918 and 1930. In 1918, only 10.2% of household heads were female and the percentage had decreased to 9.8% in 1930.

Table 8: Relationship between marriage and household headship.

Age group	Proportion of all males in age group who are					
	Ever-married (%)		Heads of household (%)		Ever-married heads of household (%)	
	1918	1930	1918	1930	1918	1930
18–22	17.1	21.4	28.1	29.6	26.2	31.5
23–27	38.3	44.1	37.5	46.4	51.5	51.6
28–32	68.5	61.9	47.2	59.3	81.4	66.7
33–37	86.9	78.8	58.3	69.2	94.9	83.1
38–42	92.9	85.8	72.7	78.0	96.0	89.3
43–47	91.1	91.5	81.2	88.2	94.5	93.2
48–52	97.6	93.2	82.6	89.6	99.0	95.1
53–57	93.8	94.6	85.9	89.9	98.5	96.6
58–62	95.6	94.3	89.3	91.1	97.2	95.1

Source: Albanian population census of 1918 and population census for Tirana 1930 (calculated by author).

²⁹ Hajnal, *Two Kinds*, pp. 84–87.

For the age group 18–22, the percentage of ever-married heads is lower than unmarried heads, an indication that succession to headship took place after the head of the household had died. Following this route to headship, young unmarried sons took charge of an existing household, even when the mother was still alive. In 1918, 8.9% of simple family households were composed of mothers living with children where one of the children (normally a son) was recorded as head of household. In only 3.3% of simple family households was the mother head of the households. In 1930, the percentage of simple family households headed by children had declined to 5.3%, while 3.8% of simple family households were headed by widowed mothers. The decrease in the percentage of households headed by children could be related to the new legal provisions. The Civil Code of 1929 defined the man as head of the household (article 188) and the children were under his authority until they became adults. Paternal authority was exercised by household head and after his death by his wife (articles 277–278).³⁰

The comparison between proportions of ever-married and heads of households shows that after the age of 28, although the majority of men were ever-married, the percentage of men within the age group in the position of household head was lower. Therefore, men did not establish their own household upon marriage; the new conjugal unit was usually integrated into an existing household.

The mean age of male household heads was 42 years in 1918 and it increased to 46 years in 1930. Women became household heads later in their lives, the mean age of female heads being 47.2 years in 1918 and 47.3 in 1930. The high mean age of household heads in comparison to the mean age at marriage is an indicator that the majority of persons did not establish a new household upon marriage, but became household heads at a later stage in their lives. Marriage did increase the chances for men to become household heads because from the age group 23–27 years the majority of household heads were ever-married. In 1918, it was in the age group of 38–42 years that more than 90% were ever-married heads of households, while in 1930 it was only in the age group 43–47 more than 90% of heads were ever-married. These figures show that the age men became household head increased in the interwar period. Only a small percentage of household heads were not married, especially in higher age groups. It should also be stressed that marriage was universal in Tirana and that the proportion of never married was low in both censuses.

Table 9 shows the marital status of household heads according to different types of households in both censuses. In 1918, the majority of household

³⁰ *Kodi Civil*, pp. 68 and 92.

heads among solitaries were widowed (59.5%), while in 1930 the majority of solitaries were unmarried persons (71.6%). Simple, extended and multiple family households were more likely to be headed by married men.

Table 9: Marital status of household heads according to household typology (proportions within each household type).

Household type	Unmarried		Married		Widowed	
	1918	1930	1918	1930	1918	1930
Solitaries	36.3	71.6	4.2	9.8	59.5	18.6
No family	72.9	77.3	0.0	0.0	27.1	22.7
Simple family	18.3	11.8	71.0	76.5	10.7	11.7
Extended family	7.5	3.2	78.0	83.9	14.5	12.9
Multiple family	5.6	3.0	85.6	89.9	8.8	7.1

Source: Albanian population census of 1918 and population census for Tirana 1930 (calculated by author).

There were differences regarding household typology according to the gender of household heads. In 1918, 38.3% of all female household heads were living alone. In 1930 the proportion of women living alone had decreased slightly to 36.9%. The proportion of male household heads living alone increased significantly from 4.2% in 1918 to 14.9% in 1930. The proportion of female heads of multiple family households was very low both in 1918 and 1930. Women were more likely to be heading simple family households (Table 10) and also more likely to be heading a household if they were ever-married. In 1918, only 6.3% of all female household heads were unmarried, 5.0% were married and 88.7% were widowed. In 1930, the percentage of unmarried women in the position of household head had increased to 19.1%. Widowhood increased the chances of women becoming household heads.

Table 10: Household types by gender of heads (%).

Household types	1918		1930	
	Male-headed	Female-headed	Male-headed	Female-headed
Solitaries	4.2	38.3	14.9	36.9
No family	2.7	8.1	2.5	8.7
Simple family	50.6	37.4	46.1	40.9
Extended family	23.9	12.6	17.3	8.4
Multiple family	18.7	3.6	19.2	5.1

Source: Albanian population census of 1918 and population census for Tirana 1930 (calculated by author).

The situation was different for men. Married men had higher chances of being in the position of household head than widowers. In 1918, 74.7% of male household heads were married, 18.0% were unmarried and only 7.3% were widowers. The data from the census of 1930 shows similar rates. The majority of male household heads were married (73.3%), 21.2% were unmarried and only 5.5% were widowed.

The examination of the age of household heads for the various types of domestic units gives us some information on the pattern of the procession of individuals from one type of household to another. In 1918, the majority of household heads in the age group 15–19 years were heading a simple family household. This high percentage can be attributed to the high percentage of simple family households composed of one widowed parent (usually the mother) where the son was recorded as head of the household. Household heads aged 20–39 years old were more likely to be heading a simple or an extended family household. Men older than 50 years were more likely to be heading a multiple family household (Table 11).

Table 11: Residential patterns of household heads by age group (%).

Age groups	Solitaries		No family		Simple family		Extended family		Multiple family	
	1918	1930	1918	1930	1918	1930	1918	1930	1918	1930
15–19	11.1	45.8	9.7	10.2	55.6	35.2	13.9	6.5	9.7	2.3
20–29	11.9	31.2	5.9	4.9	38.9	35.0	35.9	17.1	7.4	11.9
30–39	5.0	15.7	1.8	2.6	46.4	44.5	35.5	22.9	11.3	14.4
40–49	6.4	10.2	1.5	1.3	54.2	56.4	20.7	18.0	17.2	14.1
50–59	6.9	7.6	1.4	2.8	56.7	56.0	14.2	12.5	20.8	21.0
60+	10.9	9.5	3.6	2.6	40.9	39.9	13.0	12.8	31.6	35.2

Source: Albanian population census of 1918 and population census for Tirana 1930 (calculated by author).

The picture is somewhat different in 1930. The percentage of heads aged 15–19 years in charge of a simple family household decreased while the number of young persons living alone increased significantly. The percentage of persons living alone was also higher among heads aged 20–39 years in 1930 in comparison to 1918. The residential patterns of household heads for other household types did not differ much in 1930 in comparison to 1918, a fact which indicates that in-migration increased the percentage of persons living alone in Tirana and that this increase cannot be attributed to any important changes in traditional domestic circles or the emerging of a new trend toward individualisation.

Conclusions

The comparison with the set of tendencies in domestic group organisation in Europe as described by Laslett indicates that Tirana was closest to the southern type. Tirana fits to the Mediterranean set of tendencies especially in regard to the occasion and method of domestic group formation. Urban Albania, Tirana included, showed features of the Mediterranean set in regard to procreational and demographic criteria. In the case of the kin composition of domestic groups, Tirana shows features of both Mediterranean and East sets of tendencies.

The household formation system in interwar Tirana was strongly influenced by demographic constraints, such as high mortality rates and in-migration. The analyses of household typology showed that the proportion of solitaries increased significantly due to the settlement of persons in search of employment opportunities in the capital, which influenced the decrease in the mean household size in Tirana. An important factor was also the limited living space, which put pressure on the urban household to dissolve even before the death of the household head, when the existing house did not have enough space for new conjugal units.

The absence of neolocality is confirmed by demographic data for Tirana. Nevertheless, a system of values had emerged that certain economic conditions should be fulfilled before the marriage, which delayed marriage for both men and women. The existence of dowry could have put some pressure on urban men to establish their own business or a certain financial base in order to ensure some authority over their local wives, who had financial resources of their own through the dowry they received from their parents. The practicing of dowry among the urban population, especially among the Orthodox population, indicates the interest of urban families in preserving the social status of both male and female offspring and the inclusion of daughters in the distribution of family property. Dowry influenced the higher female age at marriage in cities. The implications of dowry for urban households go beyond the influence on higher female age at marriage. Dowry in combination with city endogamy increased age at marriage for both males and females. Higher ages at marriage, especially for men, reduced the chances of urban men to cohabit with their fathers, who, considering the high mortality rates and low life expectancy, often died before their son's marriage. The delay of marriage and inheritance pattern in cities combined with certain demographic limitations, such as high mortality rates and low life expectancy, hindered the formation of complex and large households in cities.

ARCHIVAL SOURCES AND NEWSPAPERS

- AQSH, Teki Selenica (441), F. 590
 AQSH, Bashkia Tiranë (380), 1938, F. 35
 AQSH, Ministria e Punëve të Brendshme (152), 1922, F. 473
Popullsija e Tiranës [Population of Tirana], 1936
Arbënia, no. 199, 1936, March 1st

BIBLIOGRAPHY

- Breu, Josef: Das Wachstum der Städte Albaniens 1923–1965. *Geographische Informationen*, 2 (3), 1968, pp. 306–314.
- Gruber, Siegfried: Household and Family in Albania at the Beginning of the 20th Century. *Albania. Family, Society and Culture in the 20th Century* (ed. by Andreas Hemming, Gentiana Kera and Enriketa Pandelejmoni). Studies on South East Europe 9. Münster: Lit, 2012, pp. 19–34.
- Gruber, Siegfried: Household Structures in Urban Albania in 1918. *The History of the Family*, 13/2, 2008, pp. 138–151.
- Hajnal, John: Two Kinds of Preindustrial Household Formation System. *Family Forms in Historic Europe* (ed. by Richard Wall). Cambridge: Cambridge University Press, 1983, pp. 65–104.
- Halpern, Joel, Karl Kaser and Richard A. Wagner: Patriarchy in the Balkans: Temporal and Cross-Cultural Approaches. *The History of the Family*, 1/4, 1996, pp. 425–442.
- Hasluck, Margaret: Bride-Price in Albania: A Homeric Parallel. *Man*, 33/202–203, 1933, pp. 191–195.
- Hasluck, Margaret: *The Unwritten Law in Albania*. Cambridge: Cambridge University Press, 1954.
- Household and Family in Past Time* (ed. by Peter Laslett). Cambridge: Cambridge University Press: 1972.
- Kaser, Karl: Introduction: Household and Family Contexts in the Balkans. *The History of the Family*, 1/4, 1996, pp. 375–386.
- Kaser, Karl: Power and Inheritance: Male Domination, Property, and Family in Eastern Europe, 1500–1900. *The History of the Family*, 7/4, 2002, pp. 375–395.
- Kera, Gentiana and Enriketa Pandelejmoni: Marriage in Urban Albania. *The History of the Family*, 13/2, 2008, pp. 126–137.
- Kera, Gentiana: Age at Marriage in Interwar Tirana. *Albania: Family, Society and Culture in the 20th Century* (ed. by Andreas Hemming, Gentiana Kera and Enriketa Pandelejmoni). Studies on South East Europe 9. Münster: Lit, 2012, pp. 35–50.
- Kodi Civil i vitit 1929* [The Civil Code of 1929]. Tirana: Toena, 1998.
- Laslett, Peter: Family and Household as Work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared. *Family Forms in Historic Europe* (ed. by Richard Wall). Cambridge: Cambridge University Press, 1983, pp. 513–563.
- Mitterauer, Michael: A ‘European Family’ in the Nineteenth and Twentieth Centuries? *The European Way: European Societies in the 19th and 20th Centuries* (ed. by Helmut Kaelble). New York and Oxford: Berghahn Books, 2004, pp. 140–160.
- Todorova, Maria N.: *Balkan Family Structure and the European Pattern: Demographic*

Developments in Ottoman Bulgaria. Washington: The American University Press, 1993.

Vjetari statistikor i R.P.SH 1963 [The Statistical Yearbook of the Republic of People of Albania]. Tirana: Drejtoria e Statistikës, 1964.

Struktura gospodinjstev v urbanem delu Albanije: Primer Tirane med obema vojnama

Povzetek

Pričujoči prispevek obravnava popis prebivalstva iz leta 1918, ki ga je izvedla avstroogrška vojska v času okupacije Albanije, in državni popis prebivalstva, izveden leta 1930. V času med obema vojnama je število prebivalcev v Tirani, ki je leta 1920 postala glavno mesto Albanije, naglo naraščalo. Namen članka je analizirati takratni nastanek gospodinjstev v Tirani in njihovo strukturo. Članek preučuje razmerje med porokami in vodenjem gospodinjstev, demografske spremembe, ki so vplivale na oblikovanje in strukturo gospodinjstev v Tirani, ter bivanjske vzorce v urbanega prebivalstva Albanije. Analiza demografskih podatkov je pokazala, da je bila povprečna velikost gospodinjstev v času popisa prebivalstva iz leta 1918 v Tirani večja od povprečne velikosti gospodinjstev v šestih drugih mestih v Albaniji. Tedaj je povprečna velikost gospodinjstev štela 4,76 osebe. V letu 1930 je to povprečje padlo na 4,30 osebe. Eden glavnih razlogov za ta upad predstavlja večje število samskih oseb in splošno zmanjšanje povprečnega števila gospodinjstev, ki so združevala različne družine. Zaključna ugotovitev članka je, da se je povprečna velikost gospodinjstev v obravnavanem obdobju občutno spreminjala glede na tip gospodinjstva in zaradi gospodinjstev, sestavljenih iz različnih družin, ki so bila skoraj dvakrat večja od gospodinjstev z enostavnimi ali razširjenimi družinami. V primerjavi s tendencami organizacije gospodinjstev v Evropi, kakor jih je opredelil Laslett, bi bila struktura gospodinjstev v Tirani najbližja južnemu tipu. Zlasti Tirana gledena priložnosti in oblikovanje gospodinjstev sodi v mediteranski niz tendenc. Prokreacijski in demografski kriteriji so tako pokazali, da urbana Albanija, vključno s Tirano, kaže tako vplive mediteranskih kakor vzhodnih tendenc.

Prevod Nataša Gregorič Bon

Zakladnice znanja – terminološki slovarji, leksikoni in enciklopedije

MOJCA ŽAGAR KARER*

IZVLEČEK

V prispevku ugotavljamo, kakšne so razlike pri obravnavi terminov v terminoloških slovarjih, leksikonih in enciklopedijah. Glede na to, da so terminološki slovarji namenjeni predvsem strokovnjakom, leksikoni in enciklopedije pa predvsem nestrokovnjakom, ni presenetljivo, da terminološki slovarji prikazujejo zlasti pojmovni sistem stroke in usmerjajo rabo terminologije, leksikoni in enciklopedije pa poskušajo zagotoviti čim več informacij, kar vključuje tudi lastna imena, konkretne podatke, grafične ponazoritve itd.

KLJUČNE BESEDE

terminologija, terminološki slovar, leksikon, enciklopedija

ABSTRACT

In this paper we deal with the differences in the way terms are treated in terminological dictionaries, lexicons and encyclopaedias. Given that terminological dictionaries are intended primarily for experts, whereas lexicons and encyclopaedias mainly for non-experts, it is not surprising that terminological dictionaries describe a concept system of a particular domain and suggest the most appropriate term. On the other hand, lexicons and encyclopaedias tend to provide as much information as possible, including proper names, particular data, graphical representations, etc.

KEY WORDS

terminology, terminological dictionary, lexicon, encyclopaedia

Uvod

V času, ko je dostopnost do znanja večja, kot je bila kadarkoli v zgodovini, se postavlja vprašanje, kako to znanje organizirati, urediti in predstaviti v taki obliki, da bo dejansko tudi uporabno. Iz množice informacij je treba izluščiti tiste, ki so relevantne. Hkrati se znanje tudi vedno bolj specializira, zato je še bolj pomembno, da uporabniki jezika dobijo verodostojne informacije v primerni obliki. Znanje je dostopno v nepregledni množici strokovnih

* Dr. Mojca Žagar Karer, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, e-pošta: mojca.zagar@zrc-sazu.si

besedil, v bolj prečiščeni obliki pa tudi v različnih strokovnih priročnikih. V prispevku se bomo ukvarjali s specializiranimi priročniki slovarskega tipa, to so terminološki slovarji, leksikoni in enciklopedije.

Zanima nas torej, kako je znanje ujeto med platnice enciklopedij, leksikonov in terminoloških slovarjev. Platnice seveda niso nujne, medij je lahko tudi elektronski. Pravzaprav se je selitev obsežnih knjižnih izdaj na splet že začela dogajati.¹ Simbol tega procesa je verjetno kar ena od najbolj znanih enciklopedij na svetu, *Encyclopaedia Britannica*, ki jo – po 244 letih izhajanja v knjižni obliki – od leta 2012 posodablja samo še v spletni različici.²

Ustavimo se še pri najbolj znani spletni enciklopediji, ki jo lahko demokratično piše in ureja kdorkoli. *Wikipedija* je od svojega nastanka 2001 postala svetovni fenomen – angleška varianta te enciklopedije ima v času nastajanja tega prispevka že več kot 5 milijonov slovarskih sestavkov, slovenska pa skoraj 150.000. Na sliki 1 je logotip *Wikipedije*.

Slika 1: Logotip *Wikipedije* (vir: *Wikipedia*).

Wikipedija je izjemno priljubljena – v literaturi najdemo podatek, da gre za za šesto najbolj obiskano spletno stran na svetu in sedmo v Sloveniji³ –, vendar pa zlasti v akademskih krogih obstajajo pomisleki glede odprtih recenzijskih postopkov in odsotnosti natančnega uredniškega nadzora, pri

¹ Z večjo dostopnostjo spleta slovarje, ki jih je treba pred uporabo namestiti na računalnik (na primer slovarji na DVD-jih), vedno bolj nadomeščajo bolj priročni spletni slovarji.

² Najpomembnejša slovenska enciklopedija, *Enciklopedija Slovenije*, zaenkrat še ni dostopna v spletni obliki, predvidevamo pa, da se bo v spletno okolje sčasoma preselila tudi večina klasičnih enciklopedij in leksikonov.

³ Noč in Žumer, Celovitost člankov in citiranje v slovenski Wikipediji, 167–168.

slovenski *Wikipediji* pa je težava tudi v neuravnoteženi zastopanosti področij (prevladujejo naravoslovje, šport in zgodovina). Ker so članki pogosto prirejeni iz angleške *Wikipedie*, je velik primanjkljaj zlasti pri temah, ki so pomembne za slovenski prostor.⁴ Kljub pomislekom pa je število uporabnikov *Wikipedije* izjemno veliko, zato bo vsekakor zanimivo spremljati, kaj se bo z največjo spletno enciklopedijo dogajalo v prihodnosti.

Da pa se ne bi izbira skrčila zgolj na *Wikipedijo*, bomo poskušali ugotoviti, kako priti do znanja, ki se skriva v različnih priročnikih, in predvsem, kakšne informacije lahko pričakujemo v njih in kako so podatki v njih prikazani. Ko govorimo o znanju, ne moremo mimo terminologije. Termini so poimenovanja pojmov in skupaj tvorijo poimenovalni sistem stroke.⁵ Tudi v leksikonih in enciklopedijah se pojavlja veliko terminov z različnih strokovnih področij, ki pa so predstavljeni drugače kot v terminoloških slovarjih. Vsak od teh priročnikov ima svojega naslovnika in ob zavedanju, kaj kateri od njih ponuja, se lahko ti priročniki smiselno dopolnjujejo.

Največ terminov bomo gotovo našli v terminoloških slovarjih, terminoloških podatkovnih zbirkah itd. Poudariti je treba, da so terminološki slovarji v prvi vrsti namenjeni strokovnjakom in študentom področja, ki ga slovar obravnava, oz. študentom sorodnih področij. Seveda pa obstajajo tudi uporabniki, ki niso strokovnjaki za posamezno področje, pa bi se iz različnih razlogov radi poučili o posameznem (strokovnem) pojmu. Kadar uporabniku terminološka definicija ne zadošča, ker potrebuje več konkretnih informacij o posameznem pojmu ali pa kar o celotnem strokovnem področju, je smiselno, da uporabi enciklopedijo ali leksikon. Po drugi strani pa bo uporabnik po bolj splošni razlagi pojma v enciklopediji ali leksikonu morda potreboval še bolj natančno definicijo tega pojma ali pa ga bo zanimal kakšen ožje specializiran pojem, ki ga v enciklopediji ali leksikonu ni. Te podatke pa lahko najde v terminološkem slovarju.

Izhajamo torej iz tega, da so terminološki slovarji namenjeni predvsem strokovnjakom, enciklopedije in leksikoni pa predvsem splošnim uporabnikom.

1 Terminološki slovar

Terminološki slovarji imajo lahko različno zasnovu – glede na to, komu so namenjeni. V prispevku se bomo ukvarjali s terminološkimi slovarji, ki

⁴ Prav tam, 184–185.

⁵ S terminologijo se ukvarja terminološka veda, ki je usmerjena zlasti v izdelavo praktičnih terminoloških priročnikov, tj. terminoloških slovarjev, terminoloških podatkovnih zbirk itd.

so namenjeni strokovnjakom. Taki slovarji praviloma nastanejo s pojmovnim pristopom.⁶ Terminološki slovar temelji na pojmovnem sistemu stroke. Pojmi so med seboj povezani v pojmovni sistem stroke, termini – kot poimenovanja teh pojmov – pa analogno v poimenovalni sistem stroke. Terminologi so v terminološkem slovarju prikazani sistematično, velikokrat so nakazana tudi njihova medsebojna razmerja.

Ker so terminološki slovarji namenjeni opisu in poenotenju rabe terminologije na določenem strokovnem področju, pogosto normativno usmerjajo rabo. To je povezano s terminološkim dogovorom.⁷ Znanost presega meje nacionalnih jezikov, zato je za terminološke slovarje pogosto tudi navajanje tujejezičnih ustreznikov.

Oglejmo si primer slovarskega sestavka iz *Botaničnega terminološkega slovarja*:

cvét -a m organ. nerazvejeni kratki poganjek z razmnoževalno funkcijo, ki je zgrajen iz cvetnega peclja, cvetišča in cvetnih listov, značilen za semenke (Spermatophytina)
 ang.: flower n
 nem.: Blüte f
 lat.: flos m

Termin *cvet* je definiran kot 'nerazvejeni kratki poganjek z razmnoževalno funkcijo, ki je zgrajen iz cvetnega peclja, cvetišča in cvetnih listov, značilen za semenke (Spermatophytina)'. V oklepaju je mednarodno znanstveno ime za semenke – taksonomija je za botaniko zelo pomembna, zato so avtorji v slovar vključili tudi tovrstne podatke.⁸

Pred definicijo je naveden strokovni označevalnik – *organografija* (panoga morfologije, ki se ukvarja z opisovanjem videza in zgradbe organov), definiciji sledijo ustrezniki, ki so v tem slovarju angleški, nemški in latinski.

Ker *cvet* ni izoliran pojem, ima svoje mesto v pojmovnem sistemu botanike. Prvi sistem tvori z deli rastline, torej *cvet*, *steblo*, *korenina* itd., drugi sistem so različne vste cvetov (glede na različne značilnosti), npr. *ciklični cvet*,

⁶ Kratak opis metodologije izdelave tovrstnih terminoloških slovarjev najdemo npr. v Fajfar, Terminologija in njeno uslovarjanje; Košmrlj-Levačič, O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika strokovne in jezikovne ravnine; Košmrlj-Levačič, O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika terminografske ravnine; Fajfar in Žagar Karer, Pojmovni pristop k izdelavi terminološkega slovarja.

⁷ Žagar Karer, Terminologija med slovarjem in besedilom, 18–19.

⁸ Glede na značilnosti posameznih strok imajo lahko tudi terminološki slovarji posebnosti. Te so različne, v *Gledališkem terminološkem slovarju* najdemo celo nekaj medmetov (npr. *Bis!*, *Bravo!*), ki za terminologijo na splošno seveda niso običajna besedna vrsta.

aciklični cvet, hemiciklični cvet (ki se med seboj razlikujejo glede na način nameščenosti cvetnih delov na cvet).

V nadaljevanju si bomo ogledali termin, ki označuje vrsto *cveta* glede na razvitost cvetnega odevala (v naslednjih primerih bomo izpustili tujejezične ustreznike):

àhlamidêjski cvét -ega -a m organ. cvet kritosemenk /Angiospermae/, v katerem cvetno odevalo ni razvito, npr. pri vrbah (*Salix*), šaših (*Carex*) S: gimnántni cvét, gòli cvét PRIM.: díhlamidêjski cvét, mónohlamidêjski cvét

Ahlamidejski cvet je vrsta cveta, zato se definicija začne s 'cvet kritosemenk, v katerem ...' Definiciji sledita dve podrejeni sopomenki (*gimnantni cvet, goli cvet*, podčrtala MŽK), ki sta na drugem mestu v slovarju prikazani s puščico, ki usmerja na bolj priporočljiv termin:

gimnántni cvét -ega -a m organ. → àhlamidêjski cvét

gòli cvét -ega -a m organ. → àhlamidêjski cvét

Normativnost je, kot smo že omenili, ena od pomembnih značilnosti terminoloških slovarjev.⁹ To seveda ne pomeni, da so vsi terminološki slovarji po svoji naravi normativni, je pa urejanje pojmovnega sistema na bolj ali manj ekspliciten način gotovo ena od njihovih najbolj prepoznavnih lastnosti.

V terminoloških slovarjih so razmerja med termini lahko upoštevana le v okviru definicije ali pa so prikazana tudi s posebnimi oznakami. V *Botaničnem terminološkem slovarju*, iz katerega je naš primer, so priredni pojmi označeni z oznako PRIM. (primerjaj), kar pomeni, da sta znotraj pojmovnega sistema na isti ravni kot *ahlamidejski cvet* še *dihlamidejski cvet* in *monohlamidejski cvet*:

díhlamidêjski cvét -ega -a m organ. cvet kritosemenk /Angiospermae/, v katerem je razvito dvojno cvetno odevalo iz čaše in venca, npr. pri jablani (*Malus*) PRIM.: àhlamidêjski cvét, mónohlamidêjski cvét

mónohlamidêjski cvét -ega -a m organ. cvet kritosemenk /Angiospermae/, v katerem je razvito le enojno cvetno odevalo PRIM.: àhlamidêjski cvét, díhlamidêjski cvét

Razmerje med termini je lahko tudi podredno. V *Botaničnem terminološkem slovarju* so avtorji uporabili tudi oznako GL. (glej) za podredne

⁹ O tem glej tudi Žagar Karer, Ožja terminološka norma, in Jemec Tomazin, Terminologija v slovenskem pravopisu.

pojme – termin *venenje* ima recimo dve podpomenki: *prehodno venenje* in *trajno venenje*. Zato sta ta dva termina navedena za definicijo za oznako GL. (podčrtala MŽK):

venenje -a s fiziol., ekol. izgubljanje čvrstosti rastline ali njenih delov, zlasti mladih poganjkov, listov, ki nastane zaradi znižanja turgorskega tlaka v celicah ob naraščanju vodnega deficita GL.: prehódno venenje, trájno venenje

prehódno venenje -ega -a s fiziol., ekol. venenje zlasti senčnih rastlin ob občasni izpostavljenosti neposrednemu sončevemu sevanju, ko se zaradi povečane transpiracije pri nezadostni absorpciji vode turgorski tlak zniža na vrednost nič PRIM.: trajno venenje

trájno venenje -ega -a s fiziol., ekol. venenje rastline, ko je voda v tleh vezana s prevelikimi silami, zaradi česar je rastlina ne more več črpati, zato je vrednost turgorskega tlaka trajno enaka nič, rastlina pa začne odmirati PRIM.: prehódno venenje

Po drugi strani pa je med terminoma *prehodno venenje* in *trajno venenje* priredni odnos, zato je pri *prehodnem venenju* za oznako PRIM. (primerjaj) navedeno *trajno venenje* in obratno.

Kot smo že omenili, ni nujno, da so vsa razmerja med termini v terminološkem slovarju eksplicitno zapisana – in v večini terminoloških slovarjev niso –, je pa za izdelavo terminološkega slovarja zelo pomembna vsaj zavest o strukturiranem pojmovnem sistemu.

2 Leksikon

Pri leksikonih struktura v teoriji ni tako jasna kot pri terminoloških slovarjih. Ko govorimo o leksikonih, je treba poudariti, da ne gre za enotno zasnovane priročnike. Vsebinsko in organizirano posameznega dela namreč določa več meril, predvsem izvornost oz. prevedenost, uredniška politika in ciljna skupina uporabnikov. Poleg tega založniki obsežnejša dela – predvsem tista, namenjena otrokom – radi poimenujejo z imenom, ki vsebuje sestavino *leksikon* (ali *enciklopedija*), tudi kadar s tem tipom priročnika nimajo veliko skupnega.

Ena od opredelitev leksikona je, da je to splošni slovar s prvinami enciklopedije.¹⁰ Za leksikon je značilno tudi to, da vključuje veliko lastnih imen.

¹⁰ Suhadolnik, Dvoje novih leksikografskih del, str. 341.

Razlage so praviloma daljše kot v splošnih in terminoloških slovarjih, vključujejo tudi konkretne podatke, torej številke, letnice, kraje itd.

V leksikonih najdemo tudi veliko terminov. Ogledali si bomo nekaj primerov iz *Leksikona SOVA*, ki spada med najbolj znane in razširjene leksikone pri nas. Za začetek nas zanima termin *dereze*:

dereze TEHN Kov. priprava z ostrimi konicami za hojo po ledu in snegu

V tem leksikonu so torej *dereze* pojasnjene kot 'kovinska priprava z ostrimi konicami za hojo po ledu in snegu'. Oznaka TEHN (tehnika) tu morda ni najbolj povedna, sicer pa so področne oznake v leksikonih običajne in tudi smiselne – glede na to, da gre za pojme iz najrazličnejših področij.

Za primerjavo si oglejmo definicijo v *Planinskem terminološkem slovarju*:

deréza -e ž nav. mn. priprava iz kovinskega okvirja z navzdol in naprej obrnjenimi zobmi za hojo, plezanje po strmeh, trdem snegu in ledu, ki se pritrdi na čevlje

Definicija iz *Planinskega terminološkega slovarja* je torej bolj natančna, iztočnica je v ednini. Poleg tega pa ta slovar vsebuje še 11 različnih tipov *derez*, tukaj jih navajamo 5:

členasta deréza -e -e ž nav. mn. dereza z okvirom iz dveh delov, med seboj povezanih z bolj ali manj prožnim podaljševalnim mostičkom, za daljšo hojo po ledenikih, prečenje strmih snežnih pobočij, kombinirano plezanje

dvódelna deréza -e -e ž nav. mn. po dolžini razstavljiva členasta dereza (torej podvrsta členaste dereze), pri kateri se lahko vsak del posebej prilagodi obliki podplata

ênodélna deréza -e -e ž nav. mn. toga ali supertoga dereza za plezanje po strmeh, navpičnem ledu, krajšo hojo po ledu, snegu, skali

ênozóba deréza -e -e ž nav. mn. dereza, ki ima spredaj en zob, zlasti za plezanje v prosto visečem ledu, zelo občutljivem na udarce, obremenitve, in kombinirano plezanje

póltóga deréza -e -e [pôú-] ž nav. mn. dereza z nekoliko upogljivim okvirjem za plezanje po strmeh, navpičnem ledu, za hojo v ledu in snegu ter plezanje krajših skalnih odstavkov

Če se torej uporabnik želi natančneje seznaniti z *derezami* in ga pri tem zanima, kateri tipi *derez* obstajajo in kako se razlikujejo, je smiselno, da uporabi

terminološki slovar, če pa zadostuje osnovna opredelitev, lahko uporabi tudi leksikon (ali kateri drug priročnik, npr. splošni slovar, kot je SSKJ).

Naslednji primer iz *Leksikona SOVA* je *tableta*, ki ima oznako FARM (farmacija):

tableta FARM Stisnjena trdna farm. oblika, praviloma za peroralno uporabo (tj. skozi usta); njene → učinkovine se absorbirajo v želodcu ali črevesju

V tem primeru je razlaga nekoliko daljša, uporabljena je tudi za leksikone tipična informativna kazalka (puščica, ki usmerja na pojem, razložen na drugem mestu v istem leksikonu). Morda ni odveč opozorilo, da se v terminoloških slovarjih puščica praviloma uporablja kot normativno sredstvo, kar pomeni, da puščica v terminoloških slovarjih usmerja od manj ustreznega termina k bolj priporočljivemu terminu, pri čemer oba označujeta isti pojem, v leksikonih pa je puščica le informativne narave, torej obvešča bralca, da si lahko več o konkretnem pojmu prebere na drugem mestu v leksikonu.

Oglejmo si še termin *tableta* v *Farmacevskem terminološkem slovarju*:

tabléta -e ž farm. teh. trdna enoodmerna peroralna farmacevtska oblika, navadno okrogla, z ravno ali izbočeno površino, z razdelilno zarezo ali brez nje

Tudi v tem primeru vidimo, da je sam pojem natančneje opisan, še bolj podrobno pa je razdelan v okviru celotne pojmovne skupine *tableta*, ki vključuje kar 20 različnih vrst tablet. 5 primerov:

bukálna tabléta -e -e ž farm. teh. trdna enoodmerna farmacevtska oblika za aplikacijo na sluznico lica v ustni votlini za sistemski učinek S: bukaléta, líčnična tabléta

múkoadhezívna bukálna tabléta -e -e -e ž farm. teh. bukalna tableta s podaljšanim delovanjem z mukoadhezijo

ogródna tabléta -e -e ž farm. teh. tableta, sestavljena iz ogrodja, ki se navadno počasneje raztaplja ali razpada in omogoča prirejeno sproščanje vključene učinkovine S: mátrijs tabléta

podjezíčna tabléta -e -e ž farm. teh. oralna tableta za aplikacijo pod jezik za doseganje sistemskega učinka S: lingváléta, súblingváléta

šuméča tabléta -e -e ž farm. teh. neobložena tableta, ki ob stiku z vodo sprošča ogljikov dioksid in se pred uporabo raztopi ali dispergira v vodi S: šuménka

Ker razlage v leksikonih pogosto vsebujejo več informacij kot terminološke definicije, si oglejmo še primer nekoliko daljšega slovarskega sestavka v *Leksikonu SOVA*. Gre za termin *barje*:

barje GEOGR trajno močvirnat svet z nepopolno razkrojenimi rastl. ostanki, ki se spreminjajo v → šoto. Visoko (mahovno) b. je iz debelih plasti odmrlih rastlin, ki so v središču najdebelejše; na površini rastejo šotni mahovi in borovje, npr. na Pokljuki. Nizko (travno) b. ni višje od vodne gladine, poraslo je s travo, npr. v j. Nemčiji. Velika b. so v s. Nemčiji, na Švedskem, v Rusiji in s. Kanadi. (+ slika Ljubljanskega barja)

Barje je v *Leksikonu SOVA* označeno s področno oznako GEOGR (geografija), čeprav je to tudi termin katere druge stroke. Termin *barje* v *Geografskem terminološkem slovarju* (1. primer) in v *Botaničnem terminološkem slovarju* (2. primer):

bárje -a s hidgeogr., biogeogr. mokrotno zemljišče, na katerem iz odmrlih delov šotnih mahov in drugih vlagoljubnih rastlin zaradi počasnega razkroja nastaja šota

barje -a s l. biogeogr., fitocen. habitatni tip na zamočvirjenih območjih, ki ga sestavljajo značilne vrste, zlasti iz rodov šotni mah (*Sphagnum*), šaš (*Carex*), munec (*Eriophorum*), družine vresnic (*Ericaceae*) ter nekatere lesnate vrste

2. ekol. biotop z zamočvirjeno mineralno ali organsko podlago in značilnim rastlinstvom, kjer iz odmrlih rastlinskih delov pogosto nastaja šota

Izbor področne oznake torej ni vedno enoznačen. Pri tem je treba poudariti, da s tem, da je *barje* v slovarju, ki obravnava geografske termine, razloženo drugače kot v slovarju, ki obravnava botanične termine, ni nič narobe. Nasprotno, to je v terminologiji precej pogost pojav. Termini v terminološkem slovarju morajo biti opredeljeni z vidika tiste stroke, ki jo slovar uslovarja. Prepisovanje definicij iz drugih terminoloških slovarjev je zato neprimerno.

Vrnimo se k slovarskemu sestavku iz *Leksikona SOVA*. Znotraj razlage sta razložena še dva termina, *visoko barje* oz. *mahovno barje* in *nizko barje* oz. *travno barje*. Zanimivo je, da je v *Botaničnem terminološkem slovarju* termin *visoko barje*, *mahovnega barja* pa ni (so pa druge podrejene sopomenke: *deževnično barje*, *ombrogeno barje*, *sfagnetum*). Prav tako najdemo termin *nizko barje*, ne pa tudi *travnega barja*, podrejena sopomenka pa je *minerotrofno barje*. Tudi v *Geografskem terminološkem slovarju* najdemo *visoko barje*, ne pa tudi *mahovnega barja* (podrejeni sinonim je *izbočeno barje*), in *nizko barje*, ne pa tudi *travno barje* (podrejeni sinonim je *plosko barje*). Za razmerje med sopomenkami je torej bolje pogledati v terminološki slovar.

V slovarskem sestavku *barje* iz *Leksikona SOVA* so tudi lastna imena (Pokljuka, (južna) Nemčija, (severna) Nemčija, Švedska, Rusija, (severna) Kanada), ki so v leksikonih pogosta, v terminoloških slovarjih pa jih načeloma ni. V *Leksikonu SOVA* je zraven gesla še slika Ljubljanskega barja. Slike in risbe so lahko tudi del terminoloških slovarjev, vendar jih tam najdemo redkeje kot v leksikonih.

Leksikoni torej izpostavljajo vidike termina, ki so bolj zanimivi za splošnega uporabnika, pri tem pa so manj natančni z vidika sistematične opredelitve termina glede na druge termine. Prav tako niso zanesljiv vir za razmerja med sopomenkami. Povezanost z drugimi pojmi je nakazana z informativnimi kazalkami, ki bralca napotijo na mesto v leksikonu, kjer je konkretni pojem razložen. Če temu prištejemo še množico lastnoimenskih slovarskih sestavkov, je leksikon gotovo priročnik, ki vsebuje veliko znanja in podatkov.

3 Enciklopedija

Če gre pri leksikonu za slovar s prvinami enciklopedije, gre pri enciklopediji za popis realij, tj. ljudi, krajev, predmetov, pojmov – terminov itd.¹¹ Enciklopedije vključujejo veliko lastnih imen, razlage pa so še daljše kot v leksikonih. Razlage so organizirane zgodovinsko – to pomeni, da je pojem, kraj, oseba itd. najprej razložen oz. definiran, nato pa je njegova zgodovina natančno popisana od nastanka do danes oz. do njegovega konca.¹² Za enciklopedije je torej tipična dvodelnost razlage. Slovarski sestavki so pogosto opremljeni tudi s konkretnimi podatki, ki dopolnjujejo informacije v razlagah, npr. s slikovnim gradivom, tabelami, grafi. Slovarski sestavki so lahko avtorizirani, kar je posebnost enciklopedij – navajanje avtorjev posameznih slovarskih sestavkov ni značilno niti za leksikone niti za terminološke slovarje. Včasih je na koncu slovarskega sestavka tudi izbor uporabljene literature, tako je recimo v *Enciklopediji Slovenije*.

Enciklopedija Slovenije,¹³ ki je izšla v 16 zvezkih med letoma 1987 in 2002, ima nacionalno zasnovo, kar pomeni, da splošnih pojmov bodisi ne obravnava ali pa jih obravnava z vidikov, ki so pomembni za Slovenijo in Slovence. Za razliko od leksikonov (tudi *Leksikona SOVA*) je specializiranih

¹¹ Suhadolnik, Dvoje novih leksikografskih del, str. 341.

¹² Vidmar, Enciklopedija – leksikon, kaj je kaj, str. 436.

¹³ O prvem zvezku *Enciklopedije Slovenije* tudi v Jakopin, Jezik in stil Enciklopedije Slovenije; Suhadolnik, Vprašanje jezika v Enciklopediji Slovenije.

terminov v enciklopedijah (tudi v *Enciklopediji Slovenije*) zelo malo, tisti, ki se v enciklopedijo vendarle uvrstijo, pa imajo izčrpne razlage.

Zaradi obširnosti razlag v enciklopedijah navajamo le en primer obravnave termina v *Enciklopediji Slovenije*, in sicer je to termin *termoelektrarna*:

TERMoeLEKTRARNA, elektrarna, ki uporablja za primarni vir energije kurivo. T. so ob HE pomemben del elektroenergetskega sistema (→ Elektrarna). Na Slovenskem se je začelo pridobivanje električne energije z uporabo premoga 1883 v industrijski TE z močjo 5 kW v Mariboru. Prva slov. javna TE (za enosmerni tok) je bila zgrajena 1896 v Kočevju (prva javna TE na svetu 1882 v New Yorku). L. 1898 so dogradili TE v Ljubljani. Prva slov. TE za izmenični tok je začela obratovati 1897 na Fužinah (Ljubljana). V letih 1905–20 so batne parne stroje za pogon TE zamenjale parne turbine; prva taka TE je začela obratovati 1915 v Trbovljah. Do leta 1925 so se pri parnih TE v svetu uveljavile nove tehnične rešitve (visoki parametri pare, nove konstrukcije, boljši materiali za kotle in turbine, prašna premogovna kurjava, vmesno pregrevanje pare). L. 1938 je začel obratovati moderen agregat z močjo 12,5 MW v → Termoelektrarni Trbovlje; 1968 je TE Trbovlje 2 z močjo 125 MW dobila prvo enoto z vmesnim pregrevanjem pare. Po 2. sv. v. so se uveljavile elektrarne, pri katerih po en kotel in turbina sestavljata avtonomno enoto. V Sloveniji je bila prva takšna TE 1. blok v → Termoelektrarni Šoštanj (1956).

T. s plinskimi turbinami uporabljajo primarne bencine. Plinsko-parna tehnologija je bila uvedena 1974 v TE Trbovlje (2 plinski turbini), v → Elektrarni Brestanica zdaj delujejo 3 plinski turboagregati. Jedrsko energijo uporablja → Nuklearna elektrarna Krško (od 1982).

Do 1900 je bilo na Slovenskem zgrajenih 14 TE s skupno močjo ok. 1,4 MW, od teh 2 javni. V letih 1901–18 je bilo zgrajenih 62 TE: 46 industrijskih s skupno močjo ok. 18 MW in 16 javnih z ok. 1,4 MW. L 1925 je začel obratovati prvi del slov. prenosnega omrežja (80 kV), ki je povezal HE Falo s TE Trbovlje ter omogočil skupno napajanje mariborskega, celjskega in zasavskega območja; 1931 je bila v prenosno omrežje vključena TE Velenje z daljnovodom Velenje–Podlog–Črnuče (60 kV): 1938 sta bili omrežji združeni. Po 1918 je bila gradnja velikih TE ob premogovnikih (Trbovlje, Velenje, Šoštanj, Brestanica). Izjema je → Toplarna Ljubljana, ki je namenjena tudi oskrbovanju mesta s toplo vodo. Gradnja industrijskih TE se je zlasti osredotočala na energetske intenzivne panoge (tekstilstvo, papirništvo, železarstvo, steklastvo, rudarstvo). V teh dejavnostih, predvsem na Štajerskem, Gorenjskem in v Posavju, je bilo med vojnama zgrajenih 14 večjih industrijskih TE s skupno močjo ok. 10,6 MW. Veliko manjših je bilo opuščenih. L. 1995 je v Sloveniji obratovalo 24 industrijskih TE s skupno močjo 84 MW.

LIT.: Razvoj elektrifikacije Slovenije do leta 1945, ur. S. Fras, B. Valenčič, Lj. 1976; Razvoj elektroenergetike Slovenije 1945–1980, ur. B. Valenčič, Lj. 1982.

F. Po.

Za primerjavo dodajmo še slovarski sestavek iz terminološkega slovarja, in sicer iz *Slovenskega elektrotehniškega slovarja*:

termoelektrarna; toplotna elektrarna

Elektrarna, v kateri se električna energija proizvaja s pretvorbo toplotne energije.

Na primeru gesla *termoelektrarna* se lepo vidi dvodelnost razlage. Prva poved razlage v *Enciklopediji Slovenije* je (strokovno) manj natančna kot definicija v terminološkem slovarju. Sledi ji značilni enciklopedični zgodovinski pregled, seveda s poudarkom na slovenskih razmerah. Tako recimo izvemo, da smo pri nas dobili prvo javno *termoelektrarno* (v Kočevju) le 14 let za prvo javno *termoelektrarno* na svetu (v New Yorku).

V razlagi je nekaj besed in besednih zvez označenih s puščicami (kazalkami), ki bralca usmerjajo na iztočnice, kjer so ti pojmi (*elektrarna*) oz. konkretni pojavi (Termoelektrarna Trbovlje, Termoelektrarna Šoštanj, Elektrarna Brestanica, Nuklearna elektrarna Krško, Toplarna Ljubljana) podrobneje obravnavani. Gre za medbesedilno sklicevanje, ki je značilno za enciklopedije in, kot že omenjeno, tudi za leksikone. V razlagi je veliko konkretnih podatkov (npr. koliko termoelektrarn je bilo zgrajenih pri nas, kje so bile zgrajene, koliko jih je bilo leta 1995 itd.), na koncu enciklopedijskega članka pa je navedena tudi literatura, ki jo je avtor uporabil pri pisanju. Avtor je tudi podpisan z začetnicami. Enciklopedijski članek dopolnjujeta dva grafa, in sicer *Poraba goriv v termoelektrarnah v Sloveniji 1998* in *Deleži termoelektrarn v celotnem pridobivanju električne energije v Sloveniji 1946–97*.

Enciklopedija načeloma ne prikazuje razmerij med termini, prav tako terminov ne poskuša normirati. Za razliko od terminoloških slovarjev in leksikonov so razlage obsežnejše, veliko je konkretnih podatkov. Zato so enciklopedijski sestavki zelo informativni in koristni za bralca, ki bi o obravnavanem terminu rad izvedel več ali se je s to tematiko srečal prvič. Poleg tega enciklopedije vsebujejo veliko lastnih imen, ki so povezana s stroko, in tudi zato predstavljajo koristno dopolnilo terminološkemu slovarjem.

4 Zaključek

Če povzamemo glavne razlike med enciklopedijami, leksikoni in terminološkimi slovarji pri obravnavanju terminov, lahko ugotovimo, da je terminov na splošno najmanj v enciklopedijah, vendar imajo tam najdaljšo in najboljširnejšo razlago, kar je tudi sicer prepoznavna značilnost enciklopedij. V *Enciklopediji Slovenije* imajo slovarski sestavki pogosto navedeno celo literaturo, s katero

si je avtor slovarskega sestavka pomagal, vedno so tudi podpisani z avtorjevimi začetnicami. V nekaterih primerih gre že za pregledne (pol)strokovne sestavke na določeno temo.

Veliko več terminov najdemo v leksikonih, kjer so razlage sicer krajše kot v enciklopedijah, vendar gre za isti dvodelni tip razlage. Prvi del je podoben definiciji v terminološkem slovarju (čeprav je ponavadi manj natančen z vidika sistematične opredelitve termina), v drugem delu pa sledi daljši opis pojma ali konkretnega pojava z različnih vidikov, predvsem tistih, ki so zanimivi za splošnega uporabnika. V enciklopedijah in leksikonih so v razlagah navedeni konkretni informativni podatki, besedilo pa dopolnjujejo fotografije, skice, grafi in tabele s konkretnimi podatki, veliko je tudi lastnih imen. V terminoloških slovarjih takih podatkov praviloma ne najdemo, ker ti za uvrstitev pojma v pojmovni sistem niso potrebni. Za enciklopedije in leksikone je značilna uporaba informativnih kazalk, ki uporabnika napotijo na drugo mesto v priročniku, kjer je (s puščico označen) pojem ali konkretni pojav obravnavan kot samostojna iztočnica. Za razliko od terminoloških slovarjev enciklopedije in leksikoni terminov ne poskušajo normirati, prav tako ne prikazujejo razmerij med njimi. Področni označevalniki so pogosti v leksikonih in terminoloških slovarjih, ki urejajo terminologijo področij, ki se delijo še na podpodročja.

Če se vrnemo k izhodiščni predpostavki, da je terminološki slovar namenjen strokovnjakom, leksikon in enciklopedija pa predvsem nestrokovnjakom oz. najširšemu naslovniku, ugotovimo, da se to potrjuje tudi z vidika obravnave terminov v teh priročnikih. Strokovnjak bo največ informacij o pojmovnem sistemu in priporočenih terminih dobil v terminološkem slovarju, pri čemer se predvideva, da je za uporabo terminološkega slovarja potrebno strokovno predznanje. Če strokovnjak v zvezi z obravnavanim terminom potrebuje konkretne podatke oz. ga zanimajo lastnoimenske iztočnice, bo te podatke lahko dobil v leksikonu ali enciklopediji. Po drugi strani pa je zelo verjetno, da bolj specializiranih terminov v leksikonih in enciklopedijah ne bo našel. Za nestrokovnjaka je po drugi strani bolj informativna daljša razlaga s konkretnimi podatki, ki jo bo našel v leksikonu ali enciklopediji. Je pa mogoče, da ta razlaga strokovno ne bo tako natančna oz. da ne bo našel bolj specializiranih terminov. Zato bo morda vseeno uporabil tudi terminološki slovar.

Ob zavedanju, kakšne informacije prinašajo različni tipi priročnikov, se ti lahko med seboj smiselno dopolnjujejo. Tako lahko uporabnik iz zakladnic znanja dobi tiste informacije, ki jih v določenem trenutku potrebuje. V času, ko se znanje vse bolj seli na splet, kjer je dostopna množica najrazličnejših informacij, je ključna kritična presoja virov, tako tipa vira kot tudi njegove strokovne verodostojnosti. Le tako bo iz množice informacij mogoče izluščiti tiste, ki so relevantne.

LITERATURA

- Fajfar, Tanja: Terminologija in njeno uslovarjanje. *Slavistika v regijah – Nova Gorica* (ur. Boža Krakar-Vogel). Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2013, str. 97–103.
- Fajfar, Tanja in Žagar Karer, Mojca: Pojemovni pristop k izdelavi terminološkega slovarja. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis: Obdobja 34* (ur. Mojca Smolej). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015, str. 209–216.
- Jakopin, Franc: Jezik in stil Enciklopedije Slovenije. *Slovenski jezik v znanosti 2: Zbornik prispevkov* (ur. Ada Vidovič-Muha in Nace Šumi). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1989, str. 227–232.
- Jemec Tomazin, Mateja: Terminologija v slovenskem pravopisu. *Pravopisna stikanja: Razprave o pravopisnih vprašanjih* (ur. Nataša Jakop in Helena Dobrovoljc). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012, str. 213–220.
- Košmrlj-Levačič, Borislava: O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika strokovne in jezikovne ravnine. *Jezikoslovni zapiski*, letnik 11/2, 2005, str. 63–76.
- Košmrlj-Levačič, Borislava: O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika terminografske ravnine. *Jezikoslovni zapiski*, letnik 12/1, 2006, str. 71–87.
- Noč, Manca in Maja Žumer: Celovitost člankov in citiranje v slovenski Wikipediji. *Knjižnica*, letnik 56/4, 2012, str. 167–186.
- Vidmar, Živa: Enciklopedija – leksikon, kaj je kaj. *Jezik tako ali drugače* (ur. Inka Štrukelj). Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, Inštitut za družbene vede, 1993, str. 433–439.
- Suhadolnik, Stane: Dvoje novih leksikografskih del. *Slavistična revija*, letnik 22/3, 1974, str. 340–352.
- Suhadolnik, Stane: Vprašanje jezika v Enciklopediji Slovenije. *Slovenski jezik v znanosti 2: Zbornik prispevkov* (ur. Ada Vidovič-Muha in Nace Šumi). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1989, str. 233–239.
- Žagar Karer, Mojca: Ožja terminološka norma in odstopi od pravopisne norme v terminologiji. *Pravopisna razhajanja* (ur. Helena Dobrovoljc in Tina Lengar Verovnik). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015, str. 221–229.
- Žagar Karer, Mojca: *Terminologija med slovarjem in besedilom: Analiza elektrotehniške terminologije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

SLOVARSKI VIRI

- Botanični terminološki slovar* (ur. Franc Batič in Borislava Košmrlj-Levačič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011. Dostopno tudi na <<http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/botanicni>>, dostop 25. 5. 2015.
- Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987–2002.
- Gledališki terminološki slovar* (ur. Marjeta Humar idr.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007. Dostopno tudi na <<http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/gledaliski>>, dostop 25. 5. 2015.
- Farmacevtski terminološki slovar* (ur. Marjeta Humar, Jelka Šmid – Korbar in Aleš Obreza). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011. Dostopno tudi na <<http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/farmacevtski>>, dostop 25. 5. 2015.
- Leksikon SOVA*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2006 (1973).

Planinski terminološki slovar (Albin Mlač idr.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2002. Dostopno tudi na <<http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/planinski>>, dostop 25. 5. 2015.

Slovenski elektrotehniški slovar. Ljubljana: Elektrotehniška zveza Slovenije, 1957–1970; Ljubljana: Sloko–Cigré, 1995–2001.

Treasuries of Knowledge: Terminological Dictionaries, Lexicons and Encyclopaedias

Summary

Nowadays, access to knowledge is greater than it was at any time in history. However, organizing, editing and presenting this knowledge in such a manner that it can actually be useful is as challenging as ever. Besides the quantity of information, the credibility and the form in which they are presented are even more important. Various specialized manuals are designed for different users. The paper deals with specialized manuals of the dictionary type: terminological dictionaries, lexicons and encyclopaedias. The goal of the present paper was to point out the differences in the way terms are treated in terminological dictionaries, lexicons and encyclopaedias. Given that terminological dictionaries are intended primarily for experts, whereas lexicons and encyclopaedias mainly for non-experts, it is not surprising that terminological dictionaries describe a concept system of a particular domain, suggest the most appropriate term and often include foreign-language equivalents. On the other hand, lexicons and encyclopaedias tend to provide as much information as possible, including proper names, particular data, pictures, graphical representations, etc. Lexicons contain significantly more terms than encyclopaedias, however, explanations in encyclopaedias are generally more extensive. Typically, explanations in lexicons and encyclopaedias consist of two parts – the first part is similar to a definition in a terminology dictionary (though usually less accurate with regard to the systematic definition of a particular term), while the second part consists of a longer description of a concept from various points of view, especially the ones that are interesting for the general user.

Slovensko narečno slovaropisje

Razvoj, stanje in prihodnost

ANJA BENKO*

IZVLEČEK

V prispevku prikazujemo in opisujemo razvoj in stanje slovenskega narečnega slovaropisja ter navajamo spisek slovenskih natisnjenih narečnih slovarjev s kratko analizo. Zaradi različnih vzrokov popisu, zbiranju in raziskavam narečnega besedišča do danes ni bilo posvečene dovolj sistematične oziroma slovarske predstavitve, kar se kaže tudi v tem, da imamo Slovenci kljub močni in raznoliki narečni členjenosti jezika malo narečnih slovarjev (63). Z že uveljavljeno rešitvijo – z izdelavo strokovnega narečnega slovarja za koroško podjunsko narečje – nakazujemo možnost, kako bi lahko hitreje in znanstveno najučinkoviteje izboljšali stanje na področju slovenskega narečnega slovaropisja.

KLJUČNE BESEDE

slovensko narečjeslovje, slovensko narečno slovaropisje, narečni slovar, strokovni narečni slovar, koroško podjunsko narečje

ABSTRACT

The paper presents the evolution and current state of Slovene dialectal lexicography and provides an exhaustive list of printed dialectal dictionaries, each accompanied by a brief analysis. Up until now, recording, collecting and researching of dialect lexis have not been subject to a sufficiently systematic dictionary representation due to a variety of reasons. This might be observed also in the fact that in spite of a rich dialectal diversity of the Slovene language only a few dialectal dictionaries (63) have so far been published in Slovenia. The already established solution, i.e. compiling a technical dialectal dictionary for the Carinthian Podjuna dialect, presents a platform for a faster and scientifically most efficient way of improving the current state in the field of Slovene dialectal lexicography.

KEY WORDS

Slovene dialectology, Slovene dialectal lexicography, dialectal dictionary, technical dialectal dictionary, Carinthian Podjuna dialect

* Dr. Anja Benko, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, e-pošta: anja.benko@gmail.com

1 Uvod

Narečjeslovje ali dialektologija kot samostojna jezikoslovna veda že od druge polovice 19. stoletja dalje znanstveno raziskuje narečja in nenormirane lokalne/krajevne različice jezika na določenem območju, kjer se govori izbrana različica. V preteklosti je bila usmerjena v raziskovanje glasoslovne ravnine, danes raziskuje še izrazne, besedotvorne in oblikoslovne lastnosti, narečno terminologijo in skladnjo.

Narečja uvrščamo med neknjižne socialne zvrsti jezika. So stabilna strukturna jezikovna celota in zaključen jezikovni sestav, ki za sporazumevanje na zemljepisno zamejenem območju zadošča govorcem istega narečja. Z njimi lahko uresničujejo vse sporazumevalne potrebe na določenem zemljepisnem prostoru in izražajo pojmovni svet posameznika. Njihova temeljna značilnost je govorjena oblika – sporazumevanje in sporočanje se uresničuje prek prostogovorjenega jezika, v katerem prevladuje dvogovor. Vsako narečje ima od drugih narečij razlikovalne značilnosti na vseh jezikovnih ravninah.

Slovenski jezik uvrščamo med južnoslovanske in med narečno najbolj (zapleteno) razčlenjene evropske jezike. To dejstvo je rezultat tisočletnega zgodovinskega razvoja, ki so ga usmerjali in določali znotraj- ter zunajjezikovni dejavniki. 2 063 558¹ Slovencev na etničnem prostoru 24.600 kvadratnih kilometrov govori danes več kot 50 narečij s podnarečji, ki jih na podlagi skupnih značilnosti združujemo v sedem narečnih skupin: panonsko, štajersko, koroško, gorenjsko, rovtarsko, primorsko in dolensko.

Narečno slovaropisje na podlagi dostopnih definicij² opredeljujemo kot prakso sestavljanja slovarjev s področja narečjeslovja. Pri tem narečni leksikograf pri svojem delu v večji ali manjši meri uporablja ter nadgrajuje spoznanja narečjeslovja (nekega, izbranega) jezika. Rezultate prikazuje in opisuje v narečnih atlasih, na narečnih zemljevidih in v narečnih slovarjih. To so tudi temeljni rezultati narečjeslovja.

V literaturi ne obstaja standardna klasifikacija za razvrščanje slovarjev. Na podlagi skupnih značilnosti in različnih kriterijev jih združujemo v različne skupine. Ena od njih so narečni slovarji. Kühn³ meni, da si lahko zamislimo toliko tipov slovarjev, kolikor je interesov in informacijskih potreb, ki jih posamezni člani jezikovne skupnosti lahko predložijo znanosti, zato je na tej točki pomembno, da opredelimo in zamejimo termin *narečni slovar*.

¹ Podatek *Statističnega urada Republike Slovenije*, spletni vir.

² Kühn, Typen lexikographischer Ergebnisdarstellung, str. 703; Weiss, *Teorija in praksa*, str. 9; Hartmann in James, *Dictionary of Lexicography*, str. 39.

³ Kühn, *Deutsche Wörterbücher*, str. 3–4.

Na podlagi opredelitev leksikografov⁴ narečni slovar definiramo kot sistematično urejeno zbirko leksikalno-relevantnih podatkov o enotah določenega jezika oziroma kot slovar, v katerem se prikazuje, opisuje, kodificira vsaj eno ali več narečij/govorov (nekega, izbranega) jezika. Narečnega leksikografa zanimajo namen, sestava, izdelava, uporaba in vrednotenje narečnih slovarjev, katerih funkcija kot priročnikov je v dokumentaciji in informiranju ter v normiranju. Obojemu lahko dodamo še sprejem narečnih besedil in tvorjenje novih.

V prispevku se osredotočamo na prikaz razvoja slovenskega narečnega slovaropisja in prikazujemo današnje stanje na tem področju, nato nakazujemo že uveljavljeno in uresničeno rešitev – izdelavo strokovnega narečnega (slikovnega) slovarja za koroško podjunsko narečje.

2 Razvoj in stanje slovenskega narečnega slovaropisja

2.1 Razvoj slovenskega narečnega slovaropisja

Raziskave in rezultati slovenskega narečnega slovaropisja še danes zaostajajo za sorodnimi slovanskimi jeziki, čeprav (ali morda ravno zaradi tega) je slovenščina med njimi narečno najbolj razčlenjena, in posledica tega je malo število narečnih slovarjev. Razlogi za to so: slovensko narečjeslovje se je kot posebna jezikoslovna veda začelo razvijati pozno – v drugi polovici 19. stoletja; vprašalnice za popis narečne leksike po področjih so bile zastavljene preširoko in niso izhajale iz sodobnega stanja; imeli smo premalo narečjeslovcev in drugih usposobljenih strokovnjakov ter premalo finančnih sredstev za realizacijo zastavljenih ciljev; kmečko prebivalstvo, temeljni nosilec narečij, se je začelo starati in posledično upadati; pomanjkljiva je bila organizacija in povezovanje znotraj stroke.

Narečno slovaropisje delimo na dve večji enoti: (1) zbirke narečnih besed, ki niso izšle v samostojni knjigi (pač pa kot dodatki v knjigah, zbornikih ipd.; teh je precej in jih je nemogoče prešteti); (2) knjižne izdaje slovarjev. V prispevku se osredotočamo zgolj na samostojne narečne slovarje in na tiste, ki predstavljajo del monografij.⁵

⁴ Landau, *Dictionaries*, str. 22; Zgusta, *Manual Lexicography*, str. 195–196; Svensén, *Practical Lexicography*, str. 17–37; Hartmann in James, *Dictionary of Lexicography*, str. 38–39; Wiegand, *Dialekt und Standardsprache*, str. 642–662; Swanepoel, *Dictionary typologies*, str. 59; Weiss, *Teorija in praksa*, str. 9–10; Kenda-Jež in Weiss, *Posebnosti (slovenskega) narečnega slovaropisja*, str. 28–32; Kenda-Jež, *Cerkljansko narečje*, str. XLIX.

⁵ Pri tem so izvzete številne narečjeslovne razprave s popisanim narečnim besedjem, narečni atlasi in množica diplomskih ter magistrskih del, ki so nastale v centrih, kjer se raziskujejo slovenska narečja.

Prvi objavljeni znanstveni slovar slovenskega narečja – *Glosarij cerkljanskega narečja* – smo Slovenci dobili leta 1885. Napisal ga je poljski jezikoslovec in slavist J. N. Baudouin de Courtenay. V njem je opredelil področje cerkljanskega narečja in sestavil okoli 1200 abecedno razvrščenih gesel. Pri zbiranju narečne leksike so mu pomagali domačini s pripovedovanjem pravljic, anekdot, ugank, pregovorov, pesmi in fraz.⁶

Devetinsedemdeset let kasneje (1964) je izšel prvi natisnjeni slovenski narečni slovar Ivana Tomincea *Črnovrški dialekt s podnaslovom Kratka monografija in slovar*. Avtor se je že v dijaških letih zanimal za glasoslovje svojega domačega narečja, pozneje je to razširil še na oblikoslovje in besedišče. Delo je pisal več desetletij, pri tem se je tesno naslanjal na Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar*. Slovar je enojezičen, diferencialen, prikazuje narečno leksiko črnovrškega narečja (rovtarska narečna skupina), ima abecedno makrostrukturo in je obsežen (okoli 14.130 gesel z veliko ponazarjalnega gradiva). Gre za napredek v slovenski dialektologiji, saj smo imeli pred njim le rokopiesne zbirke, poleg tega ima uvod, navaja in razlaga transkripcijske znake, uporabljene v zapisu, priložen je tudi tradicionalen ter izčrpen opis glasoslovja, oblikoslovja in (malo) besedotvorja.

Po Tomincu je bila nato štiriintrideset let raziskovalna praznina. 1998. leta smo dobili prvi slovenski model za izdelavo znanstvenega sinhronega enonarečnega razlagalnega slovarja oziroma prvi slovenski območni konfrontativni (sopostavni) narečni slovar, ki ga je izdelal Peter Weiss v svoji doktorski disertaciji in je izšel v knjižni izdaji z naslovom *Slovar govorov Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: Poskusni zvezek (A–H)*.⁷ V 3964 geslih in podgeslih ima sistematično urejene podatke za občno besedje, ki je bilo zbrano v štirinajstih vaseh spodnje Zadrebke doline, kjer se govori zgornjesavinjsko narečje (štajerska narečna skupina).

Štiri leta po Weissu (2002) je Karmen Kenda-Jež (doktorska disertacija) naredila prvi slovenski model za izdelavo narečne zbirke na podlagi besedilnega gradiva, enajst let za njo pa smo dobili še prvi model za izdelavo strokovnih narečnih (slikovnih) slovarjev Anje Benko (doktorska disertacija)⁸ in prvi slovenski dialektološki korpus *GOKO (Govorni korpus Koprive na Krasu)* Klare Šumenjak (doktorska disertacija).⁹ Nobeden izmed v tem odstavku omenjenih modelov še ni bil objavljen v knjižni izdaji.

⁶ Uporabniki do tega slovarja še danes ne moremo prosto dostopati.

⁷ Slovar je v PDF-obliki dostopen na medmrežju.

⁸ Doktorski disertaciji Karmen Kenda-Jež in Anje Benko sta dostopni na medmrežju.

⁹ Doktorska disertacija Klare Šumenjak je dostopna na medmrežju. Rezultat njenega raziskovalnega dela je *Govorni korpus Koprive – GOKO* (objavljen na medmrežju). Gre za

2.2 Stanje slovenskega narečnega slovaropisja od začetkov do konca leta 2014

Slovenski narečni slovarji sicer izhajajo, a zelo počasi in znotraj stroke nepovezano. Podatki, pridobljeni do konca decembra 2014,¹⁰ izkazujejo, da imamo Slovenci izdanih 63 narečnih slovarjev, od tega jih je:

- 50 izšlo v knjižni obliki (od tega 2 strokovna)¹¹ in
- 13 je prosto dostopnih na medmrežju.¹²

2.2.1 Pregled natisnjenih slovenskih narečnih slovarjev¹³

Tabela 1: Pregled natisnjenih slovenskih narečnih slovarjev od 1885 do 2014.

Avtor	Naslov	Podnaslov	Kraj in leto(a) izide(a)	Okvirno št. gesel
Jan Nicislav Baudouin de Courtenay	<i>Glosarij cerkljanskega narečja</i>	✗	1885	1200
Ivan Tominec	<i>Črnovrški dialekt</i>	<i>Kratka monografija in slovar</i>	Ljubljana, 1964	14130

diferencialni narečni slovar, vezan neposredno na korpus zbranih besedil, posnetih v Koprivi na Krasu (kraški govor na meji z notranjskim narečjem).

- ¹⁰ Podajamo pregled tistih slovenskih narečnih slovarjev, ki obravnavajo slovenska narečja ali govore, do katerih nam je bil omogočen fizični dostop, smo jih našli na COBISS-u ali so nam za njihov izid povedali drugi slovenski dialektologi. Pri tem izpuščamo vsa diplomska, magistrska in doktorska dela, ki pa so kljub temu dragocen vir za (nadaljnje) raziskovanje narečne leksike.
- ¹¹ (1) Kenda-Jež, *Shranli smo jih v bančah*, in (2) Koletnik, *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje*. Prvi slovar sistematično prikazuje tematsko narečno leksiko kulturnega oblačilnega večjezičnega izrazja z območja Kanalske doline, drugi pa prinaša izbrano lončarsko in kmetijsko izrazje v obliki strokovnega slikovnega abecednega narečnega slovarja za prekmursko narečje. Slovarja sta že bila predstavljena (Benko, Mihaela Koletnik, str. 89–91; Benko, Slovenska (strokovna) narečna leksikografija).
- ¹² Naslovi prosto dostopnih spletnih narečnih slovarjev (avtorji in spletni naslovi so navedeni v literaturi): (1) *Slovar kašarskega narečja*; (2) *Prleški slovar – KOG*; (3) *Lovrenški slovar*; (4) *Slovar idrijskih besed*; (5) *Slovarbesed.com*; (6) *Koropedija*; (7) *Prleščina za fsakši den*; (8) *Ana mičkена zbirka crklajnskih besit*; (9) *Mali bisidnik za tō jošt rozajanskē pisanjē*; (10) *Poljanski slovar*; (11) *Prekmursko-slovenski slovar*; (12) *Govorni korpus Koprive – GOKO*; (13) *Narečna bera*. (O tej smeri narečne leksikografije bi bila potrebna temeljitejša raziskava. Pomembno je dejstvo, da pripomorejo k registriranju in ohranjanju narečne leksike /v takšni ali drugačni obliki/).
- ¹³ Razvrščeni so naraščajoče, glede na letnico izida. Šteti so tudi ponatise, saj se izdaje med seboj razlikujejo. (Seznam je narejen po avtorici znanih in dostopnih podatkih. Pri tem ni izključeno, da kakšni narečni slovarji niso izpuščeni, saj je do informacij o njihovem izdajanju skoraj nemogoče priti.)

Avtor	Naslov	Podnaslov	Kraj in leto(a) izide(a)	Okvirno št. gesel
Stanislaus Hafner, Erich Prunč, Ludvik Karničar, Andrejka Žejn	<i>Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten</i> (v prevodu: <i>Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem</i>)	✘	Dunaj, 1982–2012 (7 zvezkov; 1982: <i>A–bis B–</i> ; 1987: <i>C–dn</i> ; 1992: <i>Do–F</i> ; 1994: <i>G–H</i> ; 2007: <i>I–Ka</i> ; 2009: <i>Kd–kv</i> ; 2012: <i>L–mi</i>)	Slovar še izhaja; trenutno je, žal, v fazi mirovanja.
Franc in Vilko Novak	<i>Slovar beltinskega prekmurskega govora</i>	✘	Murska Sobota, 1985, 1996, 2009	7200
Ludvik Karničar	<i>Der Obir-Dialekt in Kärnten</i>	<i>Die Mundart von Ebriach/Obirsko im Vergleich mit den Nachbarmundarten von Zell/Sele und Trögern/ Korte (Phonologie, Morphologie, Mikrotoponymie, Vulgonamen, Lexik, Texte)</i>	Dunaj, 1986	6000
Han Steenwijk	<i>The Slovene dialect of Resia</i>	<i>San Giorgio</i>	Amsterdam, 1992	3300
Edvard Erzetič	<i>Slovarček narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevik v Brdih</i>	✘	Kranj, 1992; Škofja Loka, 2007	2200
Dušan Jakomin	<i>Narečni slovar Sv. Antona pri Kopru</i>	✘	Trst, 1995	3150
Stanko Košir	<i>B's'dnjak rutaršê 'n šrenšêčê šprašê</i>	<i>Slovar rutarške in srenške govorce</i>	Gozd Martuljek, 1997; Žirovnica, 2013 (dopolnjena izdaja)	7750

Avtor	Naslov	Podnaslov	Kraj in leto(a) izide(a)	Okvirno št. gesel
Peter Weiss	<i>Slovar govorov Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami</i>	<i>Poskusni zvezek (A–H)</i>	Ljubljana, 1998	3964
Dušan Škrlep	<i>Slovar poljanskega narečja</i>	✗	Gorenja vas, 1999 in 2010	2800 (1999) in 3000 (2010)
Simona Rigoni, Stefanie Salvino	<i>Vocabolario italiano- natisiano</i>	✗	San Leonardo, 1999	3400
Stanko Košir	<i>Sma táče pa n'č dr'gáče</i>	<i>Smo kakršni smo</i>	Gozd Martuljek, 2002	? (nedostopen)
Sergio Chinese Hugjōu	<i>Rošajanskē – Laškē bysidnjāk</i>	<i>Repertorio lessicale italiano-resiano</i>	Udine, 2003	6500
Alessandro Oman	<i>Pa našam</i>	<i>Primo libro di lettura per i bambini</i>	Udine, 2004	380
Han Steenwijk	<i>Piccolo dizionario ortografico Resiano</i>	<i>Mali bisidnik za tō jošt rozajanskē pisanjē</i>	Padova, 2005	2600
Francek Mukič	<i>Porabsko- knjižnoslovensko- madžarski slovar</i>	✗	Szombathely, 2005	(ni podatka)
Stanko Košir	<i>B's'dnjak rutarščē 'n srenščē šprašē</i>	<i>Slovar rutarške in srenške govorice, II. del</i>	Gozd Martuljek, 2006	1380
Marko Razpet	<i>Kako se reče po cerkljansko</i>	✗	Cerkno, 2006	4000
Dino Del Medico	<i>Naše besiede</i>	<i>Vokabolareh po našin – italiano, Vocabolario italiano – po našin</i>	Udine, 2006	20000 (vsak del 10000)
Barbara Ivančič Kutin	<i>Slovar bovškega govora</i>	✗	Ljubljana, 2007	2923
Karmen Kenda-Jež	<i>Shranli smo jih v bančah</i>	<i>Slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini. Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale</i>	Ljubljana, 2007	568

Avtor	Naslov	Podnaslov	Kraj in leto(a) izide(a)	Okvirno št. gesel
Darja Šinkovec, Milena Jaklič	<i>Narečni slovar Brusniške doline</i>	<i>Narečni govor Brusnic, Gabrja, Rateža, Suhadola in okoliških vasi</i>	Brusnice, 2008	1220
Mihaela Koletnik	<i>Panonsko lončarsko in kmetijsko izraze ter druge dialektološke razprave</i>	✗	Maribor, 2008	944
Olga Antič – Ostrčeva	<i>Honga, hon, hrmoka</i>	<i>Slovar prleške govornice</i>	Križevci pri Ljutomeru, 2009	2000
Marija Bajzek Lukač	<i>Slovar Gornjega Senika A–L</i>	✗	Maribor, 2009	3260
Liliana Spinozzi Monai	<i>Il Glossario del dialetto del Torre di Jan Baudouin de Courtenay</i>	✗	Udine, San Pietroburgo in Ljubljana, 2009	7405
Ciril Paluc	<i>Cerkvenjaški besedjak</i>	»Antujoški besednjak«	Maribor, 2010	9000
Helena Čujec Stres	<i>Slovar zatolminskega govora I od A – O</i>	✗	Zatolmin, 2010	4500
Janez Petkovšek	<i>Dober dan, besede – starke!</i>	✗	Rovte, 2010	1300
Bernard Rajh	<i>Gúčati po antujoško</i>	<i>Gradivo za narečni slovar severozahodnoprleškega govora</i>	Maribor, 2010	15000
Alessandro Oman	<i>Naša špraha</i>	<i>Ziljsko narečje iz Ukev, Dizionario zegliano di Ugovizza</i>	Ukve, 2011	7500
Ciril Vnuk	<i>Slovar severovzhodnega ormoškega govora s kratkim opisom</i>	✗	Ormož, 2012	3200
Davorin Korenjak	<i>Baldorja: zapis in slovar zahodnobriškega govora</i>	✗	Dobrovo v Brdih, 2012	? (nedostopen)

Avtor	Naslov	Podnaslov	Kraj in leto(a) izide(a)	Okvirno št. gesel
Nino Specogna	<i>Besednjak nediško-taljsansko</i>	✗	Cormons, 2012	(ni podatka)
David Ahačič in Boris Kuburič (uredila)	<i>Tržiški slovar</i>	<i>Slovarček starih tržiških pogovornih besed</i>	Tržič, 2012	(ni podatka)
Jože Gregorič	<i>Kostelski slovar</i>	✗	Ljubljana, 2014	12615
Janez Kramarič	<i>Slovar črnomaljskega narečnega govora</i>	✗	Črnomelj, 2014	15200
Helena Čujec Stres	<i>Slovar zatolminskega govora 2 od P – Ž</i>	✗	Zatolmin, 2014	Ok. 7000

2.2.2 Analiza natisnjenih slovenskih narečnih slovarjev

Vsak (narečni) leksikograf mora biti leksikografsko in družbeno odgovoren, da je načrtovani (narečni) slovar kakovosten po organiziranosti in po predstavitvi slovarskih podatkov. Predhodno mora sprejeti makro- in mikrostrukturne odločitve. Te se na področju rezultatov slovenskega narečnega slovaropisja med posameznimi narečnimi slovarji zelo razlikujejo, zato v nadaljevanju navajamo analizo natisnjenih slovenskih narečnih slovarjev, ki smo jih pregledali in primerjali ter so upoštevani v tabeli 1.

Izdanih imamo 50 narečnih slovarjev v knjižni obliki. Le do petih (Weiss /1998/, Škrlep /1999, 2010/, Steenwijk /2005/, Razpet /2006/, Spinozzi Monai /2009/) lahko brezplačno dostopamo tudi preko medmrežja.¹⁴

Vse izdaje narečnih slovarjev slovensko jezikovno ozemlje pokrivajo točkovno in so regionalno in/ali govorno omejene/zamejene. Izbori narečne leksike, ki so vključeni vanje, niso poenoteni in narejeni po enotni vprašalnici, zato ne nudijo medsebojne in mednarečne primerljivosti.

Med narečnimi slovarji je več poljudnih kot znanstvenih. To pomeni, da jih v večji meri izdelujejo nedialektologi/nejezikoslovci kot dialektologi/jezikoslovci. Zaradi tega imajo po navadi preprostejšo makro- in mikrostrukturno zgradbo ter vsebujejo manjše število gesel.

Naslovi narečnih slovarjev so zelo raznovrstni, različno natančni,¹⁵

¹⁴ Spletni naslovi so navedeni v literaturi.

¹⁵ *Naše besiede* (nenatančen naslov) : *Slovar bovškega govora* (natančen naslov).

znanstveni,¹⁶ humorni,¹⁷ nejasni pri poimenovanju narečja¹⁸ in s pravopisnimi napakami.¹⁹ Pri njihovem izboru ni predpisa, čeprav bi si uporabniki pred uporabo želeli iz naslova ali vsaj podnaslova izvedeti, katero narečje/govor je v njem obravnavano.

Opisovalni jezik v narečnih slovarjih je največkrat zapisan s sredstvi istega jezikovnega diasistema, kot mu pripada narečje, vendar drugega podsistema, tj. knjižnega jezika. Nekaj jih je zapisanih v drugih jezikih: nemškem,²⁰ italijanskem²¹ in angleškem.²²

Uvod vsebuje večina narečnih slovarjev (nimata ga Škrlep /1999, 2000/ in Rajh 2010), a se vsebinsko zelo razlikujejo (od poljudnih do zelo natančnih in razčlenjenih znanstvenih). V manj kot polovici²³ v njem ni podanega opisa obravnavanega narečja, čeprav bi bilo to za uporabnike dobrodošlo.

Makrostruktura²⁴ je v vseh narečnih slovarjih, razen v Koširjevih /1997, 2006/,²⁵ urejena po abecedi. Znotraj nje lahko prihaja do odstopanj glede razvrščanja posameznih črk (npr. *u* in *ü*).²⁶

¹⁶ *Slovar govorov Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami.*

¹⁷ *B's' dnjak rutraščë 'n srenščë šprāšë/Slovar rutarške in srenške govornice.*

¹⁸ *Vokabolareh po našin – italiano; Gúcati po antùjoško.*

¹⁹ *Slovar zatolmingskega govora 1 od A – O in Slovar zatolmingskega govora 2 od P – Ž → neupoštevanje pravopisnega pravila slovenskega knjižnega jezika § 394 (Slovenski pravopis): »namesto predlogov od ... do /t. i. predložni pomišljaj/, piše se stično na obeh straneh« in napaka pri rabi predložnega para od – do, ki mora vedno nastopati skupaj (kot dvojica).*

²⁰ *Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten; Der Obir-Dialekt in Kärnten.*

²¹ *Vocabolario italiano-natisiano, Rošajanskë – Laškë bysidnjäk/Repertorio lessicale italiano-resiano, Pa nàšam/Primo libro di lettura per i bambini, Piccolo dizionario ortografico Resiano/Mali bisidnik za tō jošt rozajanskë pisanjë, Naše besiede/Vokabolareh po našin – italiano, Vocabolario italiano – po našin, Naša špraha/Ziljsko narečje iz Uke, Dizionario zegliano di Ugovizza, Il Glossario del dialetto del Torre di Jan Baudouin de Courtenay.*

²² *The Slovene dialect of Resia.*

²³ Leksikografi: Erzetič (1992, 2007), Jakomin (1995), Košir (1997), Škrlep (1999, 2000), Rigoni (1999), Oman (2004), Steenwijk (2005), Razpet (2006), Del Medico (2006), Antič (2009), Paluc (2010), Rajh (2010), Oman (2011).

²⁴ Makrostruktura pomeni urejeno zaporedje besed oziroma organiziranost slovarskih člankov. Poznamo abecedno (najpogostejša), tematsko, kronološko, ideografsko, analogno in frekvenčno organiziranost.

²⁵ Stanko Košir je v slovenskem narečnem slovarpisju izbral nov, slovnični besednovrstni kriterij pri razvrščanju gesel, ki pa ga leksikografija ne podpira.

²⁶ Narečni *ü* je Rajh (*Gúcati po antùjoško*) jemal kot samostojno črko, umeščeno za *u*-jem. Podobno je storil tudi Novak (*Slovar beltinskega govora*). To je nepravilno, saj pravopisno pravilo slovenskega knjižnega jezika § 6 (*Slovenski pravopis*) narekuje, da črke z ločevalnimi znamenji (tudi *ü*) po abecedi uvrščamo tako, kot da teh znamenj ne bi imele.

Slovarski članki²⁷ so v narečnih slovarjih neenotno mikrostrukturno zgrajeni.²⁸ Večina jih je enonarečnih s preprosto geselsko mikrostrukturno: ena narečna beseda, ena razlaga, en ponazarjalni zgled oziroma ena knjižna ustreznica. Izjeme z obširnejšimi slovarskimi sestavki so v *Tezavru slovenskega ljudskega jezika na Koroškem* (1982–2012) in v slovarju P. Weissa (1998).

Težava pri geslovníku²⁹ narečnih slovarjev, ki je sestavljen zelo raznoliko, se postavlja že pri iskanju odgovora na vprašanje, kakšen je oziroma bi moral biti narečno značilen geselski znak. Ker se leksika slovenskega knjižnega jezika in narečij močno prepleta, slovenski narečni leksikografi pod gesla vpisujejo tudi knjižne besede. Poleg tega med slovenskimi narečji zaradi zapletenega razvoja slovenskega vokalizma in morfologije prihaja do (manjših ali večjih) razlik na vseh jezikovnih ravninah, ki so lahko vidne znotraj samih narečij/govorov, med narečji/govori ter v primerjavi med narečji in knjižnim jezikom.

Poknjiževanje, tj. prečkovanje narečnega leksema v sistem knjižnega jezika in sprejetje odločitve, kako bi se narečna beseda zapisala po pravilih za slovenski knjižni jezik, je v slovenskem narečnem slovaropisju dobro upoštevano (v približno tretjini izdaj).³⁰ Nekateri narečni leksikografi³¹ tega kriterija niso zaobjeli – v teh primerih se izgubi abecedna razvrstitev gesel in preglednost nad njimi. Namen poknjiževanja je v dostopnosti, uporabnosti, informativnosti slovarja za čim širši krog uporabnikov in v tehničnih razlogih (preprostejše abecedno razvrščanje glavnih lem).

Slovarsko slovnico ima zapisano malo število narečnih slovarjev.³²

Ponazarjalni razdelek je v slovarske članke v narečnih slovarjih vključen v več kot polovici knjižnih izdaj, vendar je pri raziskavi na tem področju potrebno obravnavati vsak narečni slovar posebej, saj so ti primeri ponekod zelo slabi in neuporabni za nadaljnje narečne raziskave.

Razdelek s krajevnimi označevalniki, ki obvešča, ali je jezikovna prvina

²⁷ V slovenskem leksikografskem prostoru se uporabljajo različna poimenovanja: geslo, geselski članek, slovarski sestavek, slovarski članek, članek.

²⁸ Mikrostruktura pomeni vsebino, gradnjo oziroma strukturo posameznega slovarskega članka ter določa, katere sestavine bo ta imel, v kakšnem zaporedju bodo oziroma, kakšna bo njihova zgradba. Gre za informacije, ki so zapisane ob lemah v slovarskih člankih.

²⁹ Geslovník je abecedni seznam besednih enot, določenih za gesla ali podgesla v slovarju.

³⁰ Tominec (1964), *Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem* (1982–2012), Novak (1985, 1996, 2009), Karničar (1986), Weiss (1998), Ivančič Kutin (2007), Kenda-Jež (2007), Koletnik (2008), Bajzek Lukač (2009), Čujec Stres (2010, 2014), Vnuk (2012) idr.

³¹ Steenwijk (1992), Erzetič (1992, 2007), Jakomin (1995), Košir (1997), Škrlep (1999, 2010), Rigoni (1999).

³² Tominec (1964), *Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem* (1982–2012), Karničar (1986), Steenwijk (1992), Košir (1997), Weiss (1998), Ivančič Kutin (2007), Bajzek Lukač (2009), Čujec Stres (2010), Gregorič (2014), Kramarič (2014).

znana na celotnem obravnavanem področju,³³ je upoštevan pri Karničarju (1990), Weissu (1998) in M. Koletnik (2008).

Frazeologija je nesistematično zastopana³⁴ in v slovenski dialektologiji dokaj neraziskana, čeprav služi za poznavanje jezika, kulture in miselnosti duha naroda.³⁵ Frazeološko gnezdo se v narečnih slovarjih uvaja z različnimi netipografskimi označevalci: ◇ (*Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem*),³⁶ ● (Weiss /1998/),³⁷ * (Karničar /1986/).³⁸

Zemljevid obravnavanega območja je dodan desetim narečnim slovarjem;³⁹ zgoščenska z zvočnimi posnetki zgoj trem (Chinese /2003/, Petkovšek /2010/, Ahačič /2012/); slikovna rubrika štirim (Oman /2004/, Del Medico /2006/, Koletnik /2008/, Gregorič /2014/).

Do narečnih slovarjev je zelo težko (fizično) priti, saj po navadi izidejo v samozaložbah,⁴⁰ pri različnih društvih,⁴¹ v šolah,⁴² v gostilnah⁴³ ipd., in so natisnjeni v majhnih nakladah, ki hitro poidejo. Tudi slovenske knjižnice nimajo vseh izdaj oziroma so določeni izvodi dostopni le v nekaterih.⁴⁴ Posledično so uporabnikom in raziskovalcem težko dosegljivi.

³³ Weiss, *Slovar govorov Zadrebke doline*, str. 21.

³⁴ Frazeologijo vključujejo: Tominec (1964), *Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem* (1982–2012), Novak (1985, 1996, 2009), Karničar (1986), Steenwijk (1986), Jakomin (1995), Weiss (1998), Del Medico (2006), Ivančič Kutin (2007), Bajzek Lukač (2009), Čujec Stres (2010, 2014), Rajh (2010), Vnuk (2012) in Gregorič (2014).

³⁵ Ripka, Niektoré aspekty koncepcie, str. 117–125.

³⁶ Geslo *dohtar* → ◇ **tako marnovati, ko (pa) en strgan** ~ 'wie ein Wasserfall reden' D *tako marnovati, kot bi voda tekla* 106 "Tàg mà:rjĕ q pa stòr:han dó:xtar" (Ka 132).

³⁷ Geslo *fritof* → ● **niti na fritofu biti mrtev**: 'lò:jza pa 'ni 'dùo:mĕ – kə ba f'rjtafə g'nija.

³⁸ Geslo *strela* → * **ta mèt:wa stré:wa, Kugelblitz** * rù:msqa stré:wa (zu »gromska«), Blitzstrahl ([S] hrù:nsqa strí:wa).

³⁹ *Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem* (1982–2012), Karničar (1986), Steenwijk (1992), Jakomin (1995), Weiss (1998), Košir (2006), Ivančič Kutin (2007), Šinkovec in Jaklič (2008), Spinozzi Monai (2009), Gregorič (2014).

⁴⁰ Erzetič, *Slovarček narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov*.

⁴¹ Vnuk, *Slovar severovzhodnega ormoškega govora s kratkim opisom* – izdan v Ormožu pri Zgodovinskem društvu.

⁴² Šinkovec, *Narečni slovar Brusniške doline* – izdan na osnovni šoli v Brusnicah.

⁴³ Škrlep, *Slovar poljanskega narečja* – izdan pri Gostilni Poni v Gorenji vasi.

⁴⁴ Steenwijkov slovar (1992) je dostopen v štirih knjižnicah; Erzetičev (1992) v eni; Škrlepov (2010) v dveh; Koširjev (2002) v treh; Baudouinov (1885) in Omanov (2004) v niti eni. (Podatki so pridobljeni iz COBISS-a v januarju 2015.)

3 Prihodnost slovenskega narečnega slovaropisja – strokovni narečni (slikovni) slovar⁴⁵

Prvi model za izdelavo strokovnega jezikovnega (slikovnega)⁴⁶ narečnega slovarja⁴⁷ smo Slovenci dobili leta 2013 – gre za doktorsko disertacijo A. Benko *Teoretični model za izdelavo strokovnega narečnega slikovnega slovarja (na primeru koroškega podjunskega narečja)* –, ko so bile izdelane teoretične smernice, zasnovane po priporočilih tujih in slovenskih leksikografov, ki smo jih implicirali na omenjeni slovar,⁴⁸ v katerem je narečna leksika tematsko zamejena na področje kmetijstva⁴⁹ in popisana v štirih raziskovalnih točkah (Brdinje, Strojna in Libeliče v Sloveniji ter Bistrica pri Pliberku v Avstriji)⁵⁰ znotraj koroškega podjunskega narečja.

Slovar ima abecedno makrostrukturo s poknjiženimi⁵¹ glavnimi lemmi

⁴⁵ Ta del prispevka je predelava besedila iz avtoričine doktorske disertacije (Benko, *Teoretični model za izdelavo*). Besedilo je bilo pripravljeno v vnašalnim sistemom ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), ki ga je na ZRC SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil dr. Peter Weiss.

⁴⁶ Opredelitev *slikovni* navajamo v oklepajih zato, ker vsi slovarski članki nimajo dodanega slikovnega razdelka. Slovar je slikovno pokrit v približno 32 odstotkih, tj. v 313 enotah, od tega je približno 90 (28 %) lastnoročno narisanih ilustracij (delo študentke Urše Kogelnik).

⁴⁷ Opredelitev slovarja povzeta po Wiegand, *Was eigentlich ist Fachlexikographie*, str. 874.

⁴⁸ Celotni strokovni narečni slovar je dostopen na avtoričini spletni strani (www.narecna-bera.si). S tem je omogočena njegova brezplačna in enostavna uporaba, izkoriščene pa so možnosti sodobne tehnologije (dodatno slikovno gradivo, zvočni posnetki, kratki filmi).

⁴⁹ Slovarsko gradivo je bilo zbrano s pomočjo na novo izdelane tematske vprašalnice za kmetijsko področje z zamejitvijo: hlevska živinoreja, poljedelska orodja in kulturne rastline. Ta je bila izdelana na podlagi zgodovinskega, zemljepisnega, kulturnega in gospodarskega ozadja obravnavanega območja. Vanjo smo vključili izginjajoče staro besedje (tj. besedje, ki ga pozna le še starejša generacija narečnih govorcev, pri srednji že tone v pozabo, mlajši pa teh izrazov ne poznajo več) in sodobnejše besedje (ki nam ga prinaša uporaba moderne tehnologije kmetovanja). V pomoč pri izdelavi so nam bile že obstoječe vprašalnice in različni jezikovni viri (vprašalnica za *Slovenski lingvistični atlas; Vprašalnica po zbirki narečnega gradiva za slovenski lingvistični atlas* Francke Benedik; izsledki že objavljenih narečnih raziskav; *Slovar slovenskega knjižnega jezika*; Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar*), etnološki viri (vprašalnice *Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja, 1976–1978; Slovenski etnološki leksikon*) in kulturnozgodovinski viri ter različna literatura, ki vključuje narečno leksiko koroškega narečja in se nanaša na izbrano tematsko področje.

⁵⁰ Na terenu smo obiskali devet informatorjev obeh spolov, različnih generacij in izobrazb, z njimi posneli veliko ur pogovorov in nato zapisali vso zbrano narečno leksiko. Temu je sledilo leksikografsko delo in izdelava slovarja po vnaprej načrtovanem teoretičnem modelu.

⁵¹ Pri poknjiženju glavnih lem smo se naslonili na zapisano obliko v slovarjih slovenskega knjižnega jezika (*SSKJ* in *Pleteršnikov slovar*) in upoštevali izročilo iz zasnove koroškega *Tezavra ljudskega jezika na Koroškem*.

in zaradi preglednosti strukture ter lažje dostopnosti do podatkov uporablja tipografske in netipografske označevalce.

Mikrostruktura je izražena na način, da je vsak slovarski razdelek vnesen na točno določeno mesto v slovarskem članku in oblikovan s pisavo, ki ima določeno obliko, položaj in tisk.

Slovar ima dodane hitro dostopne strukture, ki so predstavljene s pomočjo posameznih znakov, ki jih slovar vsebuje,⁵² sem pa uvrščamo še oznake pomenov besed in seznam gesel, ki je dodan in pomaga uporabnikom pri hitrejšem iskanju. Za zapisovanje narečne leksike smo uporabili slovensko nacionalno fonetično transkripcijo.⁵³

Posamezni slovarski članek v strokovnem narečnem (slikovnem) slovarju je (lahko) sestavljen iz enajstih slovarskih razdelkov: (1) obstojkega razdelka (obvezen),⁵⁴ (2) izgovarjalnega razdelka (obvezen),⁵⁵ (3) slovničnega in besednovrstnega razdelka (obvezen),⁵⁶ (4) razdelka s krajevnimi označevalniki (obvezen),⁵⁷ (5) pomenskega razdelka (obvezen),⁵⁸ (6) sopomenskega razdelka

⁵² ⊕ B ▷, ⊕ BP ▷, ⊕ L ▷, ⊕ S ▷, =, ~ ⊕, ~ ⊗, ~ ⊙, ⇒.

⁵³ Izvira iz slavističnega fonetičnega izročila in se je pri nas uveljavila v zadnjih desetletjih. Več o fonetični transkripciji glej pri Kenda-Jež (*Fonetična transkripcija*, str. 27–30).

⁵⁴ Razlikujemo med (1) glavnimi (tj. geslo; v slovarju naslovljena s poknjženo /standardizirano/ nadiztočnico, ki ji za grafičnim znamenjem /▶/ v oglatih oklepajih lahko sledi več stranskih/dodatnih narečnih lem, zapisanih fonetično in v osnovni slovarski obliki; umeščene so v skladu z veljavno slovensko abecedno razporeditvijo in so tipografsko označene /krepki tisk, rdeča barva/) in (2) stranskimi/dodatnimi lemami. Sam. smo lematizirali v ed., glag. v nedoločniku, prid. v njihovi nedoločni obliki.

⁵⁵ Vsebuje dodatne stranske/dodatne leme, zapisane v slovenski fonetični transkripciji, je tipografsko (črna barva) in netipografsko označen (grafično znamenje: []). V njem je naveden izgovor narečnih besed v njihovi osnovni obliki (t. i. lematizacija). Če glavna lema označuje lastno ime, je v tem razdelku pri fonetični obliki oziroma pri stranski/dodatni lemi dodan znak [•]xxx 'velika začetnica'.

⁵⁶ Navedbe so tipografsko označene (pomanjšana velikost pisave, temno oranžna barva). Sam. so pripisane končnice v rod. ed. (pri mn. sam. v mn.; zabeležena je morebitna sprememba osnove), glag. 1. oseba ed. sed., prid. oblika za ž. in sr. sp. Sledi besednovrstna oznaka stranske leme: simbol za slovnično kategorijo spola (m – moški sp., ž – ženski sp., s – srednji sp.) in po potrebi tudi števila (mn., nav. mn.), kar velja tudi za podiztočnice s sam. jedrom in s prid. prilastkom, pri glag. oznaki glag. vida iztočnice – dovršnost (dov.) ali nedovršnost (nedov.), pridevniki so označeni s prid., prislovi s prisl.

⁵⁷ Tipografsko (pomanjšana velikost pisave, temno modra barva) in netipografsko označen (navadni oklepaji). Vsebuje navedbo krajevnih podatkov, ki prikazujejo, v katerih raziskovalnih točkah smo zapisano obliko stranske leme slišali/yo zapisali oziroma kje jo uporabljajo. Raziskovalne točke vedno uvaja netipografski označevalec ⊕ 'raziskovalna točka'. Po abecednem vrstnem redu okrajšav so mu dodane oznake krajev: B – Brdinja, BP – Bistrica pri Pliberku, L – Libeliče, S – Strojna.

⁵⁸ Razlage so zapisane s sredstvi istega jezikovnega diasistema, kot mu pripada narečje, a drugega podsistema, tj. knjižnega jezika. Povzete so po slovarjih slovenskega jezika. Na

(neobvezen),⁵⁹ (7) ponazarjalnega razdelka (neobvezen),⁶⁰ (8) etimološkega razdelka (neobvezen),⁶¹ (9) razdelka razno (neobvezen),⁶² (10) vodilk in kazalk (neobvezno)⁶³ ter (11) slikovnega razdelka (neobvezen).⁶⁴

V nadaljevanju navajamo primer slovarskega sestavka po slovarskih rubrikah in s tem prikazujemo njegovo shematsko zgradbo, ki je zasnovana na podlagi teorije v delu H. E. Wieganda, *Metalexigraphy*, in teoretske zasnove iz avtoričine doktorske disertacije (Benko, *Teoretični model za izdelavo*).

prvem mestu je knjižna ustreznica, ki ji v pokončnih črtah (grafično znamenje: |) sledi še njena razlaga. Večpomenke so označene z arabskimi števčkami (1., 2., 3., 4.).

- ⁵⁹ Sopomenke so uvedene z netipografskim označevalcem = in tipografsko označene (pomanjšana in rožnata barva pisave). Navedene so takoj za pomenskim razdelkom in so dodatek k razlagam pomenov. Če jih je več, so razvrščene po abecedi in ločene s podpičji.
- ⁶⁰ Ponazarjalni razdelek, zapisan po posnetku s terena, je zamaknjen v desno in zapisan z nekoliko pomanjšano pisavo. Uvaja ga znak **Ⓣ**, ki mu sledi še označba raziskovalne točke in grafično znamenje **▷**. Narečni zgledi si vedno sledijo v abecednem vrstnem redu: **Ⓣ B ▷**; **Ⓣ BP ▷**; **Ⓣ L ▷**; **Ⓣ S ▷**; zapisani so v fonetični pisavi, podani v oglatih oklepajih ([]), grafično znamenje **▪** pa označuje ločenost posnetih izsekov. Številke pred zgledi nakazujejo, na kateri pomen se ta nanaša. Narečna leksika ni iztrgana iz svojega naravnega sobesedila, temveč je objavljena oziroma zapisana v celoti.
- ⁶¹ Označena z grafičnim znamenjem **~ Ⓣ** in tipografsko (pomanjšana pisava). Etimologija je navedena samo izbirno – pri tistih slovarskih geslih, za katere smo našli podatke v etimoloških slovarjih.
- ⁶² Sledi netipografskemu označevalcu **~ Ⓡ** in je tipografsko označen (pomanjšana pisava). Vsebuje citirana ali povzemalna besedila iz drugih pregledanih virov, ki jih v druge razdelke ni mogoče zapisati. Gre za krajša pojasnila k rabi narečne besede, ki dobro osvetljujejo besedo in prikazujejo še dodatne informacije, ki lahko po mnenju leksikografa koristijo uporabnikom slovarja.
- ⁶³ Uporabnikom omogoča hitrejšo pot od podiztočnic k določeni nadiztočnici. Vodilke so tipografsko označene (svetlo modra barva, pomanjšana pisava) in sledijo netipografskemu označevalcu (grafično znamenje **▷**). Kazalke usmerjajo od knjižnega k narečnemu leksemu oziroma k poknjiženi glavni lemi. S tem je omogočeno lažje iskanje lem za uporabnike slovarja, ki obravnavanega narečja/govora ne obvladajo ali ne govorijo. V teh primerih je v kazalčnih geslih neposredno za knjižno iztočnico navedena puščica (grafično znamenje: **⇒**), ki kaže na geslo, kjer je beseda obdelana. K temu razdelku štejejo še poseben razdelek, ki pri posameznih orodjih označuje poimenovanja njegovih posameznih delov, ki so prikazani v samostojnih slovarskih člankih: to je označeno tipografsko (zelena barva) in netipografsko (grafično znamenje **~ Ⓣ**). Temu sledi zapis: »Deli ...« (tri pike označujejo prostor za posamezno poimenovanje) in grafično znamenje **⇒**, ki usmerja k drugim geslom, ki se nanašajo na obravnavani slovarski članek. Nato so po abecednem vrstnem redu naštetá gesla, ki se povezujejo in navezujejo na izhodiščni predmet; med seboj so ločena s podpičji in razvrščena po abecedi.
- ⁶⁴ Prikazan na desni strani slovarskega članka; stoji in govori sam zase. Dopolnjuje slovarske članke in uporabnikom pomaga pri razumevanju pomenov narečnih besed ter pri njihovi vizualizaciji. Pod vsako sliko ali risbo je dodan zapis, iz katerega lahko uporabniki razberejo, kaj je na njej vidno, kdo je fotografijo naredil oziroma kdo je njen avtor/lastnik.

3.1 Slovarski članek po posameznih slovarskih rubrikah

Obstojski razdelek:	bider
Izgovarjalni razdelek:	['bi:dər]
Slovnični in besednovrstni razdelek:	-dra m
Razdelek s krajevnimi označevalniki:	(⊙ B, BP, L, S)
Pomenski razdelek:	oven ovčji samec
Sopomenski razdelek:	oven; pok
Ponazarjalni razdelek:	⊙ B ▷ ['Bi:dra 'ma:mo. 'Bi:dər je pa 'sa:məc ot 'o:ʊce.] ⊙ S ▷ [Koš'tru:n je pa 'bi:dər.]
Etimološki razdelek:	~ ⊙ »Izposojeno iz štajersko nemško <i>Wider, Widerl</i> 'Germgabäck, Gugelhupf'.« (Bezljaj 1977: 20)

Slikovni razdelek:

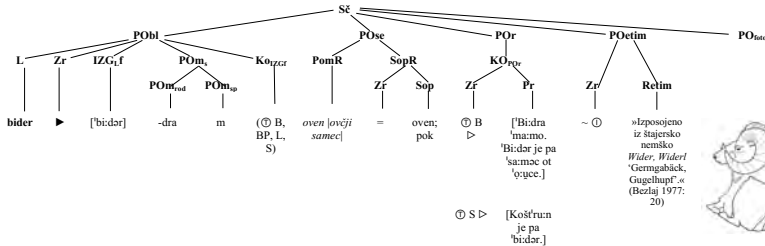

Bider.
Risba: Urša
Kogelnik.

3.2 Shematska zgradba slovarskega članka

Slovarski članek za lemo **bider** 'oven |ovčji samec|'

bider ▶ ['bi:dər] drn m (⊙ B, BP, L, S) oven |ovčji samec| – oven, pok
 ⊙ B ▷ ['Bida'ra 'ma:mo. 'Bi:dər je pa 'sa:məc ot 'o:ʊce.]
 ⊙ S ▷ [Koš'tru:n je pa 'bi:dər.]
 ⊙ »Izposojeno iz štajersko nemško *Wider, Widerl* 'Germgabäck, Gugelhupf'.« (Bezljaj 1977: 20)

Legenda: Sč – slovarski članek; POhl – podatki o oblikah; POsem – podatki o semantiki; POR – podatki o rabi leme v narečju; POetim – podatki o etimologiji leme; PO1m – slikovni podatki; L – podatek o obliki glavne leme; Zr – zaznamek razdelitve/netipografski označevalec; IZG1f – stranska lema v izgovarjalni obliki, zapisani v fonetični transkripciji; POM1 – podatki o morfologiji besede za samostalnike; KO1Zcr – krajevni označevalniki za IZG1f; PomR – pomenska razlaga; SopR – sopomenski razdelek; KOPOv – krajevni označevalnik za rabo stranske leme v narečju; POM1rod – podatki o rodilniški obliki za samostalnike; POM1o – podatki o spolu samostalnika; Zr – zaznamek razdelitve/netipografski označevalec; Sop – sopomenka/sopomenke; Pr – primer rabe stranske leme v narečju glede na Zr v KOPOv; Retim – etimološka razlaga glavne leme.

4 Sklepne misli

V prispevku smo pri pregledu razvoja na področju slovenskega narečnega slovaropisja ugotovili, da gre za daljše obdobje, ki pa je pretrgano s predolgimi časovnimi, raziskovalnimi in prepočasi (ne)napredujočimi premori (prelomnice: 1885, 1964, 1998, 2002 in 2013), ter da narečni slovarji izhajajo nesistematično, neprimerjalno (med posameznimi narečji/govori; o primerjanju zbrane narečne leksike med narečnimi skupinami sploh ne moremo govoriti) in prepočasi, saj imamo glede na veliko število narečij Slovenci le 50 natisnjenih in 13 spletnih narečnih slovarjev.

Za hitrejše, najučinkovitejše in znanstveno dobro zastavljene cilje na področju slovenskega narečjeslovja bi morali slediti teoretičnim smernicam oziroma makro- ter mikrostrukturnemu modelu, ki je bil upoštevan pri izdelavi strokovnega narečnega (slikovnega) slovarja za koroško podjunske narečje.⁶⁵ Na takšen način bi namreč lahko izdelali takšne tipe slovarjev za katero koli slovensko narečje ali govor in za katero koli strokovno področje.

Z raziskavami narečnega izrazja, ki bodo tematsko zamejene in se bodo širile na doseganje cilja – popis čim večjega obsega leksike –, se bo sistematično inventariziralo, analiziralo in razčlenilo leksikalno gradivo, kar bo pomembno prispevalo k raziskovanju narečnega besedišča slovenskega jezika, omogočalo določitev arealov posameznih leksemov in njihovega pomenskega obsega ter pripomoglo k nastanku slovenskih strokovnih narečnih slovarjev, k vseslovenskemu strokovnemu narečnemu slovarju in kasneje k vseslovenskemu narečnemu slovarju.

VIRI IN LITERATURA

- Benko, Anja: Mihaela Koletnik, Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (*Zora* 60), 2008, 258 str. *Jezik in slovnost*, 54/6, 2008, str. 89–91.
- Benko, Anja: *Teoretični model za izdelavo strokovnega narečnega slikovnega slovarja (na primeru koroškega podjunskega narečja)*. Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta, 2013. Dostopno tudi na <<https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?id=40569&lang=slv>>, dostop 8. 1. 2015.
- Benko, Anja: Slovenska (strokovna) narečna leksikografija, njeni dosežki in prikaz možnosti za nadaljnje delo. *Škrabčevi dnevi 8: Zbornik prispevkov s simpozija 2013* (ur. Danila Zuljan Kumar in Helena Dobrovoljc). Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici, 2015, str. 105–117.
- Bezljaj, France: *Etimološki slovar slovenskega jezika (A–J, K–O, P–S, Š–Ž)*. Ljubljana:

⁶⁵ Benko, *Teoretični model za izdelavo*.

- Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Mladinska knjiga, 1976, 1982, 1995, 2005.
- Hartmann, R. R. K. in Gregory James: *Dictionary of Lexicography*. London in New York: Taylor & Francis e-Library, 1998.
- Kenda-Jež, Karmen in Weiss, Peter: Posebnosti (slovenskega) narečnega slovaropisja. *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 28. 6.–17. 7. 1999 (ur. Erika Kržišnik). Ljubljana: Littera picta, 1999, str. 27–46.
- Kenda-Jež, Karmen: 2002, *Cerkljansko narečje, Teoretični model dialektološkega raziskovanja na zgledu besedišča in glasoslovja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. Dostopno tudi na <<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-5JJVA2QQ/>>, dostop 8. 1. 2015.
- Kenda-Jež, Karmen: *Shranli smo jih v bančah: Slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini/Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.
- Kenda-Jež, Karmen: Fonetična transkripcija. *Slovenski lingvistični atlas 1: Človek – telo, bolezn, družina* (ur. Jožica Škofic). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- Koletnik, Mihaela: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovenske jezike in književnosti, 2008.
- Kühn, Peter: *Deutsche Wörterbücher: Eine systematische Bibliographie*. Tübingen: Niemeyer, 1978.
- Kühn, Peter: Typen lexikographischer Ergebnisdarstellung. *HSK 1.1*, 1982, str. 702–723.
- Landau, Sidney I.: *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. New York: Scribner, 1984.
- Pleteršnik, Maks: *Slovensko-nemški slovar (1894–1895)*. Transliterirana in elektronska izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- Ripka, Ivor: Niektoré aspekty koncepcie a realizácie slovníka slovenských nářečí. *Polszczyzna północno-wschodnia: Metodologia badań językowych*. Zakład narodowy im. Ossolińskich. Wrocław, Varšava, Krakov, Gdansk, Łódź: Wydawnictwo PAN, 1989, str. 117–125.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*. Elektronska izdaja na plošči CD-ROM, 2000. Ljubljana: DZS.
- Spinozzi Monai, Liliana: *Il Glossario del dialetto del Torre di Jan Baudouin de Courtenay*. Udine: Consorzio Universitario del Friuli, San Pietroburgo: St. Petersburg Branch of the Archive of the Russian Academy of Sciences; Lubiana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 2009. Dostopno tudi na <<http://bos.zrc-sazu.si/c/Dial/JanBaudouindeCourtenay/Liliana%20Spinozzi%20Monai%202009%20%20II%20Glossario%20del%20dialetto%20del%20Torre%20di%20Jan%20Baudouin%20de%20Courtenay.pdf>>, dostop 9. 4. 2015.
- Statistični urad Republike Slovenije*. Dostopno na <<http://www.stat.si/>>, dostop 7. 1. 2015.
- Svensen, Bo: *Practical Lexicography*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1993.
- Swanepoel, Piet: Dictionary typologies: A pragmatic approach. *A practical guide to Lexicography* (ur. Piet van Sterkenburg). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003, str. 44–69.

- Šumenjak, Klara: *Opis govora Koprive na Krasu na osnovi dialektološkega korpusa*. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, 2013. Dostopno tudi na <<https://share.upr.si/fhs/PUBLIC/doktorske/Sumenjak-Klara.pdf>>, dostop 8. 1. 2015.
- Toporišič, Jože (idr.): *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2003.
- Weiss, Peter: *Teorija in praksa slovenskega narečnega slovaropisja: primer govorov Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1994.
- Weiss, Peter: *Slovar govorov Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: poskusni zvezek (A–H)*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 1998. Dostopno tudi na <http://bos.zrc-sazu.si/c/Dial/M/Weiss_1998_Govori_zadrebke_doline_A_H.pdf>, dostop 8. 1. 2015.
- Wiegand, Herbert Ernst: Dialekt und Standardsprache im Dialekwörterbuch und im standardsprachlichen Wörterbuch. *Kleine Schriften: Eine Auswahl aus den Jahren 1970 bis 1999 in zwei Bänden*. Band I: 1970–1988 (ur. Matthias Kammerer in Werner Wolski). Berlin, New York: de Gruyter, 2000, str. 642–664.
- Wiegand, Herbert Ernst: Metalexigraphy: A Data Bank for Contemporary German [1986]. *Kleine Schriften: Eine Auswahl aus den Jahren 1970 bis 1999 in zwei Bänden*. Band I: 1970–1988 (ur. Matthias Kammerer in Werner Wolski). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2000, str. 619–634.
- Wiegand, Herbert Ernst: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. *Kleine Schriften: Eine Auswahl aus den Jahren 1970 bis 1999 in zwei Bänden*. Band I: 1970–1988 (ur. Matthias Kammerer in Werner Wolski). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2000b, str. 830–876.
- Zgusta, Ladislav: *A Manual of Lexicography*. The Hague: Mouton, 1971.

ŠPLETNI SLOVARJI

- Benko, Anja: *Narečna bera*, 2013. <www.narecna-bera.si>, dostop 5. 1. 2015.
- Burnik, Polona, Žiga Koselj, Matija Podhraški in Sebastjan Šivic, *Slovar kašarskega narečja*. Dostopno na <<http://slovar.zirovnica.com/index.php?c=1>>, dostop 26. 1. 2015.
- Korenof Lujzek: *Prleščina za fsakši den*. Dostopno na <<http://www.korenof-lujzek.com/slovar.php?startwith=a>>, dostop 26. 1. 2015.
- Koropedija*. Dostopno na <<http://www.koropedija.si/>>, dostop 26. 1. 2015.
- Kuzmič, Franc: *Prekmursko-slovenski slovar*. Dostopno na <<http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/slovar>>, dostop 9. 2. 2015.
- Lovrenški slovar*. Dostopno na <<http://www.lovrenc.si/informacije-1/lovrenski-slovar>>, dostop 26. 1. 2015.
- Razpet, Marko: *Ana mičkена zbierka crklajnskih besit*. Dostopno na <<http://www.pef.uni-lj.si/markor/zbirkacb.htm>>, dostop 28. 1. 2015.
- Slovarbesed.com*. Dostopno na <<http://www.slovarbesed.com/>>, dostop 26. 1. 2015.
- Slovar idrijskih besed*. Dostopno na <<http://slovar.idrija.ws/new/>>, dostop 26. 1. 2015.
- Steenwijk, Han: *Mali bisidnik za tō jošt rozajanskē pisanjē*. Dostopno na <<http://147.162.119.1:8081/resianica/index.do>>, dostop 28. 1. 2015.

Škrlep, Dušan: *Poljanski slovar*. Dostopno na <<http://www.poljanska-dolina.si/slovar/>>, dostop 28. 1. 2015.

Šumenjak, Klara: *Govorni korpus Koprive na Krasu – GOKO*, 2013. Dostopno na <<http://jt.upr.si/GOKO>>, dostop 8. 1. 2015.

Vičar, Zorko: *Prleški slovar – KOG*. Dostopno na <http://www2.arnes.si/~gljsentvid10/oseb_stran/lintvor_.html#slo_prle>, dostop 26. 1. 2015.

Slovene Dialectal Lexicography: Its Evolution, Current State and Future

Summary

The paper portrays the evolution and current state in Slovene dialectal lexicography. Even though the Slovene language boasts one of the richest dialectal diversities, the evolution of Slovene dialectal lexicography has so far been slow and interrupted by long time intervals. The important turning points, presented in detail in this paper, took place in 1885, 1964, 1998, 2002 and 2013.

Even nowadays dialectal dictionaries get published with delay, unsystematically, with no order, coherence or comparison to one another in the field of dialectal lexicography. Until 2014, 63 dialectal dictionaries were published. Among these 50 were published in printed form (including reprints), 2 of these were technical, and 13 were free online dictionaries. The printed dictionaries are presented and comparatively analyzed in the present paper.

The second part of the paper uses technical dialectal (picture) dictionary for the Carinthian Podjuna dialect compiled by Anja Benko as a basis for demonstrating a macro- and microstructural model of how to compile a dictionary article in this dictionary. This model might serve as a basis for compilation of similar dictionaries in any given dialect or speech and thematic/technical field. Consequently, the rich Slovenian dialectal lexis would be recorded and culled faster and on a larger scale. This would conjointly contribute to more detailed research of dialectal lexis in the Slovene language and the emergence of new Slovene technical dialectal dictionaries that may help determine geographical areas of a particular lexeme and its semantic scope.

Tvorba slovenskih zemljepisnih imen iz slovanskih antroponimov

SILVO TORKAR*

IZVLEČEK

V prispevku so podani izsledki raziskave o slovenskih zemljepisnih (krajevnih, vodnih in gorskih) imenih, ki so tvorjena iz slovanskih antroponimov. V raziskavi je obdelanih okrog 1200 zemljepisnih imen. Ker je velika večina teh imen izpeljanih z različnimi imenotvornimi obrazili, je v prispevku prikazana besedotvorna struktura in razvrstitev toponimov po priponskih obrazilih, pri naselbinskih imenih pa tudi semantična razvrstitev na patronimična, stanovniška, svojilna in manjšalna.

KLJUČNE BESEDE

slovenska zemljepisna imena, slovanski antroponimi, onomastika, etimologija

ABSTRACT

The paper presents the results of research on Slovenian toponyms (place names, hydronyms and oronyms) derived from Slavic anthroponyms. The research included around 1,200 toponyms. As the vast majority of these names are derived using different name-forming formants, the paper explores the word-formational structure and classifies toponyms according to suffixal formants, whereas settlement names are also semantically divided into patronyms, ethnonyms, possessive names and diminutives.

KEY WORDS

Slovenian toponyms, Slavic anthroponyms, onomastics, etymology

»Brave bo iz mojega pisanja spoznal, da naši predniki niso bili v tem oziru niti v naši domovini večji reveži od drugih Slovanov, ampak da je njih imena treba očistiti samo poznejših peg, pa se nam precej pokažejo v pravem starem blesku.«

Karel Štrekelj, Razlaga nekterih krajevnih imen
po slovenskem Štajerju, ČZN 1906.

1

Plast slovenskih zemljepisnih imen, tvorjenih iz predkrščanskih slovanskih antroponimov (SAT = slovenski deantroponimni toponimi), doslej še ni doživela celovite obravnave, čeprav gre v vseh pogledih za zelo relevanten korpus, ki

* Dr. Silvo Torkar, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, e-pošta: silvo.torkar@zrc-sazu.si

v sebi skriva številne dragocene podatke o slovenski jezikovni zgodovini in etnogenezi. Kljub trem pionirskim Miklošičevim imenoslovnim razpravam je ostajala raziskanost tega korpusa slovenskih imen v primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki slabša, sama problematika pa je celo v slovenističnih krogih dokaj neznana. Študijski in šolski programi ter učbeniki o tej temi večinoma molčijo, spoznanja prejšnjih rodov jezikoslovcev vanje skorajda niso prodrli. Zaradi številnih inovacij v glasoslovnem razvoju slovenskega jezika so za etimologiziranje zemljepisnih imen velikega pomena historični zapisi, brez upoštevanja katerih so celo vidni jezikoslovci prihajali do napačnih rezultatov.

2

Z obravnavanim vprašanjem so se raziskovalno ukvarjali Fran Miklošič,¹ zgodovinar Franc Kos,² Janez Scheinigg,³ Luka Pintar,⁴ Karel Štrekelj,⁵ Primus Lessiak,⁶ Fran Ramovš,⁷ Petar Skok,⁸ Eberhard Kranzmayer,⁹ France Bezljaj,¹⁰ Maja Košmrlj,¹¹ Mile Šimundič,¹² Otto Kronsteiner,¹³ Brigitte Mader,¹⁴ Pavle Merku,¹⁵ Heinz Dieter Pohl,¹⁶ Georg Holzer,¹⁷ Angela Bergermayer,¹⁸ Hubert Bergmann,¹⁹ Marko Snoj.²⁰

¹ Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personennamen*; Miklosich, *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im slavischen*.

² Kos, Ob osebnih imenih pri starih Slovencih.

³ Scheinigg, *Slovenische Ortsnamen aus Personennamen*; Scheinigg, *Slovenska osebna imena v starih listinah*.

⁴ Pintar, O krajnih imenih.

⁵ Štrekelj, *Razlaga nekterih krajevnih imen po slovenskem Štajerju*.

⁶ Lessiak, *Die kärntnischen Stationsnamen*.

⁷ Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika*.

⁸ Skok, Tri etimologije; Skok, *Toponomastički prilozi*; Skok, *Iz slovenačke toponomastike II*.

⁹ Kranzmayer, *Ortsnamenbuch von Kärnten*.

¹⁰ Bezljaj, *Slovenska vodna imena*; Bezljaj, *Slovenski imenotvorni proces*; Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*.

¹¹ Košmrlj, *Dvočlenska antroponima v slovenskih krajevnih imenih*.

¹² Šimundič, *Značenje najstarijih slovenskih osebnih imena*.

¹³ Kronsteiner, *Die alpenlawischen Personennamen*; Kronsteiner, *Die slowenischen Namen Kärntens*.

¹⁴ Mader, *Die Alpenlawen in der Steiermark*.

¹⁵ Merku, *Predkrščanska slovenska osebna imena v Trstu (1307–1406)*.

¹⁶ Pohl, *Kärnten – deutsche und slowenische Namen*; Pohl, *Unsere slowenischen Ortsnamen*.

¹⁷ Holzer, *Die Slaven im Erlauftal*.

¹⁸ Bergermayer, *Glossar der Etyma der eingedeutschten Namen slavischer Herkunft in Niderösterreich*.

¹⁹ Bergmann, *Slavisches im Namengut der Osttiroler Gemeinden Ainet und Schlatten*.

²⁰ Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*; Snoj, *Slovene Place Names with the*

Vendar sta *Slovenska vodna imena* akad. F. Bezlaja (1956–61) in *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen* M. Snoja (2009) edini monografski deli na Slovenskem, ki obravnavata razmeroma veliko število SAT in predstavljata dobro podlago za nadaljnje raziskave. V zadnjih 50 letih je v slovenskem imenoslovlju nastala vrsta novih dragocenih onomastičnih monografij, slovarjev in razprav, ki so tako v gradivskem kot v teoretičnem pogledu dvignili poznavanje slovanske antroponimije in toponimije na novo raven: Svoboda,²¹ Zaimov,²² Malec,²³ Sławski,²⁴ SPS 1-8-²⁵ Hosák-Šrámek,²⁶ Schlimpert,²⁷ Rospond,²⁸ Grković,²⁹ Trubačov,³⁰ Toporov,³¹ ESSJa 1-39-³² SEMSNO,³³ NMP I-IX,³⁴ Hudaš–Demčuk,³⁵ Hudaš,³⁶ Stankovska,³⁷ Pleskalová,³⁸ Šulgač 1998,³⁹ SOE 2002–2003,⁴⁰ Vasiljev 2005,⁴¹ Loma 2012.⁴²

2.1 Za dokazovanje tvorjenosti in etimologije zemljepisnih imen je ključnega pomena kontinuirana historična dokumentacija od najstarejših časov do konca 19. stol., ko se je v glavnem končal proces poknjiževanja slovenskih

Suffix –ina.

²¹ Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*.

²² Zaimov, *Заселване на българските славяни на Балканския полуостров; Zaimov, Български географски имена с -ъ*.

²³ Malec, *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych; Malec, Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*.

²⁴ Sławski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*.

²⁵ *Słownik prasłowiański*.

²⁶ Hosák in Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*.

²⁷ Schlimpert, *Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte*.

²⁸ Rospond, *Slowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -ъ*.

²⁹ Grković, *Имена у Дечанским хрисовуљама*.

³⁰ Trubačov, *Праславянская ономастика в этимологическом словаре славянских языков*.

³¹ Toporov, *Праславянская культура в зеркале собственных имен*.

³² *Этимологический словарь славянских языков*.

³³ *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*.

³⁴ *Nazwy miejscowe Polski*.

³⁵ Hudaš in Demčuk, *Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів*.

³⁶ Hudaš, *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів*.

³⁷ Stankovska, *Македонска ојконимија; Stankovska, Суфиксите -ъ, -ъјъ, -ъ во македонската топонимија*.

³⁸ Pleskalová, *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*.

³⁹ Šulgač, *Праслов'янський гідронімний фонд*.

⁴⁰ *Slowiańska onomastyka*.

⁴¹ Vasiljev, *Архаическая топонимия Новгородской земли*.

⁴² Loma, *Топонимија Бањске хрисовуље*.

lastnih imen. V tem pogledu so raziskovalcu v veliko pomoč imenske zbirke, ki so postale dostopne šele v zadnjem desetletju, kot so jožefinski vojaški zemljevidi in opisi,⁴³ na spletu dosegljivi zemljevidi franciscejskega katastra za ozemlje Republike Slovenije,⁴⁴ digitalne zbirke Statističnega urada Republike Slovenije⁴⁵ in Geodetskega zavoda.⁴⁶ Pri imenoslovnih raziskavah je pomembna interdisciplinarnost – v prvi vrsti poznavanje historičnih objavljenih in arhivskih virov ter zgodovinske literature, obenem pa poznavanje živih ljudskih oblik tako imen samih kot njihovih izpeljank.

2.2 Na podlagi frontalnega pregleda in izpisa slovarjev sodobnih zemljepisnih imen, korigiranega s pomočjo dosegljivih historičnih zapisov, je bil za potrebe naše raziskave pridobljen relativno izčrpen korpus SAT za celotno slovensko jezikovno ozemlje.

Ker je velika večina SAT izpeljanih z različnimi imenotvornimi obrazili, je bilo ugotavljanje besedotvorne strukture in razvrščanje SAT po priponskih obrazilih ena ključnih nalog raziskave. Glede na obrazila je bilo mogoče opraviti tudi semantično delitev naselbinskih SAT na stanovniške, patronimične in svojilne. Z zasledovanjem dokumentiranih zapisov na tako velikem korpusu imen je bilo mogoče ugotavljati nekatere doslej slabo poznane ali neznane glasoslovne in besedotvorne zakonitosti v zgodovini slovenskega jezika, všteveši germansko-slovenske in romansko-slovenske substitucijske pojave.

2.3 V mejah RS je po opravljeni raziskavi mogoče prepoznati nad **730** krajevnih imen, nastalih iz slovanskih antroponimov, ki označujejo nad **840** naselij. Na dvojezičnem ozemlju avstrijske Koroške in Štajerske jih je okrog **140**, v italijanskem zamejstvu pa **13**. Izantroponimnih vodnih imen je okrog **75**, gorskih nad **40**, izantroponimnih imen zaselkov in nekaterih mikrotoponimov je okrog **95**. V historičnih virih je izpričanih še okrog **95** rekonstruiranih zemljepisnih imen, ki kažejo svoj izvor v staroslovenskih osebnih imenih, a so bila v zadnjih stoletjih zamenjana s svetniškimi in apelativnimi (**Radmilje* > od 13. stol. *Sv. Lovrenc oz. Lovrenc na Pohorju*, **Stanomerji hrib* > od 19. stol. *Vrh sv. Treh kraljev*, **Dobromiselj* > od 16. stol. *Sp. in Zg. Velovlek*), ali pa so izginila skupaj s krajem samim. Vsega skupaj je v raziskavi obdelanih okrog **1200** imen.

Če k temu prištejemo še več stotin mikrotoponimov, ki razodevajo svojo

⁴³ *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787.*

⁴⁴ *Franciscejski kataster.*

⁴⁵ *Krajevna imena.*

⁴⁶ *Temeljni topografski načrt.*

slovansko antroponimsko podstavo, vendar v raziskavi niso izrecno predstavljene, naraste skupno število na več kot **1500** enot. Spoznanje, da so slovanski antroponimi v mikrotoponimiji zastopani v bistveno večji meri, kot se je mislilo doslej, je eno od bolj presenetljivih v tej raziskavi. Raziskava je prispevala tudi k določeni reviziji dosedanjega pogleda na razmerje med substratom in slovansko dediščino v slovenskih zemljepisnih imenih nasploh ter korigirala prostorsko distribucijo SAT v Sloveniji.

2.4 Slovenski jezikoslovci, predvsem Ramovš in Bezljaj, v manjši meri tudi Snoj, so vrsto zemljepisnih imen s slovansko osebnoimensko podstavo bodisi uvrščali med substratna (*Ljubija, Ljubljana, Litija, Čadrg, Čepovan, Deskle, Kanomlja*), superstratna (*Blegoš, Letuš*), bodisi so jih razlagali iz drugačnih imenskih in apelativnih podstav (*Bogatin, Zabočevo, Višelnica, Ždovlje, Ždinja vas*), z drugimi priponskimi obrazili (*Ljubinj, Hudinja, Mislinja*), ali pa jih označevali kot nejasna (*Bohinj, Kotredež*).

3 Pregled najpomembnejših rezultatov raziskave

3.1 Slovenski deantroponimni toponimi (SAT) so v pretežni meri nastali z izpeljavo, le dva sta nastala z zlaganjem (*Presladol, Primštal*). Za 77 izmed njih je ugotovljeno, da so nastali s tranonimizacijo: (a) hdn > tpn b) orn > tpn c) stari atn v mn. > tpn, priimki v mn. > tpn).

3.2 Celotni korpus SAT je razdeljen na pet skupin: **1.** na krajevna imena s statusom naselja, **2.** na imena zaselkov in mikrotoponime, **3.** na imena propadlih, preimenovanih ali ukinjenih naselij oz. lokacij sploh, **4.** na vodna imena in **5.** na gorska imena.

S semantičnega vidika delimo **naselbinska SAT na patronimična, stanovniška, svojilna in manjšalna.**

3.3 Patronimičnih SAT je **69**, stanovniških SAT **274**, svojilnih SAT **676**, manjšalnih pa **7**, skupaj torej **1026** za **1143** zemljepisnih objektov (naselij, zaselkov, mtn ter propadlih in preimenovanih naselij).

3.4 Patronimični SAT

Naselbine, poimenovane po svojih ustanoviteljih ali rodovnih starešinah, so prejele množinska imena s patronimičnim obrazilom **-itji**, npr. *Bodešče* (< **Bodešiči*), se pravi 'potomci starešine z imenom **Bodeša*'), *Bratonečice* (< **Bratonežiči*), *Čepiče*, *Črneče* (< **Črviči*), *Doslovče* (< **Vidoslaviči*, se pravi 'potomci starešine z imenom **Vidoslav*'), *Godešič*, *Libeliče* (< **Lubeliči*), **Maločepiče*, *Mavčiče* (< **Malčiči*), *Rožice* (< **Rožiči*), *Stožice* (< **Stožiči*),

Vrabče (< **Vrabiči*), *Žabče* (< **Žabiči*) itd. Skupno je evidentiranih in rekonstruiranih **69** imen za **71** zemljepisnih objektov.

3.5 Stanovniški SAT

Naselbinska imena, izpeljana s stanovniškim obrazilom *-jane* iz pridevniške oblike posameznega osebnega imena, npr. *Dragožiče* < **Dragožičane* 'prebivalci **Dragožitovega* dola', ali *Dutovlje* < **Dutovljane* 'prebivalci **Dutovega* polja'. V to kategorijo spadajo tudi *Goče* (< **Godec*), *Kotlje* (< **Hotel*), *Ljubljana* (< **Lubid* oz. **Lubovid*), *Makole* (< **Mak*), *Misliče* (< **Myslęta*), *Mišače* (< **Myšak* oz. **Mysl*), **Radmilje* (< **Radmil*), *Radomlje* (< **Radom*), *Slagomerje* (< **Slavomir*), *Sneberje* (< **Seběmir*), *Trebče* (< **Trębec*), *Vatovlje* (< **Bat*), *Vižmarje* (< **Vyšemir*), skupno **153** imen za **173** zemljepisnih objektov.

Naselbinska imena, izpeljana s stanovniškim obrazilom *-ci* (< **-bci*) iz starejših naselbinskih imen, ki so bila tvorjena z obraziloma *-ina* in *-ovo*, npr. *Beltinci* < tpn **Beletina* (iz hpk **Bęłęta*) ali *Fokovci* < tpn **Hvalkovo* (iz hpk **Hvalko*). Sem spadajo tudi *Babinci* (< **Baba*), *Cvetkovci* (< **Svętoh*), *Dedonci* (< **Dęd*), *Dragotinci* (< **Dragota*), *Kupetinci* (< **Kupęta*), *Rádenci* (< **Radin*), *Stanetinci* (< **Stanęta*), *Tešanovci* (< **Tęšan*), *Zrkovci* (< **Zvręko*) itd., skupno **81** imen za **86** zemljepisnih objektov.

Z istim stanovniškim obrazilom *-ci* obstaja še ena skupina naselbinskih imen, le da so bila ta izpeljana iz starejših naselbinskih imen, tvorjenih z obraziloma *-jb* ali *-b*, npr. *Bratislavci* < tpn **Bratislava ves* (iz atn **Bratislav*). V isto kategorijo spadajo še *Bodislavci* (< **Będislav*), *Desenci* (< **Sdęstan*), *Jereslavec* (< **Jaroslav*), *Lastomerci* (< **Vlastomir*), *Radénci* (< **Raden*), *Sebeborci* (< **Seběbor*), *Stogovci* (< **Stogoj*), *Večeslavci* (< **Vęęeslav*), *Žalci* (< **Žal*) itd., skupno **40** imen za **44** zemljepisnih objektov.

3.6 Svojlilni SAT

K tej skupini SAT prištevam tudi kategoriji pripadnosti in zbirnosti ter posamostalitse z različnimi priponskimi obrazili. Skupina je absolutno prevladujoča, saj zajema kar dve tretjini vseh naselbinskih SAT (**676** od **1026**).

a) obrazilo -jb: 273 imen za 301 naselje (vštevši zaselke, mtn in preimenovana naselja): *Betanja* (< **Bytan*), *Braslovče* (< **Braslavec*), *Dragatuš* (< **Dragotuh*), *Dragomelj* (< **Dragom*), *Račja vas* (< **Ratęta*), *Svinča vas* (< **Sęmec*), *Tihaboj* (< **Tęhobęd*), *Trbovlje* (< **Tręb*), *Vevče* (< **Bęlec*) itd.

b) obrazilo -ov/-ev: 68 imen za 81 naselij in zas.: *Betonovo* (< **Byton*), *Bohova* (< **Boh*), *Brengova* (< **Branigoj*), *Butajnova* (< **Bytan*), *Negova* (< **Negoj*), *Trebeljevo* (< **Trębel*), *Zabočevo* (< **Sobotec*) itd.

c) obrazilo -bn-: 59 imen za 69 naselij in zas.: *Budganja vas* (< **Będigoj*), *Čagona* (< **Čagoj*), *Dragonja vas* (< **Dražigoj*), *Ljubno* (< **Lub*), *Negonje*

(< *Negoj), *Postojna* (< *Postoj), *Stojno selo* (< *Stoj), *Radgona* (< *Radigoj), *Večna vas* (< *Vęč k atn *Vęčeslav) itd.

č) zbirno obrazilo -ina: 46 imen za 52 naselij in zas.: *Bočna* (< *Boč oz. *Bok), *Grdina* (< *Grd), *Jarenina* (< *Jaren), *Ljubično* (< *Lubič), *Prvačina* (< *Prybak), *Senično* (< *Stanič), *Stična* (< *Žitič) itd.

d) obrazilo -in-: 20 imen za 22 naselij: *Babna Gora*, *Babni Vrt*, *Babno Polje* (< *Baba), *Boletina* (< *Boleŕa), *Budna vas* (< *Buda), *Devina* (< *Dęva) itd.

e) zbirno obrazilo -lje: 3 imena: *Mladje* (< *Mlad), *Oslavje* (< *Obslav), *Pribišeje* (< *Pribyš).

f) obrazilo -yn'i: 36 imen za 47 naselij in zas.: *Boginja vas* (< *Bog), *Bohinj* (< *Boh), *Hudinja* (< *Hod), *Mavhinje* (< *Maleh), *Mislinja* (< *Mysl), *Strahinj* (< *Strah), *Tuhinj* (< *Tuh), *Ždinja vas* (< *Žid < *Židigoj) itd.

g) pridevniško obrazilo -v: 50 imen: *Boga vas* (< *Bog), *Bogo* (< *Bog), *Čadrg* (< *Čadrag), *Čepovan* (< *Čępovan), *Dragomilo* (< *Dragomil), *Dražen Vrh* (< *Dražen) itd.

h) posamostalitveno obrazilo -ica: 48 imen za 53 naselij in zas.: *Gorišnica* (< *Goriša), *Hotedršica* (< *Hotędrag), *Kozmerice* (< *Gostimir), *Radovljica* (< *Rad), *Sodražica* (< *Stojdrag), *Višelnica* (< *Vyšel) itd.

i) obrazilo -bšk-: 26 imen za 30 naselij: *Drobinsko* (< *Dobrin), *Stojanski Vrh* (< *Stojan), *Vojsko* (< *Voj), *Vransko* (< *Vran) itd.

j) posamostalitveno obrazilo -bcb: 20 imen za 24 naselij: *Rajec* (< *Rad), *Nerajec* (< *Nerad), *Tatinec* (< *Tatin), *Velikovec* (< *Bolko) itd.

k) posamostalitveno obrazilo -bnikv: 17 imen: *Čekovnik* (< *Čak), *Dednik* (< *Dęd), *Stolnik*, *Stolovnik* (< *Stan) itd.

l) posamostalitveno obrazilo -jaktv: 8 imen: *Berinjak* (< *Berin), *Lahomšek* (< *Lahomno* < *Vlahom), *Radomerščak* (< *Radomerje* < *Radomir) itd.

m) posamostalitveno obrazilo -bka: 2 imeni: *Svetelka* (< *Svetel), *Bojanka* (< *Bojan).

3.7 Manjšalni SAT

Izpeljani so z manjšalnima toponimičnima obraziloma **-ič** (< *-itjv) in **-ica:** 7 imen za 9 naselij: *Grdinca* (< *Grdina* < *Grd), *Hinjce* (< *Hinje* < *Byh), *Modrejce* (< *Modreje* < *Modrej), *Malence* in *Velike Malence* (< *Maline < *Mal), *Možjanca* (< *Možjana < *Možjane), *Telčice* (< *Telče* < *Tęlec), *Čačič Sp.*, *Zg.* (< *Čač* < *Nečač* < *Nečak).

3.8 Toponimi, nastali s transonimizacijo (80):

a) iz hidronimov, npr. *Globasnica* (< *Klobasa), *Hudinja*, *Ljubija* (< *Lubid), *Luša* (< *Lubša), *Mislinja*, *Radovna* (< *Rad), *Trebija* (< *Trębid), *Trebuša* (< *Trębuh), *Zgoša* (< *Sgost), *Zimica* (< *Sęm), skupno 39 imen;

b) iz oronimov, npr. *Dobrič* (<*Dobrik ali *Dobrič), *Malkovec* (<*Malik), *Selovec* (<*Sila), *Semič* (<*Sēm), *Višelnica* (<*Výšel), skupno 11 imen;

c) iz kolektivnih vzdevkov: *Grabonoš* (<*Krabonoše), *Kozasmoje* (<*Kozosmod-jane), *Lipoglav* (<*Lupoglavī), *Lomanoše* (<*Lomonos-jane), *Mokronog* (<*Mokronozi), *Muhabran* (<*Muhobrani) in *Muhaber* (<*Muhoberi), skupno 7 imen;

č) iz množinskih oblik priimkov, npr. *Adlešiči* (<*Orlešič), *Babiči*, *Balkovci*, *Budihni*, *Dragoši*, *Krivoglavice* (<*Krivoglavec), *Mački*, *Miliči*, *Radoši*, *Šaligoji*, *Vranoviči*, skupno 23 imen.

3.9 Vodna imena

Za razliko od naselbinskih imen vodna niso mogla nastati iz patronimikov in stanovniških imen, pač pa samo s svojilnimi oz. pripadnostnimi, posamostalitvenimi in manjšalnimi priponskimi obrazili:

a) obrazilo -jb: 33 imen: *Bičje* (<*Byt), *Dobrenja* (<*Dobren), *Dobruša* (<*Dobruh ali *Dobruha), *Draganja* (<*Dragan), *Drvanja* (<*Drevan), *Godiča* (<*Godič), *Godomlja* (<*Godom), *Hotavlja* (<*Hotava), *Libanja* (<*Luban), *Prvač* (<*Pribak), *Radeča* (<*Radęta), *Velunja* (<*Velun) itd.;

b) posamostalitveno obrazilo -ica: 11 imen: *Bratnica* (<*Brat), *Gostinca* (<*Gostin), *Lobnica* (<*Lub), *Malešnica* (<*Maleš), *Radvajnica* (<*Radi-goj) itd.;

c) obrazilo -ina: 6 imen: *Božna* (<*Bog), *Hočna* (<*Hot), *Jarenina* (<*Jaren), *Radovna* (<*Rad), *Svečina* (<*Svět), *Vrbačna* (<*Pribak);

č) pridevniško obrazilo -v: 4 imena: *Buden* (<*Budin), *Negod* (<*Negod), *Svarina* (<*Svarina), *Štagina* (<*Stanigoj);

d) obrazilo -ov/-ev-: 3 imena: *Čakava* (<*Čak), *Račeva* (<*Radiš), *Smoleva* (<*Smolja);

e) posamostalitveno obrazilo -bnikъ: 3 imena: *Hotušnik* (<*Hotuha), *Lutnik* (<*Lut), *Trebnik* (<*Trěb);

f) obrazilo -yn'i: 4 imena: *Hinja* (<*Byh), *Hudinja*, *Mislinja*, *Tbin* (<*Trěbyn'b iz atn *Trěbъ, vendar je mogoča tudi rekonstrukcija *Trěbinjъ iz atn *Trěbinъ);

g) obrazilo -bšk-: 4 imena: *Bojanski potok* (<*Bojan), *Bolska* (<*Bol), *Radizeljski potok* (<*Radisl), *Ratovski potok* (<*Rat);

h) posamostalitveno obrazilo -bcb: 4 imena: *Bitgovec* (<*Bytgoj), *Litošč* (<*Lutošec), *Mačkovec* (<*Maček), *Ratibovec* (<*Ratibōd);

i) obrazilo -bn-: 1 ime: *Radoljna* (<*Radol);

j) manjšalno obrazilo -bka: 1 ime: *Hotuljka* (<*Hotul);

k) posamostalitveno obrazilo -jakъ: 1 ime: *Hotešk* (= *Hotešček*) (<*Hotěš).

3.10 Gorska imena

a) obrazilo -jb: 13 imen: *Bratovlja peč* (< **Brat*), *Dobrač* (< **Dobrak*), *Dobrča* (< **Dobrec*), *Gastabil* (< **Gostobyl*), *Hoč* (< **Hot*), *Ljubelj* (< **Lubel*), *Milanja* (< **Milan*), *Radelj* (< **Radel*), *Semič* (< **Sěmič*), *Svačica* (< **Svět*), *Vodil vrh* (< **Bødel*), *Zlodržek* (< **Zělodrag*), *Ženčaj* (< **Sěmičaj*);

b) pridevniško obrazilo -v: 8 imen: *Blegoš* (< **Blagoš*), *Bogatin* (< **Bogotin*), *Bohor* (< **Bohor*), *Ljubela* (< **Lubel*), *Nabojs* (< **Nebojs*), *Raduha* (< **Raduh*), *Sabotin* (< **Sobotin*), *Sebetih* (< **Sebětuh*);

c) obrazilo -bn-: 4 imena: *Dedna gora* (< **Děd*), *Libna* (< **Lub*), *Radomažna* (< **Radomaz*), *Stojni vrh* (< **Stoj*);

č) posamostalitveno obrazilo -bcv: 4 imena: **Bojc* (< **Boj*), *Radeljec* (< **Radel*), *Selovec* (< **Sila*), *Tošč* (< **L'utošec*);

d) posamostalitveno obrazilo -bnikv: 3 imena: *Bitagojnik* (< **Bytogoj*), *Lubnik* (< **Lub*), *Volnik* (< **Vol* < **Volimir*);

e) obrazilo -ov/-ev-: 2 imeni: *Krakov* (< **Krak*), *Stanov rob* (< **Stan*);

f) obrazilo -ina: 2 imeni: *Črnetina* (< **Črnęta*), *Svetina* (< **Svět*);

g) obrazilo -bsk-: 2 imeni: *Bojanski vrh (Mali, Veliki)*, (< **Bojan*), *Tegoška gora* (< **Hotęgost*);

h) posamostalitveno obrazilo -bnica: 1 ime: *Višelnica* (< **Vyšel*);

i) posamostalitveno obrazilo -bka: 1 ime: *Gojka* (< **Goj*);

j) obrazilo -in-: 1 ime: *Držetina* (lok. *Držetin*) (< **Družęta*);

k) manjšalno obrazilo -ič: 1 ime: *Radojč* (< **Radol*);

3.11 Dvočlenski antroponimi v slovenski toponimiji

V SAT je bilo ugotovljenih 162 različnih dvočlenskih slovanskih atn (vštevši 7 kolektivnih vzdevkov tipa *Mokronog*, vendar brez predpinskih imen tipa **Postoj* ali imen z zanikanjem tipa **Nerad*), od tega 118 v krajevnih imenih (102 v RS v 122 naseljih, 14 v Avstriji v 22 naseljih, 2 v Italiji v 4 naseljih), še 6 v gorskih imenih osmih gora, še 2 v vodnih imenih devetih voda, še 18 v imenih 31 zaselkov, še 16 v imenih 19 propadlih in preimenovanih naselij in še 2 v hišnih imenih. Skupno število poimenovanih zemljepisnih objektov je 216. Pri Kronsteinerju, ki je obravnaval alpskoslovanska osebna imena na ozemlju današnje Avstrije (1975), zasledimo 42 od teh 162 imen.⁴⁷

Korenski morfemi, ki se v njih največkrat pojavljajo, so: *-mir/Miro-* (33 atn), *-goj/Goj-* (30 atn), *-slav/Slavo-* (28 atn), *-drag/Drago-/Draži-* (23 atn), *-rad/Rad-* (9 atn), *-bød/Bødi-* (8 atn), *-gost/Gosti-* (8 atn), *Dobro-* (6 atn), *-čaj/Ča-* (6 atn), *-l'ub/Lubo-* (6 atn), *-těh/Těho-* (6 atn), *-brat/Brato-* (5 atn), *Hotě-* (5 atn), *-mysl* (5 atn), *-sěm/Sěmi-* (5 atn), *-vid/Vid-* (5 atn), *-bor/Bori-* in *Bra-* (4

⁴⁷ Torkar, Dvočlenski slovanski antroponimi v slovenski toponimiji, str. 121.

atn), *Doma-* (4 atn), *Lut-* (4 atn), *-něg/Něgo-* (4 atn), *Trěb-* (4 atn), *Byto-* (3 atn), *God-* (3 atn), *-stan/Stani-* (3 atn), *Stoj-* (3 atn), *-vit/Vito-* (3 atn), *Vlad-* (3 atn), *Volko-/Volče-* (3 atn), *Želi-* (3 atn), *-žit/Žito-* (3 atn), zaimki *Sebě-*, *Se-*, *Sebi-* (6 atn). V enem do dveh atn se pojavljajo še naslednji korenski morfe-mi: *Beri-*, *-boj(se)*, *Bole-*, *Brani-*, *-byl*, *-čak*, *-čep*, *-dan*, *-děl*, *Druž-*, *Grad-*, *Hrani-*, *Jaro-*, *Jbzby-*, *Kani-*, *Krěsi-*, *Liho-*, *Mako-*, *Malo-*, *Mbst-*, *-mil*, *-mog*, *Moj-*, *-mož*, *Nin-*, *Počę-*, *Priby-*, *Rati-*, *Samo-*, *Skor-*, *Straho-/Straši-*, *-stryj*, *Svar-*, *Svět-*, *Svdě-*, *Šal-*, *Tuh-*, *Tvoj-*, *-tvor*, *Tvrd-*, *-vad*, *Vęče-*, *Vele-*, *Vlast-*, *Vyšę-*, *Zělo-*, *-znan*, *-žal*, *Živo-*, *Žbdi-*, *Žup-*.

Med zanimivejšimi primeri naj omenim krajevna imena *Celestrina* (< **Želistryjъ*), *Grosuplje* (< **Gradil'ubъ*), *Hotedršica* (< **Hotědragъ*), *Radmirje* (< **Bratimirъ*), *Modraže* (< **Ninodragъ*), *Negastrn* (< **Něgostryjъ*), *Sanabor* (< **Samoborъ*), *Sneberje* (< **Seběmirъ*), *Vižmarje* (< **Vyšęmirъ*), *Žiganja vas* (< **Židigojъ*), *Žimarice* (< **Živomirъ*), vodni imeni *Bitovec* (< **Bytogojъ*) in *Libovija* (< **L'ubovidъ*), gorska imena *Gastabil* (< **Gostobylъ*), *Radomažna* (< **Radomožъ*), *Tegoška gora* (< **Hotěgostъ*) in mikrotoponima *Samotešnik* (< **Sěmitěhъ*) in *Sebebrje* (< **Seběborъ*).

3.12 Okrajšani, hipokoristični in izapelativni antroponimi v slovenski toponimiji

Okrajšanih in hipokorističnih oblik staroslovenskih atn ter izapelativnih atn, ki so predstavljeni v slovenskih toponimih, je **nad petsto**. Najpogostejši koreni, ki v njih nastopajo, so ***rad-**, ***drag-/draž-**, ***treb-** in ***l'ub-**.

3.12.1 Okrajšani atn **Bog* (< **Bogoslav*) je vsebovan v tpn *Boga vas*, *Boginja vas*, *Bogo*, okr. atn **Byt* (< **Bytogoj*) prepoznamo v tpn *Bitnje*, *Betinja vas*, **Hot* (< **Hotěmir*) v orn *Hoč*, **Lub* (< **Lubomir*, **Lubigoj*) v tpn *Libna*, *Ljubno*, *Ljubinj*, *Lobnica* in orn *Lubnik*, **Rad* (< **Radomir*) v tpn *Radna vas*, *Radovica*, *Radovljica*, **Stan* (< **Stanimir*) v tpn *Snovik*, *Stolnik*, *Stan*, *Stanovno*, **Žal* (< **Domažal*) v tpn *Žalec*, *Žalna*, **Žid* (< **Židigoj*) v tpn *Ždinja vas*, *Ždovlje* itd.

3.12.2 Izapelativni atn **Baba* zasledimo v tpn *Babinci*, *Babna Gora*, *Babni Vrt*, *Babno Polje*, izapelativni atn **Bělec* je vsebovan v tpn *Belčji Vrh*, *Bevče*, *Vevče*, **Děd* v tpn *Dedna Gora*, *Dedni Vrh*, *Dedonci*, **Děva* v tpn *Devin*, **Maček* v tpn *Mačkovec*, *Mačkovci*, *Mačkovlje*, **Polh* v tpn *Polhov Gradec*, **Volk* v tpn *Volče*, *Volčji Potok*, **Vran* v tpn *Rašica*, *Vransko* itd.

3.12.3 Največja skupina SAT je tista, ki je nastala iz hipokorističnih oblik antroponimov. Hpk **Běleta* je vsebovan v tpn *Beltinci*, hpk **Blagoš* v orn *Blegoš*, hpk **Bogoj* v tpn *Bogojina*, **Boh* v tpn *Bohinj* in *Bohova*, **Bohor* v tpn *Boharina* in orn *Bohor*, **Bolko* v tpn *Velikovec*, **Bratec* v tpn *Bračna vas*, **Bylec* v tpn *Bilčovs*, **Bytan* v tpn *Butajnova*, **Črnut* v tpn *Črnuče*, **Dobrak*

v tpn *Dobračeva* in orn *Dobrač*, **Dobrila* v tpn *Dobrljevo*, **Dragan* v tpn *Drganja sela* (in priimku *Derganc*), **Godec* v tpn *Goče*, *Gočova*, **Godeta* v tpn *Gortina*, **Hotel* v tpn *Kotlje*, **Hvalko* v tpn *Fokovci*, **Lubša* v tpn *Luša*, *Lučane*, **Lutuš* v tpn *Letuš*, **Maleh* v tpn *Mavhinje*, **Mladec* v tpn *Mlače*, *Mlačevo* (*V.*, *M.*), **Radin* v tpn *Rádenci*, **Radeta* v tpn *Radeče*, *Račje selo*, **Radom* v tpn *Radomlje*, **Rateta* v tpn *Račja vas*, *Rateče*, *Reteče*, **Staneša* v tpn *Stanežiče*, **Svętoh* v tpn *Cvetkovci*, *Satahovci*, **Trębec* v tpn *Trebča vas*, *Trebče*, **Zvęrko* v tpn *Zrkovci*, **Žitko* v tpn *Žitkovci* itd.

4

Raziskava je na podlagi jezikoslovne analize pokazala razmeroma velik delež SAT med zemljepisnimi imeni v slovenskem prostoru. Že po dosedanjih raziskavah je bilo mogoče opaziti, da pretežno večino SAT predstavljajo krajevna imena, medtem ko so v vodnih, gorskih in ledinskih imenih slovanski antroponimi zastopani v bistveno manjši meri. Bezljaj je večkrat izrazil mnenje, da kar polovica slovenskih krajevnih imen izvira iz osebnih imen, pri čemer je resda poleg slovanskih imel v mislih tudi germanska in romanska ter imena svetniških zavetnikov. V resnici delež te kategorije krajevnih imen ne dosega niti tretjine. S svojimi izsledki na področju glasoslovnega in besedotvornega razvoja slovenskega jezika raziskava dopolnjuje naše poznavanje razvoja slovenskega jezika.

KRAJŠAVE

SAT – slovenski deantroponimni toponim

atn – antroponim, antroponimski -a -o

hdn – hidronim

hpk – hipokoristik, hipokoristični -a -o

mtn – mikrotoponim

orn – oronim

tpn – toponim

lok. – lokalno

okr. – okrajšani

zas. – zaselek

VIRI

Franciscejski kataster. Dostopno na: <<http://www.arhiv.gov.si/>>, (dostop 19. 2. 2015).
Krajevna imena, digitalna zbirka. Dostopno na: <<http://www.stat.si/KrajevnaImena/>>, (dostop 19. 2. 2015).

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, zv. 1–7 (ur. V. Rajšp). Ljubljana, 1995–2001.
Temeljni topografski načrt, 1 : 5.000. Geodetska uprava Republike Slovenije.

LITERATURA

- Bergermayer, Angela: *Glossar der Etyma der eingedeutschten Namen slavischer Herkunft in Niederösterreich*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005.
- Bergmann, Hubert: *Slavisches im Namengut der Osttiroler Gemeinden Ainet und Schlatten: Anmerkungen zur Slavia submersa im vorderen Iseltal*. Wien: Verlag Edition Praesens, 2005.
- Bezljaj, France: *Slovenska vodna imena 1–2*. Dela razreda za filološke in literarne vede 9. Ljubljana: SAZU, 1956–1961.
- Bezljaj, France: Slovenski imenotvorni proces. *Jezik in slovstvo*, X, str. 113–118. Ponatis v: *Zbrani jezikoslovni spisi I* (ur. M. Furlan). Ljubljana: Založba ZRC, 2003, str. 289–294.
- Bezljaj, France: *Etimološki slovar slovenskega jezika: prva knjiga, A–J*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.
- Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд, вып. 1–39– (Под редакцией академика О.Н. Трубачева). Москва, 1974–2014–.
- Грковић, Милица: *Имена у Дечанским хрисовујама*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 1983.
- Holzer, Georg: *Die Slaven im Erlauftal: Eine Namenlandschaft in Niederösterreich*. Wien: Selbstverlag des NÖ Instituts für Landeskunde, 2001.
- Hosák, Ladislav in Rudolf Šrámek: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku: I, A–L, II, M–Ž*. Praha: Academia Nakladatelství Československé akademie věd, 1970–1980.
- Худаш, Михайло и Марія Демчук: *Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення)*. Київ: Наукова думка, 1991.
- Худаш, Михайло: *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів*. Утворення від слов'янських автохтонних відкомпонитних скорочених особових власних імен. Київ: Наукова думка, 1995.
- Kos, Franc: Ob osebnih imenih pri starih Slovencih. *Letopis Matice slovenske*, 1886, str. 107–151.
- Košmrlj, Maja: Dvočlenska antroponima v slovenskih krajevnih imenih. *Onomastica Jugoslavica* 2, str. 102–117.
- Kranzmayer, Eberhard: *Ortsnamenbuch von Kärnten: I-II. Teil*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1956–1958.
- Kronsteiner, Otto: *Die alpenlawischen Personennamen*. Wien: Österreichische Gesellschaft für Namenforschung, 1975.
- Kronsteiner, Otto: *Die slowenischen Namen Kärntens* (mit einer Einleitung von Heinz Dieter Pohl). Wien: Österreichische Gesellschaft für Namenforschung, 1982.
- Lessiak, Primus: Die kärntnischen Stationsnamen: Mit einer ausführlichen Einleitung über die kärntnische Ortsnamenbildung. *Carinthia I*, 1922, str. 1–124.
- Лома, Александар: *Топонимија Бањске хрисовуље: Ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именованских образаца*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2012.
- Mader, Brigitte: *Die Alpenlawen in der Steiermark*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986.
- Malec, Maria: *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*.

- Wrocław idr.: Zakład narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1971.
- Malec, Maria: *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*. Wrocław idr.: Zakład narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982.
- Merkù, Pavle: Predkrščanska slovenska osebna imena v Trstu (1307–1406). *Zbornik Brižinski spomeniki* (ur. Janko Kos idr.). Ljubljana–Trst: SAZU, Mladika, Založba ZRC, 1996, str. 451–455.
- Miklosich, Franz: *Die Bildung der slavischen Personennamen*. Wien: aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1860.
- Miklosich, Franz: *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im slavischen*. Wien: aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864.
- Nazwy miejscowe Polski: Historia-pochodzenie-zmiany, I–IX, A–Q* (pod red. K. Rymuta). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1996–2013–.
- Pintar, Luka, O krajnih imenih. *Ljubljanski zvon*, 30–34, 1910–1915.
- Pleskalová, Jana: *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity, 1998.
- Pohl, Heinz Dieter: *Kärnten – deutsche und slowenische Namen/Koroška – slovenska in nemška imena*. Österreichische Namenforschung, 28/2–3. Wien: Edition Presens, 2000.
- Pohl, Heinz Dieter: *Unsere slowenischen Ortsnamen/Naša slovenska krajevna imena*. Celovec: Mohorjeva družba, 2010.
- Ramovš, Fran: *Historična gramatika slovenskega jezika: II. Konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1924.
- Rospond, Stanisław: *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -jb*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1983.
- Scheinigg, Johann: Slovenische Ortsnamen aus Personennamen. *Carinthia* I, 82 (1892), str. 106–115, 150–157 in 179–187; *Carinthia* I 83 (1893), str. 104–111, 154–159 in 185–190.
- Scheinigg, Johann: Slovenska osebna imena v starih listinah. *Izvestje Muzejskega društva za Kranjsko* III, 1893, str. 8–13, 47–53, 94–101 in 140–148.
- Schlimpert, Gerhard: *Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte*. Berlin: Akademie-Verlag, 1978.
- Skok, Petar: Tri etimologije. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 4, 1924, str. 38–46.
- Skok, Petar: Toponomastički prilozi. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 5, 1926, str. 1–14.
- Skok, Petar: Iz slovenačke toponomastike II. *Etnolog*, 7, 1934, str. 51–87.
- Sławski, Franciszek: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. *Słownik prasłowiański*, I, str. 43–141; II, str. 13–60; III, 11–19. Wrocław idr.: Zakład narodowy im. Ossolińskich –Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974–1979.
- Słowiańska onomastyka: Encyklopedia. t. I–II* (pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślíkowej przy współudziale J. Dumy). Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2002–2003.
- Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych* (pod red. A. Cieślíkowej, M. Malec, K. Rymuta), cz. 1–6. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN: Instytut Języka Polskiego PAN, 1995–2000.

- Słownik prasłowiański: t. 1–8–, A–G* (pod red. F. Sławskiego). Wrocław idr.: Zakład narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974–2001.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan – Založba ZRC, 2009.
- Snoj, Marko: Slovene Place Names with the Suffix *-ina*: Some Difficult Cases and Implications for South Slavic Onomastics. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, 7, 2009, str. 45–59.
- Станковска, Љубица: *Македонска ојконимија I–II*. Скопје: Метаморфоза, 1995–1997.
- Станковска, Љубица: *Суфиксите -јь, -ъјь, -ъ во македонската топонимија*. Прилеп: Институт за старословенска култура, 2002.
- Svoboda, Jan: *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964.
- Трубачев, Олег Н.: Праславянская ономастика в этимологическом словаре славянских языков, выпуски 1–13. *Этимология: сборник научных трудов 1985* (отв. ред. член-корреспондент АН СССР О. Н. Трубачев). Москва: Наука, 1988, str. 3–16.
- Топоров, Владимир Н.: Праславянская культура в зеркале собственных имен (элемент **mir-*). *История, культура, этнография и фольклор славянских народов: XI Международный съезд славистов*. Москва: Наука, 1993, str. 3–118.
- Šimundić, Mate: Značenje najstarijih slovenskih osebnih imena. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. v. 5, Maribor, 1973. str. 14–46.
- Шульгач, Виктор П., *Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції)*. Київ: Інститут української мови НАН України, 1998.
- Štrekelj, Karel: Razlaga nekterih krajevnih imen po slovenskem Štajerju, I. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 3, Maribor, 1906, str. 41–64.
- Torkar, Silvo: Dvočlenski slovanski antroponimi v slovenski toponimiji, *Jezikoslovni zapiski*, 19/1, 2013, str. 111–128.
- Васильев, Валерий Л.: *Архаическая топонимия Новгородской земли*. Великий Новгород: Новгородский государственный университет – Новгородский межрегиональный институт общественных наук, 2005.
- Займов, Йордан: *Заселване на българските славяни на Балканския полуостров: проучване на жителските имена в българската топонимия*. София: Издателство на Българската Академия на Науките, 1967.
- Займов, Йордан: *Български географски имена с -јь*. София: Издателство на Българската Академия на Науките, 1973.

Derivation of Slovenian Toponyms from Slavic Anthroponyms

Summary

The paper presents the results of the research on Slovenian toponyms (place names, hydronyms and oronyms) derived from Slavic anthroponyms. The research included around 1,200 toponyms. As the vast majority of these names are derived using different name-forming formants, the paper explores the word-formational structure and classifies toponyms according to suffixal formants, whereas settlement names are also semantically divided into patronyms, ethnonyms, possessive names and diminutives. Within the borders of the Republic of Slovenia, the research identified over 730 place names derived from Slavic anthroponyms denoting more than 840 settlements. In the bilingual territory of Austrian Carinthia and Styria, there were 140 such names, whereas 13 of them were found in the Slovenian-speaking part of Italy. There are around 75 hydronyms derived from anthroponyms and over 40 oronyms. There are around 95 names of hamlets and some microtoponyms derived from anthroponyms. On the basis of historical sources, 95 toponyms have been reconstructed, which originate in old Slovenian anthroponyms, but have been replaced, during the last centuries, with names of saints or appellatives or disappeared together with the place itself. The paper representatively shows corpora of two-part, abbreviated, hypocoristic and deappellative anthroponyms that appear in Slovenian toponyms.

ad 11 xomj 1760 90.

hs

Zuer Kay: Kottig: Apostol: Maj: ...
winn uberr ...
Kon ihm konigsm hoch
Kon ihm hoch vifsohm zu Gory nyl der
mit als ungenwärtigen Irinyd br,
willigtr Administration als vifsmud
Lanbact nach Konningtr Meinung
als yrsmum hoch um Raats lauzly
directe zu unmmung riurd vifsohm
zu Lanbact allomindtrahenist nru,
yrtrahsm.

55
Ma
Re
lan
vif
H
Kon
vif
1760

15 €

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

Historični seminar 12
<http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga/HS12.pdf>